

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI

AYASOFYA-İ KEBİR MEDRESESİ
(15-19. YÜZYILLAR)

DOKTORA TEZİ

SAİD NOHUT

İSTANBUL, 2024

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI**

**AYASOFYA-İ KEBİR MEDRESESİ
(15-19. YÜZYILLAR)**

DOKTORA TEZİ

**SAİD NOHUT
(141121001)**

**Danışman
(Prof. Dr. Abdülkadir Özcan)**

DÜZELTİLMİŞ TEZ

İSTANBUL, 2024

10/01/2024

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı Tarih Doktora programı öğrencisi 141121001 numaralı **Said NOHUT** un, hazırladığı “*Arşiv Belgeleri Işığında Ayasofya Medresesi*” konulu Doktora tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, 10.01.2024 Çarşamba günü saat 11:00’de yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Kabulüne Oy Çoğunluğu/Oy Birliği** ile karar verilmiştir.

Tez adı değişikliği yapılması halinde: Tez adının *Ayasofya-i Kebir Medresesi (15-17. yüzyıllar)* şeklinde değiştirilmesi uygundur.

Jüri Üyesi	Karar
1. (Danışman) Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN	Kabul
2. Prof. Dr. Zekai METE	Kabul
3. Prof. Dr. Ömer İŞBİLİR	Kabul
4. Doç. Dr. İlhami DANIŞ	Kabul
5. Dr. Öğr. Üyesi Sami ARSLAN	Kabul
6. (İkinci Danışman)*	

*2. Danışman varsa doldurulması gerekmektedir.

ETİK BİLDİRİM

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Said Nohut

DÜZELTME METNİ

(İkinci kez tez savunması yapılması halinde, jürinin bildirdiği hususlar doğrultusunda yapılan değişiklikler maddeler halinde gösterilir)

- Fizikî Yapı başlıklı 1. Bölüm’de ve Ekonomik Yapı başlıklı 2. Bölüm’de Ayasofya Camii ile ilgili bilgiler tez metninden çıkarıldı. Aynı doğrultuda Ekonomik Yapı başlığını taşıyan bölüm iptal edilerek Ayasofya-i Kebir Medresesi’ne ve medresenin müderrislerine ait ekonomik veriler ilgili bölümlerde ayrıca değerlendirildi.
- Eğitim-Öğretim ve Personel Yapısı başlıklı yeni bir bölüm teze ilave edildi.
- Geç Dönem Müderrisleri başlıklı 4. Bölüm iptal edilerek buradaki içerik yeniden tanzim edilen Üçüncü Bölüm’deki müderrisler kısmında değerlendirildi.

AYASOFYA-İ KEBİR MEDRESESİ

(15-19. YÜZYILLAR)

Said Nohut

ÖZET

Bu tez, XV. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen ve XX. yüzyılın başlarına kadar bünyesinde tadrîsatın devam ettiği bir Osmanlı medresesi olan Ayasofya-i Kebir Medresesi'ni ele almaktadır. İstanbul'un fethinden bir süre sonra bizzat Fatih Sultan Mehmed tarafından Ayasofya Camii'nin kuzeybatı tarafında yaptırılan bu medrese, kuruluşundan XIX. yüzyıl sonlarına kadar yüksek dereceli medrese statüsüne sahip olup, hem burada ders veren müderrislerin hem de öğrenim gören talebelerin kariyer hikayelerinde önemli bir mekân olarak hizmet vermiştir. Ancak, Ayasofya Camii ve bu caminin etrafında bir külliye oluşmasını sağlayan birimler, farklı disiplinlerden birçok araştırmaya konu olmasına rağmen, aynı külliyenin önemli bir parçası olarak yüzyıllar boyunca ayakta kalan Ayasofya-i Kebir Medresesi ile ilgili bugüne kadar yapılmış müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bu noktadan hareketle tezimizde, kuruluşundan XIX. yüzyıl sonuna kadar fizikî yapısında meydana gelen değişimler, Osmanlı medrese skalasındaki yeri ve önemi, yürütülen eğitim-öğretim faaliyetleri ve burada görev alan müderrisler gibi ana başlıklar üzerinden incelenen Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin teşkilat ve işleyiş yapısına dair bir panorama sunularak literatüre katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ayasofya, Medrese, İlmiye, Müderris, Eğitim.

HAGIA SOPHIA MADRASAH

(15-19TH CENTURIES)

Said Nohut

ABSTRACT

This dissertation focuses on the Hagia Sophia Madrasah, an Ottoman madrasah built in the second half of the fifteenth century and in which education continued until the early twentieth century. Built on the northwest side of the Hagia Sophia Mosque by Mehmed the Conqueror himself some time after the conquest of Istanbul, this madrasah had the status of a high-grade madrasah from its foundation until the late nineteenth century and served as an important place in the career stories of both the muderris who taught there and the students who studied there. However, although the Hagia Sophia Mosque and the units that formed a complex around this mosque have been the subject of many studies from different disciplines, there is no independent study on the Hagia Sophia Madrasah, which has survived for centuries as an important part of the same complex. From this point of view, our dissertation aims to contribute to the literature by presenting a panorama of the organization and functioning structure of the Hagia Sophia Madrasah, which is examined under main headings such as the changes in its physical structure from its foundation until the end of the XIXth century, its place and importance in the Ottoman madrasah scale, the educational activities carried out and the muderris who worked here.

Keywords: Hagia Sophia, Madrasa, İlmîye, Mûderris, Education.

ÖNSÖZ

Osmanlılar bir devlet olarak tarih sahnesinde yer aldıklarında ilmî hayatın devamı için camileri ve tekkeleri kullanmış, ayrı bir yapı olarak medrese inşa etmemiştir. 1331 yılına gelindiğinde ise İznik'te devletin yıkılışına kadar varlığını devam ettirecek olan Osmanlı Medreselerinin ilki tesis edilmiş ve devletin sınırlarının genişlemesiyle birlikte medrese sayıları da artmıştır.

Medreselerin çoğalmasıyla medreseler arasındaki derecelendirme de şekillenmeye başlamıştır. Başlangıçta Bursa'daki Sultan Medresesi Osmanlı medreselerinin zirvesinde yer alırken İznik Medresesi ikinci dereceye inmiş; II. Murad tarafından Dârülhadis Medresesi'nin yaptırılmasıyla da bu medrese, dönemin en üst seviyedeki medresesi olmuştur. Fatih Sultan Mehmed devri ise Osmanlı Devleti'nin birçok müessesesi gibi medreseler için de yeni bir dönemin başlangıcı olmuş ve bu kurum için daha erken dönemlerde tam olarak sağlanamayan teşkilatlanma ve statü bakımından derecelendirilme gerçekleştirilmiştir. Sonraki asırlarda da tesis edilen bu nizam kemâle ererek medreselerin ortadan kaldırılışına kadar devam etmiştir.

Ayasofya külliyesi bünyesindeki Ayasofya-i Kebir Medresesi de kuruluşundan XX. yüzyılın başlarına kadar yaklaşık beş asır boyunca ilmî faaliyetlerin devam ettiği yüksek dereceli Osmanlı medresesi olarak hizmet vermiştir. Ancak bu öneme haiz medrese ile ilgili bugüne kadar bir monografi literatürde yer almamıştır. Ayasofya-i Kebir Medresesi Osmanlı ilmiye teşkilâtı, medreseler veya ulemâ ilgili araştırmalarda, yalnızca çalışılan konu ile bağlantılı olduğu noktalarda atıf yapılmak suretiyle ya da muhtasar başlıklar altında nazara verilmiştir.

Bu araştırmada XV. yuzyılın ikinci yarısındaki kuruluşundan XIX. yuzyılın sonlarına kadar Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin geçirdiği fizikî dñnuřumlere dair bir kronoloji oluşturulması; medresenin Osmanlı medreseleri arasındaki statüsünün ve buradaki eğitim-öğretim faaliyetinin işleyişinin anlaşılması ve yine zikredilen zaman aralığında bu medresede vazife yapan müderrislerin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca daha önce bazı araştırmalarda yer alan Ayasofya-i Kebir Medresesi ile ilgili sınırlı bilgilerin yeni bulgular ve sonuçlar ile detaylandırılarak Ayasofya-i Kebir Medresesi üzerine yapılacak yeni araştırmalara katkı sağlanması ve bir bakış açısı oluşturulması tezin bir diğer hedefidir. İlk kez bu başlıklar üzerinden ele alınacak medreseye dair bir tez sunmak araştırmanın önemini ortaya koymaktadır; ancak uzun bir dönem üzerinden ele alınan konunun tüm ayrıntılarıyla ve eksiksiz olarak aktarılması mümkün olamayacağı gibi böyle bir iddiamız da bulunmamaktadır.

Yukarıda da zikredildiği üzere Ayasofya-i Kebir Medresesi üzerine yapılmış bağımsız bir çalışma örneğinin olmaması konuyu orijinal kılıyordu. Ancak ilk kez bu şekilde değerlendirilecek medresenin hangi yuzyılda hangi kısımları üzerinden ele alınacağı ve bu durumla bağlantılı olarak muhtevanın ne şekilde olacağı soruları çalışma taslağını oluşturmamızı oldukça zorlaştırdı. Fatih'in vakfiyesindeki şartlarda Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin zikredilmeyişi, Osmanlı arşivlerindeki Ayasofya-i Kebir Vakfı'na ait ve çoğunluğu siyakat yazısı ile tutulan binlerce evraktan yaklaşık beş yüz yıllık Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin fizikî yapısı, ekonomik yapısı ve işleyişine dair olan kısımlarının taranmasının ve değerlendirilmesinin mümkün olmayışi, medresenin ayakta kaldığı uzun bir döneme rağmen kroniklerde yalnızca satır aralarında zikredilişi ve literatürdeki dağınık ve oldukça sınırlı bilgi, tez adına bir yol haritası oluşturulmasını müşkül hale getirdi. Ayrıca tüm bu etkenler araştırmanın ele alınış şeklini birkaç kez değiştirmemize ve haliyle tez için tarafımıza tanınan sürenin oldukça daralmasına neden oldu.

Zikredilen zorluklar nedeniyle araştırmayı sonlandırmayı düşündüğüm dönemlerde danışman hocamın "Bugüne kadar böyle önemli bir medrese ile ilgili müstakil bir çalışma yapılmadı. Bazı alanları mahdut kalsa da bu araştırmanın yapılması literatüre önemli bir katkı sağlayacaktır, devam et!" şeklindeki teşvikleriyle çalışmayı sürdürdük ve tezimiz vücut buldu.

Tezin ortaya çıkmasına vesile olan isimlerin başında muhterem danışman hocam Prof. Dr. Abdülkadir Özcan gelmektedir. Bu konunun çalışılması noktasındaki teklif ve teşviki, muhtevâ noktasında yaşanan sıkıntıların aşılması hususunda verdiği destek ve araştırmamıza en başından beri duyduğu güven için kendisine şükranlarımı sunuyorum. Tez izleme sürecindeki takipleri ve katkılarından ötürü Prof. Dr. Zekai Mete ve Doç. Dr. İlhami Danış hocalarıma ve kıymetli fikirleriyle tezimize yeni bir bakış açısı kazandıran Prof. Dr. Ömer İşbilir ve bilhassa Dr. Öğr. Üyesi Sami Arslan hocalarıma da müteşekkirim. Maddî ve manevî destekleriyle daima arkamda olan anne ve babama, uzun soluklu çalışma sürecinde ortaya çıkan meşakkatlerin aşılması hususunda sabır ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli eşime ve oğullarım Ahmet Faruk ve Ali Kerem'e de hassaten teşekkür ederim.

Ocak, 2024

Said Nohut

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
TABLolar	xi
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	10
1. FİZİKİ YAPI	10
1.1. AYASOFYA KÜLLİYESİ	11
1.1.1. Cami	12
1.1.2. Mekteb (Dârü't-Ta'lim)	12
1.1.3. Türbeler	12
1.1.4. Kütüphane	14
1.1.5. Şadırvan.....	15
1.1.6. Sıbyan Mektebi	15
1.1.7. İmâret.....	15
1.1.8. Su Sebîlleri.....	16
1.1.9. II. Selim'in Ayasofya Çeşmesi	17
1.1.10. Ayasofya Muvakkithanesi.....	17
1.2. AYASOFYA-İ KEBİR VAKFİYESİ VE AYASOFYA-İ KEBİR MEDRESESİ.....	17
1.3. AYASOFYA-İ KEBİR MEDRESESİ	19
1.3.1. İnşası ve Konumu	19
1.3.2. Mimarî Özellikleri	22
1.3.3. Tâmir ve Bakım Çalışmaları	32
1.3.3.1. XV. ve XVI. Yüzyıldaki Çalışmalar	32
1.3.3.2. XVII. Yüzyıldaki Çalışmalar	35
1.3.3.3. XVIII. Yüzyıldaki Çalışmalar	37
1.3.3.4. XIX. Yüzyıldaki Çalışmalar	37
İKİNCİ BÖLÜM	48
2. EĞİTİM-ÖĞRETİM VE PERSONEL YAPISI.....	48
2.1. OSMANLI MEDRESELERİNDE EĞİTİM-ÖĞRETİM FAALİYETLERİNİN İŞLEYİŞİ VE AYASOFYA-İ KEBİR MEDRESESİ.....	49
2.1.1. Ayasofya-i Kebir Medresesi'ndeki Kitaplık.....	51
2.2. OSMANLI MEDRESE SİSTEMİNDE DERECELER VE AYASOFYA-İ KEBİR MEDRESESİ'NİN STATÜSÜ	52

2.3. OKUTULAN İLİMLER VE ESERLER.....	57
2.3.1. Medresenin Statüsüne Göre Okutulan Muhtemel İlimler ve Eserler	64
2.3.1.1. Sahn-ı Seman Derecesinde Okutulan İlimler ve Eserler.....	64
2.3.1.2. Altmışlı Derecede Okutulan İlimler ve Eserler.....	65
2.3.2. Müderrislerin İhtisas Sahalarına ve Teliflerine Göre Okutulan İlimler ve Eserler	68
2.3.3. İstinsah Edilen Eserlere Göre Okutulan Muhtemel İlimler	72
2.4. PERSONEL.....	73
2.4.1. Bevvâb (Kapıcı).....	74
2.4.2. Ferrâş (Temizlikçi)	74
2.4.3. Kennâs-ı Helâ (Tuvalet Temizlikçisi).....	74
2.4.4. Sirâcî (Kandilci)	75
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	76
3. MÜDERRİSLER, MUÎD VE TALEBELER.....	76
3.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE MÜDERRİSLİK MESLEĞİ VE KARİYER SİSTEMİ	76
3.2. AYASOFYA-İ KEBİR MEDRESESİ MÜDERRİSLERİ.....	79
3.2.1. Ayasofya-i Kebir Medresesi Öncesi Görevleri.....	80
3.2.2. Ayasofya-i Kebir Medresesi'ndeki Görev Süreleri ve Atanma Dereceleri.....	84
3.2.3. Ayasofya-i Kebir Medresesi Sonrası Görevleri	89
3.2.4. Müderrislerin Bölgesel ve Sosyal Tabanları	94
3.2.5. Müderrislerin Gelirleri	105
3.3. MUÎD	107
3.4. TALEBELER	108
SONUÇ.....	121
KAYNAKÇA	125
EKLER.....	138

TABLÖLAR

- Tablo 1.1 : Ayasofya-i Kebir Medresesi Tâmiratı ve Yapılan Masraf (1608-1613)
- Tablo 1.2 : Ayasofya-i Kebir Medresesi Tâmiratı ve Yapılan Masraf (1825-1831)
- Tablo 1.3 : Ayasofya-i Kebir Medresesi Tâmiratı ve Yapılan Masraf (1845-1858)
- Tablo 2.1 : XV-XVI. Yüzyıllarda Yüksek Dereceli Osmanlı Medreselerinde Okutulan İlimler ve Eserler
- Tablo 3.1 : Müderrislerin Ayasofya-i Kebir Medresesi'nden Önce Görev Aldıkları Son Medreseler
- Tablo 3.2 : Müderrislerin Ayasofya-i Kebir Medresesi Sonrası Görev Aldığı Medreseler
- Tablo 3.3 : Müderrislerin Ayasofya-i Kebir Medresesi Sonrası Görev Aldığı Kadılıklar
- Tablo 3.4 : Ayasofya-i Kebir Medresesi Müderrislerinin Bölgesel Tabanları
- Tablo 3.5 : Ayasofya-i Kebir Medresesi'ndeki Ulemâ Ailesi Mensubu Müderrisler
- Tablo 3.6 : Ayasofya-i Kebir Medresesi Müderrislerinin Aile ve Akrabalık Açısından Bağları
- Tablo 3.7 : 1792 Tahririne Göre Ayasofya-i Kebir Medresesi'ndeki Talebeler
- Tablo 3.8 : Ayasofya-i Kebir Medresesi'ndeki Talebeler (1886 Yılı)

KISALTMALAR

a.e.	Aynı eser/yer
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
a.y.	Yazara ait son zikredilen yer
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed. veya haz.	Editör/yayına hazırlayan
İA	Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
karş.	Karşılaştırmız
S.	Sayı
s.	Sayfa/sayfalar
TALİD	Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TSU	Târîh-i Silsile-i Ulemâ
t.y.	Basım tarihi yok
vd.	Ve devamı
v.dğr.	Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler
y.y.	Basım yeri yok

GİRİŞ

Osmanlı Devleti kuruluş devrinden itibaren, bir yerin fethini müteakiben bölgenin iskân ve imârı için vakıf sistemi dahilinde merkezinde cami ya da mescid olacak şekilde medrese, tekke, imâret, dârüşşifâ, han gibi sosyal ve kültürel müesseseler tesis ediyordu. Böylece yeni şehir ve kasabalar oluştuğu gibi aynı zamanda İslâmîyetin ve Türk hüviyetinin yayılması da gerçekleşiyordu.¹

Uygulamanın en önemli örneklerinden biri de İstanbul'un fethi sonrasında şehrin en büyük kilisesi olan Ayasofya'nın camiye tahvili ve etrafında tesis edilen birimler olmuştur. Merkezde bu mâbedin yer aldığı iskân faaliyetleri ile İstanbul'un hem Müslüman-Türk kimliğine bürünmesinin sağlanması hem de farklı kesimlerden insanların bir arada yaşadığı idarî, ticarî, ilmî ve kültürel bir merkez olmasının hedeflendiği anlaşılmaktadır.² Bu minvalde fetih öncesi İstanbul'u terk eden nüfusa, kendilerine verilen mühlette geri dönmeleri durumunda evlerinin tâmir edileceği ve yine Rumeli'den ve Anadolu'dan gelecek olanlara da boş olan evlerin bedelsiz olarak dağıtılacağı ilan edilmişti. Ayrıca şehri terk edenler arasında bulunan tüccarlara, Rum bilgin ve sanatkârlara İstanbul'a tekrar yerleşimlerinde kolaylık gösterileceği bildirilmişti.³

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u yeniden inşa sürecinde üzerinde durduğu bir husus da şehrin özellikle eğitim ve kültür anlamında da bir cazibe merkezi haline getirilmesiydi. Bu gaye ile, fethin hemen arkasından ilmî hayatın canlandırılması ve bir an önce eğitim faaliyetlerine başlanması için en müsait mekânlar olarak Bizans'tan kalan bazı kiliseler bulunabilmiş ve bunlar medreseye çevrilmişti.⁴ Özellikle bu yapılardan Zeyrek kiliseleri ve Ayasofya'daki papaz odalarının tedrisat için tahsis edilmesiyle başlayan eğitim, bünyesinde bulundurduğu medreseler ile

¹ M. Hüdai Şentürk, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Devrinde Rumeli'de Uyguladığı İskân Siyâseti ve Neticeleri", **Belleten**, Nisan 1993, C. 57, S. 218, s. 97.

² Eyüp Sabri Kala, "Fatih Külliyesi ve Ayasofya-i Kebir Vakfı (Hayır Müesseseleri, Hizmetleri, Görevlileri ve Yönetimi)", **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, S. 15, Yıl: 2020, Bahar, s. 101.

³ Halil İnalcık, "Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası", Çev: Fahri Unan, **19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 1988-89, S. 3-4, s. 216.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı**, 4. bs., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 9.

İstanbul'da ilim ve kültür hayatı için yeni bir dönemin başlangıcını teşkil eden Fatih Külliyesi ile önemli bir merhaleye ulaştı. Fatih'in İstanbul'un medreselerle donatılması noktasında saray çevresini, vezirlerini ve devlet ricâlini de teşviki neticesinde şehirde birçok medrese tesis edildi. Öyle ki XV. yüzyıl ortalarına gelindiğinde İstanbul'daki medrese sayısı yüz elliye yaklaşmıştı.⁵

Fatih'in medreseler kurulması hususunda gösterdiği ihtimam ve takip sadece *ilmin merkezi bir şehir* oluşturma gayesinden kaynaklanmıyordu. Zîra İstanbul'un fethedilmesine kadar devletin önde gelen kurumlarının yüksek makamlarında ve idaresinde ulemâ zümresi bulunuyordu. Doğal olarak Osmanlı'nın ilk medreselerinin devlete kadro yetiştirme misyonu fethin ardından İstanbul'da açılan medreselere de tevarüs etmişti. Medreseler bu yönüyle eğitim faaliyetlerinin yürütülmesini sağlayacak müderris kadrolarını ve devletin çeşitli kademelerinde görevlendirilecek devlet adamlarını yetiştirecekti.⁶

Ayasofya Külliyesi'nin bünyesinde yer alan Ayasofya-i Kebir Medresesi⁷, İstanbul'un müstakil şekilde inşa edilen ilk medresesi olması yanında yaklaşık beş asır ayakta kalan bir eğitim kurumu olarak ayrı bir öneme sahipti. Ancak günümüze kadar bu medrese ayrıca bir monografinin konusu olmamıştı. Bu anlamda ortaya konacak bir çalışma ile hem Osmanlı medreseleri ve müderrisleri üzerine yapılan araştırmalara katkı sağlanabilir hem de Ayasofya Camii'nin bir bakıma gölgesinde kalan medresenin yeni araştırmalara konu olmasına vesile olunabilirdi. Ancak araştırmaya sevk eden ve câzibedar duran bu fikri gerçekleştirmek ne ölçüde mümkün olacaktı?

Önsöz kısmında da belirttiğimiz üzere ele aldığımız konunun hangi açılardan değerlendirileceği ve hangi dönem ile sınırlandırılacağına kararını belirleme problemi ve bunun kaynaklarla orantılı olması tezin sınırlarını ve muhtevasını doğal

⁵ Mehmet İpşirli, "İstanbul'da İlim ve Kültür Hayatı: 15-16. Asırlar", **Osmanlı İstanbulu-I (I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri)**, ed. Feridun M. Emecen-Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 371 vd; Fahri Unan, **Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 6.

⁶ Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilatı**, s. 4; Unan, a.g.e., s. 8.

⁷ XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde *Sâniye-i Ayasofya-i Kebir* adlı bir kısım daha teşkil edilmiştir. Çalışmamızın 1. ve 3. Bölümlerinde değineceğimiz bu ikinci birimle ilgili yerlerde buraya *Sâniye-i Ayasofya-i Kebir* adıyla işaret edeceğiz. Ancak tezin genelinde iki kısmı da karşılayan Ayasofya-i Kebir Medresesi üst başlığını kullanacağız.

olarak etkiliyordu. Ayrıca medresenin bu şekilde ilk kez çalışılacak olması da hangi yönünün ya da hangi zaman diliminin dışarıda bırakılacağı noktasında karar vermeyi zorlaştıran başka bir etkendi. Danışmanımız ile yapılan uzun istişârelerin neticesinde çalışmanın sınırları olarak kuruluşundan XIX. yüzyıl sonlarına kadar medresenin genel hatlarıyla fizikî yapısının, Osmanlı Medreseleri arasındaki statüsünün, burada verilen eğitim, personel yapısı ve medresenin ana omurgasını oluşturan müderrislerinin kronolojisinin ortaya çıkarılarak literatüre bu noktada bir katkı sağlanmasına karar verildi.

Osmanlı devlet teşkilâtının seyfiye ve kalemiye ile beraber temel meslek grubunu oluşturan ilmiye sınıfı farklı açılardan birçok araştırmaya konu olsa da bu sınıfın temelinde yer alan medreselerin müstakil olarak değerlendirildiği çalışmaların sayısı oldukça azdır. Mevcut çalışmalar da daha çok medreseleri mîmarî açıdan ve sanat tarihi yönüyle incelemektedir. Medreselerin belirli yüzyıllardaki teşkilât ve işleyiş yapısının genel olarak değerlendirildiği çalışmalar⁸ olmakla beraber bir medreseyi belirli bir dönem aralığında fizikî ve ekonomik yapısı, eğitim müfredatı, müderrisleri, personeli ve talebeleri açısından ele alan araştırmalar⁹ da sınırlı sayıdadır.

Ayasofya-i Kebir Medresesi ve müderrisleri hakkında ya da bu başlıklardan yalnızca biri üzerine bugüne kadar yapılmış müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Haliyle bu anlamda doğrudan bir literatür kritiği yapılamayacaktır. Ancak Ayasofya ya da medreselerle ilgili yapılan bazı araştırmalarda Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne de yer verilmiştir. Bu çalışmalardan medresenin kronolojik olarak uzun bir zaman diliminde ele alındığı tek eser Ahmet Akgündüz, Said Öztürk ve Yaşar Baş tarafından hazırlanan *Üç Devirde Bir Mabed Ayasofya*¹⁰ olmuştur. Eser, öncelikle Bizans devrinden başlayarak Ayasofya'nın ilk inşasından, muhtelif devirlerdeki

⁸ Medreselerin dönemlere göre ele alındığı çalışmalar için bkz.: Cahid Baltacı, **XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri**, 2. bs., c. 1-2, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005; Ülkü Yancı, "18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Medrese Teşkilâtı", Basılmamış Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi, Sivas, 2017; Murat Akgündüz, **Osmanlı Medreseleri: XIX. Asır**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2012.

⁹ Bu şekilde yapılan bir çalışma için bkz.: Mehdi Çiftçi, **Süleymaniye Dârülhadişi (XVI-XVII. Asırlar)**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013.

¹⁰ Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, Yaşar Baş, **Üç Devirde Bir Mabed Ayasofya**, OSAV Yayınları, İstanbul, 2005.

yıkım ve yeniden inşa süreçlerini ve mîmarî özelliklerini sunmaktadır. Daha sonra İstanbul'un fethinin ardından Ayasofya Camii etrafında süreç içerisinde oluşan külliye yapısını ve yapının elemanlarını Cumhuriyet dönemine kadar arşiv belgelerinden, istifadeyle detaylı olarak değerlendirmekte ve son bölümde ise Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesini ve yapıda meydana gelen değişimleri incelemektedir.

Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin de yalnızca bu çalışmada uzun bir zaman dilimini (kuruluşundan yıkılışına kadar) kapsayacak şekilde ele alındığını görüyoruz. Fatih Sultan Mehmed'den itibaren her padişah döneminde kronolojik olarak Ayasofya Camii ve etrafındaki birimlerde yapılan inşa-tâmir faaliyetlerinin ve gelir-gider kayıtlarının ayrıntılı şekilde sunulduğu eserde medresenin durumuna da değinilmekle birlikte çalışmanın konusu gereği medrese daha çok belirli dönemlerde yaşadığı fizikî yapı değişiklikler ve gider kalemlerinin sunulduğu bütçelerdeki veriler üzerinden değerlendirilmiştir. Dolayısıyla medresenin müderrisleri, burada okutulan ilimler ve eğitim yönü gibi başlıklar bu çalışmada yer bulmamıştır. Tezimizde bu eserden özellikle Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin tâmîrat ve personel giderlerinin tespitinde istifade edilmiştir.

Cahid Baltacı'nın *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*¹¹ adlı eseri ise Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin kuruluşu ve ele alınan dönem içerisinde burada görev alan müderrislerin biyografilerine ve kariyerlerine dair genel ve sınırlı da olsa bilgi veren tek çalışma idi. Eser, medresenin bu yüzyıllardaki fizikî yapısını anlamada ve müderrislerini tespit etmede araştırmamıza katkı sağlamıştır.

Eserlerinde Ayasofya-i Kebir Medresesi'ni kısıtlı bilgilerle de olsa ayrı bir başlık altında ele alan müellifler de bulunmaktadır. Bunlardan Süheyl Ünver'in farklı konulardaki kitap ve yazılarının derlendiği *İstanbul Risaleleri*¹² adlı eserde Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin kuruluşu ve ilk müderrisleri hakkında özet bilgiler verilmiştir. Mübahat Kütükoğlu'nun konuyla ilgili "1869'da Faal İstanbul Medreseleri" ve "Dâr'ül Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi ve Kuruluş Arefesinde İstanbul

¹¹ Cahid Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, c. 1-2, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.

¹² A. Süheyl Ünver, *İstanbul Risaleleri*, haz. İsmail Kara, c. 1, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1995.

Medreseleri” adlı çalışmalarında da¹³ Ayasofya-i Kebir Medresesi’nin kısa bir tarihçesi verilerek medresenin bu dönemdeki bina durumu ve talebe sayıları aktarılmıştır. Yine Kütükoğlu tarafından hazırlanan *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*¹⁴’nde ise İstanbul’un fethinin ardından XX. yüzyıla kadar ayakta kalan medreseler tarih, ekonomi ve mîmarî özellikleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Burada da Ayasofya-i Kebir Medresesi’yle ilgili husûsen XIX. yüzyılda medrese binasında meydana gelen değişimler ve buradaki talebe sayıları hakkında bilgi verilmiştir. Bunların haricinde Semavi Eyice’nin *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*’nde Ayasofya’nın birimlerini kaleme aldığı maddelerden Ayasofya Medresesi¹⁵ kısmında da kuruluşundan yıkılışına kadar bu medrese, muhtasar bir şekilde tanıtılmıştır.

Ayasofya-i Kebir Medresesi’yle ilgili mimarlık alanında yapılan bazı araştırmalar da mevcuttu. Bunlardan tezimizde istifade edebildiğimiz birinci çalışma Aylin Engin tarafından “Ayasofya Külliyesi ve Fatih Medresesi” başlığıyla hazırlanan yüksek lisans tezidir.¹⁶ Engin, Ayasofya’nın tarihsel ve mîmarî gelişimini, burada gerçekleşen onarımları ele aldığı araştırmasında Ayasofya’nın camiye çevrilmesinden sonra yapılan Türk eserlerini de ayrıca tanıtarak mimarî açıdan değerlendirmelerde bulunmaktadır. Çalışmada Ayasofya-i Kebir Medresesi de *Fatih (Ayasofya) Medresesi* başlığı altında incelenmektedir.

Aynı alanda yapılan önemli bir çalışma ise Hasan Fırat Diker’e aittir. Diker’in, *Ayasofya ve Onarımları* başlığını taşıyan eseri¹⁷ Ayasofya’nın ilk inşasından 2010 yılına kadar geçirdiği onarımları kronolojik olarak aktarmaktadır. Yazma eserlerden, arşiv belgelerinden ve literatürden istifade ile hazırlanan kitabın Osmanlı dönemindeki onarımların ele alındığı bölümünde Ayasofya-i Kebir

¹³ Mübahat S. Kütükoğlu, “1869’da Faal İstanbul Medreseleri”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 7-8, 1976-1977; Mübahat S. Kütükoğlu, “Dâr’ül Hilâfeti’l-Aliyye Medresesi ve Kuruluş Arefesinde İstanbul Medreseleri” *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, S. 1-2, ed. Salih Tuğ, c. 7, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1978.

¹⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

¹⁵ Semavi Eyice, “Ayasofya Medresesi”, *DİA*, c. 4, TDV Yayınları, İstanbul, 1991.

¹⁶ Aylın Engin, “Ayasofya Külliyesi ve Fatih Medresesi”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Rölöve-Restorasyon Programı, İstanbul, 1995.

¹⁷ Hasan Fırat Diker, *Ayasofya ve Onarımları*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.

Medresesi de sık sık kendisine yer bulmuştur. Engin ve Diker'in çalışmaları özellikle tezimizin birinci ve ikinci bölümlerine önemli katkı sağlamıştır.

Tezimiz giriş dışında üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin fizikî yapısı ele alınacaktır. Burada medresenin bünyesinde yer aldığı Ayasofya külliyesinin birimleri kısaca tanıtılacak, daha sonra medresenin kesin olarak bilinemeyen ilk inşa tarihi ve konumu hakkında sunulan farklı görüşlere yer verilerek bunlar üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır. Daha sonra medresenin ilk inşasından XIX. yüzyıla uzanan süreçte mîmarî özelliklerinde görülen değişimler ve yine aynı şekilde ayakta kaldığı uzun bir dönem boyunca medrese binasının fizikî yapısında meydana gelen farklılıklar ve tâmir-bakım çalışmaları aktarılacaktır.

İkinci bölüm Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin bugüne kadar tam olarak aydınlatılmayan eğitim-öğretim faaliyetlerinin işleyişini, Osmanlı medrese skalasındaki statüsünü ve burada okutulan ilimleri ve eserleri tespit etmeye yöneliktir. Ayrıca medresenin bir müessese olarak ayakta kalmasının arka plandaki mümessilleri olan hizmet personeli hakkında bilgi verilecektir. Bu bölümün alt başlıklarından biri de Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin bünyesinde bir kütüphane barındırıp barındırmadığı tartışmasına ayrılmıştır.

Tezimizin üçüncü ve son bölümünde Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne tayin edildiğini tespit ettiğimiz müderrislerin, kariyer hareketleri çerçevesinde bu medreseye gelmeden önceki son görev yerleri, Ayasofya'ya geliş dereceleri ve buradaki vazife süreleri ile Ayasofya-i Kebir Medresesi'nden sonraki ilk görevlerine ait veriler sunulmuştur. Müderrislerin bölgesel ve sosyal tabanlarının değerlendirilmesi de bu bölümün bir diğer kısmını teşkil etmiştir. Son bölümün diğer alt başlıkları ise medresenin akademik kadro anlamında müderrislerden sonra gelen elemanları olan muîdlere ve medresede öğrenim gören talebelere ayrılmıştır.

KAYNAKLAR

Çalışmamızın özellikle birinci bölümünde Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne ait tâmir-bakım kayıtlarının ve bunlarla ilgili harcama kalemlerinin tespitinde T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri'nde bulunan defter serilerinden ve belgelerden

istifade edildi. Medresenin bünyesinde bulunduğu Ayasofya-i Kebir Vakfı'nın kuruluş senedi olan vakfiyesinin farklı nüshaları muhtelif arşiv ve müze koleksiyonlarında yer alıyordu. Tezimizde Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 1373 numarada kayıtlı 1463 tarihli vakfiyenin Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan metni kullanıldı.¹⁸

Araştırmamızın önemli bir yönünü oluşturan ve aynı zamanda medresenin teşkilat ve işleyişini ortaya koymada da aydınlatıcı olan müderris biyografilerini ve kariyer hareketlerini tespit etmemizi sağlayan iki temel kaynak vardı. Bunlardan birincisi, Taşköprülü-zâde Ahmed Efendi' nin *eş-Şekā'iku'n-nu'mâniyye fi 'ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye* adlı eseri ve bu esere yapılan tercüme ve zeyillerdir. *Eş-Şekā'iku'n-nu'mâniyye*, Osmanlı Devleti'nde ulemâ biyografilerinin ilk derlemesi olup Osmanlı biyografi literatürünün de öncüsü kabul edilmiştir. Eserin yazılma sebebi, müellifi tarafından, Arap ve İran ulemâsının menâkıbının kaleme alındığı halde Osmanlı âlimleri için böyle bir eserin yazılmaması ve bu alandaki mevcut boşluk olarak gösterilmiştir. Müellif, Osman Gazi'den başlayarak telifi tamamladığı 1558 yılına kadar Osmanlı coğrafyasında yaşamış ulemâ ve meşâyihin hayat hikayeleri hakkında bilgi verdiği eserini Arapça kaleme almıştır. Bu çalışmayı daha geniş bir kesimin istifadesine sunmak amacıyla *eş-Şekā'ik*'in birçok tercümesi yapıldığı gibi eser üzerine zeyil ve telhisler de yazılmıştır.

Bu eserin en çok rağbet gören tercümesi Mecdî Mehmed Efendi tarafından *Hadâiku's-Şekâik* adıyla yapılmıştır. *Eş-Şekā'iku'n-nu'mâniyye*'ye yapılan zeyiller arasında ise Nev'izâde Atâi'nin *Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti's-Şekâik*'i meşhur olmuştur. Zeylini hazırlarken Taşköprülü-zâde'nin değil Mecdî'nin eserini esas alan Atâi, kendisinden önce yapılan tüm zeyilleri kaynak olarak kullanmış ve 1558-1634 yılları arasındaki ulemâ ve meşâyihini tanıtmıştır. Atâi zeyli üzerine aynı muhteva minvalinde Uşşâkîzâde İbrâhîm Hasîb Efendi, Atâi'nin bıraktığı yerden başlayarak 1632-1694 yıllarını kapsayan *Zeyl-i Şekâik*'i hazırlamıştır. Ancak bu eseri tertip açısından hatalı ve bilgi eksiklikleri bulunduğu yönüyle tenkit eden Şeyhî Mehmed Efendi, Atâi'nin bıraktığı kısımdan itibaren 1730 yılına kadar yaşayan isimleri *Vekâiyü'l fudalâ* adlı zeylinde toplamıştır. Bu zeyiller haricinde Fındıklılı İsmet

¹⁸ **Fatih Mehmet II Vakfiyeleri**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1938.

Efendi'nin de 1730-1896 yılları arasında yaşamış âlim ve şeyhlerin biyografisini içeren *Tekmiletü's-Şekâik fi hakkı ehli'l-hakâik* adlı bir zeyli bulunmaktadır.¹⁹ Ancak çalışmamızda bu son zeyilden Ayasofya-i Kebir Medresesi ve müderrisleri ile ilgili istifade edilememiştir.

XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyılın tamamı için Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde görev alan müderrisleri tespit ve kariyerlerini izlemede ana kaynağımız ise *Tarik Defterleri* oldu.

Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfına mensup isimlerle ilgili tâyin, terfi ve azil durumları XVI. yüzyılın ikinci yarısının ortalarına kadar Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin yetkisi dâhilinde idi. Aynı yüzyılın son çeyreğinde ise kazaskerlerin yetki alanının daraltılarak Şeyhülislâmlığın ilmiye teşkilâtında öne çıkmasıyla yüksek dereceli ulemânın tâyini Şeyhülislâmın görev alanına girmiştir. Bu dönemle birlikte 40 akçeye kadar olan müderris tâyinleri ile 499 akçeye kadar olan kadı atamaları kazaskerler tarafından; 50 akçeli ve üzeri müderrislerin tâyinleri ile mevleviyet dereceli kadıların tâyinlerinin arzı ise Şeyhülislâmlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu yetkiler kapsamında da Şeyhülislâmların uhdesindeki tâyin, terfi ve azillerle ilgili tutulan defterlere *tarik defterleri* denilmiştir.²⁰

Bu defterler ilmiye teşkilâtının zirvesinde yer alan Şeyhülislâmdan başlayarak, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, mevleviyet kadılıkları, medrese dereceleri ve buralara tâyin edilen müderrislerin tâyin ve terfilerini içerdiği gibi bazı defterlerde Edirne ve İzmir Pâye-i mücerrede²¹ sahipleri, Evkâf-ı Hümâyûn müfettişleri, Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin maiyyetindeki görevlileri ile Fetvâ

¹⁹ Mecdî Mehmed Efendi, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Hadâiku's-Şekâik*, haz. Abdülkadir Özcan, c. 1, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, s. XI.

²⁰ Cahid Baltacı, "Kâdi-asker Rûz-nâmçeleri'nin Tarihi ve Kültürel Ehemmiyeti", **İslâm Medeniyeti Mecmuası**, c. 4, S. 37, Temmuz 1979, s. 59; Cihan Kılıç, "Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Müderrislerin Merâtibi (1245/1829 Tarihli Tarik Defterine Göre)", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 65, Mayıs 2019, s. 269; Arzu Güldöşüren, "19. YY'm İlk Yarısında Tarik Defterlerine Göre İlmiye Ricâli", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, İslâm Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, İstanbul, 2004, s. 10 vd. Başlangıçta kazaskerlerin, kazâ kadılarının tâyin ve infisallerine; Şeyhülislâmların da mevâlinin tâyin ve infisallerine ait tuttukları defterlere *akdiye* denilmiştir. Daha sonra ise müderrisler de dahil olmak üzere tüm ilmiye mensupları için tutulan defterlere *tarik defterleri* denilmiştir. Bkz.: Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilâtı**, s. 108.

²¹ İzmir ve Edirne için kullanılan kadı pâyesidir. İ'tibârî bir derece olup, şahıslar buraların yalnızca pâyesini alır, terakkileri ve mansıbları yoktur. İzmir pâye-i mücerredesini alan bir zât ardından Edirne pâye-i mücerredesine terfi olurdu. Bkz.: Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilâtı**, s. 294.

Emînleri ile Padişah imamları da bulunuyordu. Ayrıca Selâtin camilerinin vaizlerini içeren bazı tarîk defterleri de mevcuttu. Bu defterler yalnızca içerisinde yer alan isimlerin kariyer hareketlerini takip etmede yardımcı olmayıp aynı zamanda tutuldukları döneme ait medrese ve kazâ teşkilâtını anlamada yol gösterici olması yönüyle de önem arz etmektedir.²²

Bu zengin içerikli defterlerden Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde görev alan müderrislerin tespiti ve müderrislerin kariyer hareketlerinin takibi ise pek kolay olmadı. Öncelikle farklı arşiv ve kütüphanelerin bünyesinde bulunan tarîk defterlerini elde ettik. Bunlar Meşihat Arşivi (12), Millet Kütüphanesi (12), İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi (5), (İBB) Atatürk Kitaplığı (4), Süleymaniye Kütüphanesi (1), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (1) ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (1) koleksiyonlarında yer alan toplam 36 defter idi.

Ancak defterde yer alan listeler isimlerin düzenli olarak kariyerlerinin verilmesi şeklinde değil, kariyer başlıklarına göre isimlerin verilmesi şeklindeydi. Mesela bir müderrisin bir dereceden sonraki dereceye ya da müderrislikten kadılığa geçişi farklı bir defterde bulunabiliyordu. Yani sadece bir müderrisin kariyer hareketi için tüm defterlerin taranması gerekebiliyordu.

Bu doğrultuda önce tüm defterleri tarayarak Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne tâyin edilen müderrislerin isimlerini tespit ettik. Ardından her bir müderrisin tüm medrese derecelerine geliş tarihini ve müderrislik sonrası aldığı görevleri ya da görevden ayrılma durumlarını öğrenebilmek adına elde ettiğimiz defterlerin tamamını tekrar tarayarak tespit ettiğimiz müderrise ait verileri topladık ve sonunda Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne tâyin edildiğini öğrendiğimiz bir müderrisin tarîke girişinden itibaren ilmiye sınıfındaki kariyer yolculuğunu listelemiş olduk. Ve bu işlemi her bir müderris için tek tek gerçekleştirdik. Ancak dijital ortamda taranan bu defterlerin bazılarında yer alan görüntü bozuklukları ya da varakların orijinalindeki arızalar nedeniyle müderrisler arasında kariyer hareketinin tamamını tespit edemediklerimiz de olmuştur.

²² Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, İsmail Kurt, **Bâb-ı Meşihat (Şeyhülislâmlık) Arşivi Defter Kataloğu**, İSAM Yayınları, İstanbul, 2006, s. 30; Güldöşüren, "Tarîk Defterlerine Göre İlmiye Ricâli", s. 10.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. FİZİKİ YAPI

Fatih Sultan Mehmed'in fethin ardından İstanbul'da tesis ettiği iki vakıf bulunmaktadır. Bunlar sur dışı olarak kabul edilen bölgede yer alan Eyüb Vakfı ile sur içindeki Fatih Külliyesi ve Ayasofya-i Kebir Vakfı'dır. Bu vakıflar aracılığıyla hem yeni yerleşim birimleri teşkil edilmiş hem de İstanbul ilim, kültür, inanç, ticaret noktasında önemli bir merkez haline gelmiştir.²³

Fetih sonrası ganimet olarak kalan menkul ve gayrimenkullerle yeni tesis edilen bedesten ve çarşıların geliri kurulan bu vakıflara bağlanmıştır. Özellikle Ayasofya-i Kebir Vakfı için 14.000 altın tutarındaki gelir ve Yedikule'den Ayvansaray'a kadar olan sur dışındaki tüm evler de bu vakfa tahsis edilerek hem Ayasofya Camii'nin hem de bu vakfa bağlı cami, medrese ve diğer tesislerin tâmir, maaş ve sair giderleri karşılanmıştır.²⁴

Çalışmamızın giriş kısmında da belirtildiği üzere Osmanlı'nın fethettiği bölgelerde uyguladığı müesseseleşme faaliyeti İstanbul'da da ulu cami olarak kabul edilen Ayasofya merkezli olarak başlamış ve zamanla bu cami etrafında bir külliye kurulmuştur. Söz konusu yapılaşma geleneğinin en önemli öğelerinden olan medreselerin yeni başkentteki ilk örneği ise Ayasofya-i Kebir Medresesi olmuştur.

Bu bölümde Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin bağlı bulunduğu Ayasofya Külliyesi hakkında bilgi verilecek ve kuruluşundan XIX. yüzyıl sonuna kadar medresenin fizikî yapısında meydana gelen değişimler ve yürütülen restorasyon çalışmaları ele alınacaktır.

²³ Kala, "Fatih Külliyesi ve Ayasofya-i Kebir Vakfı", s. 101.

²⁴ Halil İnalçık, "Fatih, Fetih ve İstanbul'un Yeniden İnşası", **Habitat II: Dünya Kenti İstanbul**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, t.y., s. 31.

1.1. AYASOFYA KÜLLİYESİ

Birbirinden farklı fonksiyonlara sahip birimlerden müteşekkil yapı topluluğu külliye olarak adlandırılmıştır. Çoğunlukla bir caminin merkezde olduğu ve bu merkezin çevresinde medrese, çeşme, imârethâne, kütüphane gibi müesseselerin şekillendiği külliyeler zamanla imâret sitesi, imâret, site, hey'et, manzume ve kompleks olarak da tanımlanmıştır. Bu yapılar devletin zirvesinde bulunan Sultanlar, Sultanların hanımları ve evlatları, vezir, paşa gibi devlet ricâli ile halktan varlık sahibi kimseler tarafından yaptırılarak halkın hizmetine sunulmuş tesislerdir. Osmanlı Devleti döneminde külliyeler Osmanlı öncesi örneklere nazaran bünyesinde daha fazla yapıyı barındırmıştır.²⁵

Fatih Sultan Mehmed fetih sonrası İstanbul'u hızla îmar etmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde şehirleşmenin temel yapısını oluşturan külliye sistemi İstanbul'da Ayasofya Camii merkez alınarak hayata geçirilmiştir.²⁶ Bu yönüyle Topkapı Sarayı'nın yerinin belirlenmesinde de Ayasofya Camii'nin önemli rol oynadığı söylenebilir. Çünkü inşada Saray-ulu cami birlikteliğinin gözetilmesi İslâm şehirlerinin geleneksel bir özelliği idi.²⁷

Çalışmamızın bu kısmında Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin de bünyesinde yer aldığı Ayasofya Külliyesinin elemanları hakkında genel bir bilgi verilerek medresenin bulunduğu yapının bir çerçevesi çizilmeye çalışılacaktır.

²⁵ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Külliye", **DİA**, c. 26, Ankara, 2002, s. 542.

²⁶ Ömer Lütfi Barkan, "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından: Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Âit Araştırmalar", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Yıl 1963, Cilt 23, Sayı 1-2, s. 239; Ayasofya ve etrafının külliye olarak şekillenmesinde ilk adımlar Fatih tarafından atılsa da kütüphane, sıbyan mektebi, imâret ve şadırvan gibi eklentiler ile Ayasofya gerçek bir külliye hüviyetine sonraki dönemlerde bürünmüştür. Bkz.: Mehmet İpşirli, "Ayasofya-i Kebir Medresesi", **Fetih ve Ayasofya Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, ed. Zekeriya Kurşun-Ali İhsan Aydın, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2022, s. 12.

²⁷ Gülgün Mandıralıoğlu, "Latin İstilasından Osmanlı Fethine İstanbul ve Ayasofya", **600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-1849 Fossati Restorasyonu**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 36.

1.1.1. Cami

Osmanlı Devleti'nde bir gelenek olarak devam eden ve asırlarca uygulanan kurala göre bir memleket fethedildiğinde şehirdeki en büyük kilise camiye tahvil edilerek ilk Cuma namazı burada kılınırdı. Fatih Sultan Mehmed de bu teâmül dahilinde fethin ardından bir an önce Ayasofya'yı camiye çevirme hedefiyle buraya yönelmiştir. Fatih'in, Ayasofya'ya girince şükür secdesine kapandıktan sonra ezan okunmasını emrettiği ve iki rekat namaz kıldığı rivayet edilmiştir. Kendi hayratının eseri olarak bu camiyi vakfeden Fatih, fethin üçüncü günü tekrar Ayasofya'ya gelip maiyetiyle birlikte İstanbul'daki ilk Cuma namazını burada eda etmiştir.²⁸

1.1.2. Mekteb (Dârü't-Ta'lim)

İlk tahsilin verildiği ve 5-6 yaşlarındaki çocukların bazı dinî bilgiler ve matematik dersleri aldığı bu okullar Abbasîler döneminde küttab olarak isimlendirilmiştir. Karahanlılar ve Selçuklulardan itibaren ise sıbyan mektebi olarak anılan mektepler, Osmanlı Devleti'nde de sıbyan mektebi, dârü't-ta'lim, mektep, dârü'l-ilm, mektebhane, muallimhâne, taş mekteb, mahalle mektebi, ve mekteb-i ibtidâiye şeklinde de adlandırılmıştır.²⁹

Fatih'in vakfiyesinde Ayasofya'da yaptırdığı bu mekteble ilgili şartlar, "Ayasofya Camii'nin batıya meyilli olan kapısının yanında bulunan mektebe Allah rızasını gaye edinen bir muallimin tayin edilerek yetimlere, eğer bulunmaz ise yoksul çocuklara eğitim vermesini ve bu hizmeti için kendisine yevmî altı akçe; mektebin halifesi olan kişiye yevmî iki akçe; mektebin temizliği ve korunmasıyla vazifeli olacak kayyımı için ise yevmî bir akçe tahsisi"³⁰ şeklinde belirlenmiştir.

1.1.3. Türbeler

Ayasofya Camii'nin güney tarafındaki büyük kapıdan çıkıldığında Sultan I. Mustafa ve Sultan İbrâhim'in türbesinin yanındaki kapıdan türbeler bahçesine girilir. Buradaki türbelerde beş Osmanlı padişahı, eşleri ve çok sayıda şehzâde medfundur.

²⁸ Tursun Bey, *Târih-i Ebu'l Feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1977, s. 64; Akgündüz v.dğr., *Ayasofya*, s. 237.

²⁹ Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, c. 1, s. 76.

³⁰ *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*, s. 257.

Buradaki ilk türbe II. Selim'in kendisi için bir türbe inşası emriyle yapılmıştır. Ancak türbenin yapımı bitmeden vefat eden II. Selim önce aynı alanda kurulan otağ içine gömülmüş, 1576 yılında ise naaşı buraya nakledilmiştir. Bu türbede II. Selim'in hâricinde eşi Nurbanu Sultan, kızları Hâce Gevherhan, İsmihan (Esmâ) Sultan, Fatma sultanlar ile şehzâdeleri Abdullah, Cihangir, Mustafa, Osman ve Süleyman ve III. Murad'ın oğulları ve kızlarının sandukaları bulunmaktadır.³¹

II. Selim'in ardından III. Murad'ın defnedileceği yer olarak yine Ayasofya seçilmişti. Ancak Sultan III. Murad 1595 yılında vefat ettiğinde türbesi henüz yapılmış değildi. Sultan'ın vefatının ardından III. Mehmed'in emriyle boğdurulan 19 şehzâdesi de önce Ayasofya Camii hazîresine gömülmüş, ardından III. Mehmed'in emriyle Koca Mîmar Sinan'ın halefi başmîmar Davut Ağa tarafından türbesinin inşasına başlanmıştır. Fakat naaşların gömülmesi esnasında yer seçimindeki hata nedeniyle, Sultan'ın sandukasının türbe merkezinde yer almasını sağlama adına bir duvarı ile Şehzâdegân Türbesi'ne bitleştirilmesi gerekmiştir. Bu durum türbedeki tasarıma bütünlüğünü bozarak ve inşasının tamamlanmasını da geciktirmiş olmalıdır. Türbenin inşası 1598'de vefat eden Davut Ağa'dan sonra görevi devralan Dalgıç Ahmed Ağa tarafından 1599 yılında tamamlanabilmiştir.³²

Bu türbede III. Murad'ın hâricinde hasekisi Safiye Sultan, yirmi şehzâdesi, kızları Fatma Sultan, Mihriban Sultan ve Fahrî Sultan ile bunların hâricindeki yirmi kızı, Sultan III. Mehmed'in üç şehzâdesi ve iki kızı, Sultan I. Ahmed'in oğlu Kasım ile Sultan İbrâhim'in bir şehzâdesi ve iki kızı olmak üzere toplamda elli dört ismin gömülü olduğu aktarılmakla³³ birlikte bugün yapıda 51 sanduka bulunmaktadır.³⁴

Ayasofya'nın bahçesindeki bir diğer türbe de III. Mehmed'e aittir. II. Selim Türbesi'nin güneyinde bulunan yapının inşasına III. Mehmed'in vefatının ardından

³¹ Hakkı Önkâl, **Selçuklu-Osmanlı Sultanları ve Türbeleri**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1999, s. 51; Zeynep Hatice Kurtbil, "Selim II Türbesi, **DİA**, c. 36, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, s. 419.

³² İsmail Orman, "Murad III Türbesi", **DİA**, c. 31, TDV Yayınları, Ankara, 2020, s. 176; Ayşegül Damla Gürkan Anar, "Hanedan Türbeleri İçin Yeni Bir Mahal: Ayasofya Türbeleri", **Osmanlı İstanbulu: IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildiriler**, ed. Feridun M. Emecen-Ali Akyıldız-Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 663.

³³ Orman, a.g.m., s. 177.

³⁴ Mustafa L. Bilge, "Büyük Ayasofya'da Padişah Türbeleri", **İslâm Tetkikleri Dergisi - Journal of Islamic Review**, 11/2, (2021), s. 955; Azade Akar, "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri ve Süslemelerine Dair Bir Araştırma", **Vakıflar Dergisi**, S. 9, Ankara, 1971, s. 288.

1604 yılında devrin başmîmarı Dalgıç Ahmed Ağa tarafından başlanmış; ancak bir diğer baş mîmar Sedefkâr Mehmed Ağa tarafından 1608-1609 yılında tamamlanmıştır. III. Mehmed'in dışında türbede Handan Sultan, III. Murad'ın kızları ve I. Ahmed'in kızları ile şehzâdeleri medfundur.³⁵

Ayasofya'da yer alan türbelerden bir diğeri de Sultan I. Mustafa ve Sultan İbrâhim'e ait olanıdır. 1639 yılında vefat eden I. Mustafa için daha önce bir türbe inşa edilmediği gibi o dönemdeki mevcut selâtin türbelerinde de yer bulunamamıştı. Bunun üzerine I. Mustafa'nın, Ayasofya'nın eski vaftizhanesine gömülmesine karar verildi. Bu binada toprak bulunmaması problemi de Hasbahçe'den getirilen toprakla ile çözüldü. Daha sonra 1648 yılında vefat eden Sultan İbrâhim de aynı yere defnedildi. Ancak bu türbe daha çok Sultan İbrâhim Türbesi adıyla anılmıştır. Türbede IV. Murad'ın kızı Esmihan Kaya Sultan; I. Ahmed'in kızları Hanzâde Sultan, Pürnaz Atike Sultan; Sultan İbrâhim'in kızı Ayşe Sultan; Sultan İbrâhim'in oğlu Şehzâde Selim gibi isimler medfun olup toplam 18 sanduka bulunmaktadır.³⁶

1.1.4. Kütüphane

Ayasofya Kütüphanesi, Osmanlı Sultanları arasında en çok kütüphane yaptıran Padişah unvanına sahip I. Mahmud tarafından Ayasofya iç mekânda güney nefte iki payanda arasında yaptırılmış ve Padişahın bizzat katıldığı bir törenle 24 Muharrem 1153/21 Nisan 1740'da açılmıştır.³⁷ Kütüphaneye ait vakfiye Şevvâl 1152/Ocak 1740'ta tanzim edilmiş ve kitaplardan da bir kısmı bu tarihten kısa bir süre önce temin edilmiştir; ancak açılış yukarıdaki tarihte gerçekleşmiştir.³⁸ Sair Osmanlı kütüphanelerine göre geniş personel kadrosuna ve kurulduğunda 4.000 eserden müteşekkil değerli bir koleksiyona sahip olan Ayasofya Kütüphanesi'nde de

³⁵ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Mehmed III Türbesi", **DİA**, c. 28, TDV Yayınları, Ankara 2003, 413-414; Anar, "Ayasofya Türbeleri", s. 655.

³⁶ Semavi Eyice, "İbrâhim Türbesi", **DİA**, c. 21, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, s. 357. Söz konusu türbelerde, zikredilenler haricinde medfun bulunan kişiler ve türbelerle ilgili ayrıntılı bilgiler için Bkz.: Tahsin Tüzün, "Ayasofya Haziresi Türbeleri", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sanat Tarihi Anabilimdalı, İstanbul 1952; Mustafa L. Bilge, "Büyük Ayasofya'da Padişah Türbeleri", **İslâm Tetkikleri Dergisi - Journal of Islamic Review**, 11/2 (2021).

³⁷ İsmail E. Erünsal, "Ayasofya Kütüphanesi", **DİA**, c. 4, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, s. 212; Selman Can, Esengül Yıldız Altunbaş, "Ayasofya I. Mahmud Kütüphanesi ve Geçirdiği Onarımlar", **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, S. 35, Erzurum 2015, s. 184.

³⁸ Engin, "Ayasofya Külliyesi", s. 56; Can, Altunbaş, a.g.m., s. 183.

bazı kütüphanelerde başlatılmış olan kütüphanede tedris usulü de nizamî uygulamaya konulmuştur.³⁹

1.1.5. Şadırvan

I. Mahmud tarafından 1153/1740 yılında Ayasofya Camii'nde yapılan bazı tâmir ve ek inşaat çalışmaları döneminde yaptırılmıştır. Ayasofya Camii'nin batı tarafında yer alan ve sıbyan mektebi ile kapı arasındaki sahada inşa edilen bu şadırvan, mîmarisi ve süslemeleriyle dikkat çekmektedir. Klasik üsluptan barok üsluba geçiş sırasında yapıldığından diğer barok eserlerde olduğu üzere bu şadırvanda da klasik devir öğeleri farklılaşmıştır. Klasik devir şadırvanları gibi yapı grubunun bir parçası olmayıp bağımsız bir yapı olan bu şadırvan, Müslüman-Türk mîmârîsinin şaheserlerinden olarak değerlendirilmiştir.⁴⁰

1.1.6. Sıbyan Mektebi

1740/1742 yılında I. Mahmud'un talimatıyla Ayasofya Camii'nin güneybatı yönündeki avluda muntazam şekilde taş ve tuğla sıralarından iki katlı olarak yapılmıştır. Binanın zemin katı iki bölümden oluşmaktadır. Üç tarafı kapalı, iki kemerle dışa açılan mekân oyun yeri olup üstü örtülüdür. Zemin katta yer alan diğer mekân ise dikdörtgen planlı olup ayrı bir girişi bulunmaktadır.⁴¹

1.1.7. İmâret

İmar edilmiş, inşa edilmiş anlamında olup imârethâne olarak da bilinen bu kavram, bazen sadece aşhâne anlamında bazen de bir külliyenin birimlerini kapsayacak şekilde iki anlamıyla da kullanılmıştır.⁴² Biz burada medrese talebelerinin, yoksul halk ve yolcuların yemek ihtiyacını karşılayan hayır kurumu olan aşhâne hizmeti veren Ayasofya imâretini nazara vereceğiz. 1743 yılında Ayasofya Camii'nin kuzey tarafında I. Mahmud tarafından yaptırılan imârete, Bâb-ı Hümâyün'un köşesindeki kapıdan geçiliyordu.⁴³ 23 Zilkade 1155/19 Ocak 1743 tarihinde açılışı bizzat I. Mahmud tarafından yapılan bu imâretin mütevellî odası ve

³⁹ Erünsal, "Ayasofya Kütüphanesi", s. 213.

⁴⁰ Semavi Eyice, "Ayasofya Şadırvanı", *DİA*, c. 4, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, s. 217; Engin, "Ayasofya Külliyesi", s. 62.

⁴¹ Engin, a.g.t., s. 66.

⁴² Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yayınları, İstanbul, 2003, s. 186.

⁴³ Akgündüz v.dğr., *Ayasofya*, s. 447; Akar, "Ayasofyada Bulunan Türk Eserleri", s. 286.

fırını bulunduğu, burada her gün çorba ikram edildiği, Perşembe günleri de zerde ile pilav verildiği aktarılmaktadır. Kayıtlarda imârette günde iki kez pişen yemeklerin öncelikle imâret çalışanlarına daha sonra Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde okuyan talebelere son olarak da misafirhânedeki kalanlara ve dışarıdan gelen fakirlere verildiği yer almaktadır.⁴⁴

1.1.8. Su Sebîlleri

Arapça'da yol anlamına gelen sebîl kelimesi, yaygın olarak ise yoldan geçenlere hayr olarak ücretsiz olarak su ikramı için yaptırılan sebîlhane ya da hayrat çeşmeler için kullanılır. Bu yapılar genellikle yuvarlak, üzeri genişçe saçaklı küçük bir kubbe ile örtülmüş odacıklar şeklinde olurdu.⁴⁵

Fatih'in Ayasofya'ya vakfettiği yapılardan biri de burada bulunan su sarnıcıdır. Ayasofya'nın şadırvana bakan köşesinde ve minare kaidesinin batısında yağmur sularının depolanıp kullanıldığı sarnıç/su haznesi denilen bu bölümün sebinin su deposu durumunda olduğu aktarılmaktadır. Bu sebil hâricinde Ayasofya Külliyesi'nde iki sebil binası bulunmaktadır. Bunlardan ilki dış avlu duvarının güneybatı köşesinde, Bâb-1 Hümayun caddesinin başında ve Sultan III. Mehmed türbesinin bitişiğindedir. Bâb-1 Hümayun caddesine ve Ayasofya Meydanı'na bakmaktadır. Buranın bir vakıfnâmeyle istinaden Sultan İbrâhim tarafından dönemin Hassa Başmîmarı Koca Kasım Ağa tarafından yapıldığı bilinmekle birlikte hangi tarihte ve kim tarafından yaptırıldığı ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ayasofya'daki diğer sebil ise cami avlusunda, güney tarafındaki büyük giriş kapısının solundadır. Bu yapının da mîmârî özelliklerine istinaden XVIII. yüzyıla ait olduğu tahmin edilmektedir.⁴⁶

⁴⁴ Semavi Eyice, "Ayasofya İmaretî", **DİA**, c. 4, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, s. 212.

⁴⁵ Ömer Faruk Şerifoğlu, **Su Güzeli İstanbul Sebilleri**, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1995, s. 19.

⁴⁶ Semavi Eyice, "Ayasofya Sebilleri", **DİA**, c. 4, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, s. 216; Şerifoğlu, a.g.e., s. 48; Akar, "Ayasofyada Bulunan Türk Eserleri", s. 287.

1.1.9. II. Selim'in Ayasofya Çeşmesi

II. Selim devrinde Ayasofya çevresinde bir çeşme yapılmıştır. Sebilde 6 adet zincirli tas, 1 adet orta boy bakır maşrapa ve 1 adet taş (abdest) teknesi bulunuyordu. Bu çeşmeye ait su deposu (sarnıç) ve taş tekne bugün aynı yerdedir.⁴⁷

1.1.10. Ayasofya Muvakkithanesi

Ayasofya Camii'nde namaz vakitlerinin düzenli olarak tespiti için muvakkitlerin nezâretinde saatlerin muhafaza edileceği müstakil muvakkithane binası Sultan Abdülmecid devrinde yapılmıştır. Bu dönemden önce Cami'nin bir muvakkithanesinin olup olmadığı bilinmemektedir. Muvakkithane, Ayasofya'da 1847-849 yıllarında gerçekleşen Fossati tamiratının tamamlanmasından birkaç yıl sonra Ayasofya Camii'nin Şekerci Kapısı bitişiğinde müteahhit Mısırlı Yani Kalfa nezaretinde inşa edilmiştir.⁴⁸

1.2. AYASOFYA-İ KEBİR VAKFİYESİ VE AYASOFYA-İ KEBİR MEDRESESİ

Vakıf, menkul ya da gayrimenkul bir değerlin belirli gayeler minvalinde tahsisinden ortaya çıkan, hukukî statü ve devamlılık esasına sahip, doğrudan malın kendisini temsil ettiği hukukî bir akitir. Vakfiye de bu akitte yer alması gereken temel kuralları ve vakfedilen şeylerin vasıflarını ihtiva eden belgedir. Vakfiyeler vâkıfın sosyal statüsüne, vakfedilen malın büyüklüğüne göre hacim olarak değişebilmektedir. Tek sayfaya yazılı bir vakfiye belgesi olduğu gibi defter şeklinde hazırlanan vakfiyeler de mevcuttur.⁴⁹

Fatih tarafından İstanbul'da kiliseden dönüştürülen ya da yeni olarak inşa edilen dinî-hayrî müesseselere ait kitap ya da tomar şeklinde dokuz adet vakfiye yazması vardır.⁵⁰ Yazmalardan sadece beşi⁵¹ Fatih Külliyesi ve Ayasofya-i Kebir

⁴⁷ Akgündüz v.dğr., **Ayasofya**, s. 360.

⁴⁸ Engin, "Ayasofya Külliyesi", s. 73.

⁴⁹ Nazif Öztürk, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 22.

⁵⁰ Bu vakfiyelerin tamamının tanıtılarak değerlendirildiği çalışma için bkz.: Kayoko Hayashi, "Fatih Vakfiyeleri'nin Tanzim Süreci Üzerine", **Belleten**, c. 72 , S. 263, Nisan 2008.

⁵¹ Bu nüshalar farklı kurumların arşivinde bulunmaktadır. Bunlardan en erken tarihli (1463) iki vakfiye **Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi**, No. 2291, Sıra No. 2302'de ve **Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi**: Aslı 1373-46'da kayıtlı Türkçe vakfiye nüshası; **Türk ve İslâm Eserleri Müzesi**, No. 2202'de yer alan vakfiyenin tanzim tarihi 1472-73'tür. BOA., **TS.MA.e.**, No. 852-44 ve

Vakfî hayratına aittir. Mezkûr nüshalarda da Ayasofya-i Kebir Medresesi, yalnızca vakfî hayır müesseselerinin sayıldığı kısımda Ayasofya'nın bulunduğu konum ve çevresi tarif edilirken zikredilmektedir:

“(…) kuzeyden Ayasofya ile Tetimme-i Ayasofya adı verilen medrese arasında bulunan üstü örtülü umumî yol ve Sultan Mehmed Hân bin Sultan Bayezid Han'ın kızı Selçuk Hâtun mülkü ile sınırlıdır.”⁵²

Bir külliye'nin birimi olan ya da müstakil olarak kurulan medreselerin vakfiyelerinde, medresenin inşa gerekçesi, burada vazife alacak müderrisler ve diğer personel ile ilgili şartlar, bu isimlere ödenecek ücretler gibi temel bilgiler yer almaktadır. Ancak görüldüğü üzere Ayasofya-i Kebir Medresesi için bu durum mümkün olmamıştır.

Vakfiyede Ayasofya-i Kebir Medresesi hakkında yeterli bilgi bulunmaması konusunda iki farklı yorum bulunmaktadır. Bunlardan birincisinde Fatih'in vakfiyesinin tanzim edildiği 1479 yılında Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin – Semâniye Medreselerinin açılması nedeniyle- metruk durumda olduğu ve bunun da vakfiyeye yansıdığı⁵³ ileri sürülmektedir.

İkinci yorum ise Fatih Sultan Mehmed'in fetih sonrası İstanbul'da büyük bir külliye'nin inşasını planladığı ve bu külliye kuruluncaya kadar da tedris işini geçici bazı tedbirlerle çözmeye çalıştığı ve Ayasofya ve Zeyrek Medreseleri için ayrı bir vakfiyenin bulunmamasının da bu niyetin bir yansıması⁵⁴ olduğu şeklindedir.

İstanbul'da müstakil olarak kurulan ilk medrese⁵⁵ olan ve Ayasofya gibi büyük gelirlere sahip bir vakfî bünyesinde yer alan Ayasofya-i Kebir Medresesi ile ilgili şartların vakfiyede yer almaması dikkat çekmektedir. Ancak bu konuda elimizde yeterli veri olmadığından kesin bir kanaate varamıyoruz. Bununla birlikte

Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, 2182'de yer alan nüshalarda ise tanzim tarihi boş olup ikisinin de istinsah tarihi 8 Zilkade 901/19 Temmuz 1496'dır. Bkz.: Hayashi, “Fatih Vakfiyeleri'nin Tanzim Süreci Üzerine”, s. 74 vd; Kala, “Fatih Külliyesi ve Ayasofya-i Kebir Vakfı”, s. 102.

⁵² **Fatih Mehmet II Vakfiyeleri**, s. 201; BOA., **TS.MA.e.**, No. 852-44, vr. 5a-b.

⁵³ Akgündüz, v.dğr., **Ayasofya**, s. 242.

⁵⁴ İsmail E. Erünsal, **Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri-Tarihî Gelişimi ve Organizasyonu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 100.

⁵⁵ Mehmed Vamık Şükrü, **Evkaf-ı Ümem Tarihi**, c. 1, İstanbul, 1915, s. 890.

ikinci yorumun daha muvâfik olduğu kanaatindeyiz. Papaz odalarının zamanla yetersiz gelmesi nedeniyle yeni bir medrese tesis edilse de Sahn-ı Seman medreseleri faaliyete geçince Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin bir süre kapalı kalması ve Ayasofya'nın etrafındaki birimlerle tam bir külliye haline gelmesinin I. Mahmud dönemine kadar uzanmasının Fatih'in asıl hedefinin kendi adıyla anılacak külliyenin inşa edilmesi yönünde olduğunu düşünüyöruz.

1.3. AYASOFYA-İ KEBİR MEDRESESİ

Bu bölümde yaklaşık 470 yıl boyunca eğitim faaliyetine devam eden Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin kuruluşu ve bulunduğu konum, medresenin inşasından XIX. yüzyıl sonuna kadarki süre içerisinde fizikî yapısında değışimler paylaşılacaktır. Takip edilen dönemin geniş bir zaman dilimini kapsamaması nedeniyle tüm yıllara ait detaylı verilere ulaşmamız mümkün olmamakla birlikte her yüzyıl için tespit edebildiğimiz tâmir ve bakım çalışmalarından örneklerle bir kronoloji çizilecektir.

1.3.1. İnşası ve Konumu

Osmanlı medreselerinin tipolojisine bakıldığında genellikle bir cami etrafında kurulan müstakil medreseler olmakla birlikte daha önce başka maksatlarla tesis edilen binaların da medrese amacıyla kullanıldığı örnekler mevcuttur.⁵⁶ Ayasofya-i Kebir Medresesi ise bu iki uygulamanın da gerçekleştiği nâdir yapılardan biridir. Ayasofya kompleksinin bünyesinde bulunan ve Bizans döneminde papazlara lojman olarak tahsis edilen odalarda Fatih Sultan Mehmed'in talimatıyla başlayan tadrîsat, bir süre sonra Ayasofya Camii'nin arka tarafında yine Fatih tarafından inşa ettirilen tek katlı müstakil medrese binasında devam etmiştir.

Ancak medresede hangi yıl tadrîsata başlandığı ve yine medresenin hangi yılda yapıldığı ile ilgili tam bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Ayasofya-i

⁵⁶ Mesela Ankara'daki Augustus Tapınağı ve Zeyrek'teki (Pantokrator) kilise odaları bunlardan bazılarıdır. Bkz.: Baltacı, **XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri**, c. 2, s. 107.

Kebir Medresesi'ndeki eğitimin başlangıcı ve medresenin yapıldığı tarih için fetihle aynı yılı zikreden araştırmacılar olmuştur.⁵⁷

Ayasofya-i Kebir Medresesi hakkında bilgi veren ilk isimlerden olan Süheyl Ünver, “Ayasofya Medresesi, Fatih Külliyesi yapılıncaya kadar 18 sene ehemmiyetini ve asırlarla bu şerefi muhafaza etmiştir”⁵⁸ şeklinde bir yorumda bulunmuştur. Fatih Külliyesi'nin 1471 yılında tamamlandığı⁵⁹ göz önünde bulundurulduğunda Ünver'in, Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin faaliyete geçişi için fetihle aynı yılı işaret ettiği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Semavi Eyice de “İstanbul'un fethinin hemen arkasından ilk ihtiyacı karşılamak üzere Ayasofya'nın yanındaki papaz odaları medrese haline getirilmişti”⁶⁰ diyerek Ünver ile aynı kanaati paylaşmıştır. Medresenin papaz odalarından 1453'te tahvil edildiği bilgisini veren Cahid Baltacı ise Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin 1466 yılında inşa ettirildiği⁶¹ ihtimali üzerinde durmuştur. Baltacı'nın bu kanaati genel olarak daha sonra bu konuda yapılan araştırmalara da taşınmış ve 1466 yılı medresenin inşa tarihi olarak öne çıkmıştır.

Fatih tarafından medrese binasının yaptırılmasıyla ilgili kesin bir tarihe ulaşamamakla birlikte kaynaklarda yer alan bilgilerden bazı değerlendirmede bulunmak istiyoruz. Öncelikle Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin ilk müderrisi olarak kaynaklarda zikredilen Molla Hüsrev'in bu göreve 1459 yılında tayin edildiği⁶² göz önüne alınırsa bu durumda tadrîsâtın mezkûr tarihten önce başlamadığı anlaşılmaktadır. Doğal olarak medresenin de 1453-1459 arasında inşa edilmediği

⁵⁷ Mandıralıoğlu, “İstanbul ve Ayasofya”, s. 36; Baltacı, **XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri**, s. 752.

⁵⁸ Ünver, **İstanbul Risaleleri**, c. 1, s. 213.

⁵⁹ Unan, **Fatih Külliyesi**, s. 51.

⁶⁰ Eyice, “Ayasofya Medresesi”, s. 214. Ünver ve Eyice ile aynı görüşteki bir diğer araştırmacı da P. Ğugios İnciciyan'dır. İnciciyan 1453 tarihinde inşa edilen medresenin 150 talebesi olduğu ve yanında bir de Dârülhadis bulunduğunu aktarmıştır. Bkz.: P. Ğ. İnciciyan, **XVIII. Asırda İstanbul**, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Fetih Derneği-İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1956, s. 45. Ancak çalışmamızın 3. Bölümü'nde de değineceğimiz üzere medresenin bu kadar yüksek sayıdaki bir talebesinin olması XVIII. yüzyılın sonlarına kadar mümkün gözükmemektedir. Ayrıca araştırmamız sırasında Ayasofya Külliyesi'nde bir Dârülhadis inşa edildiği bilgisine de rastlayamadık.

⁶¹ Baltacı, Süheyl Ünver'in Ayasofya-i Kebir Medresesi kütüphanesinin kuruluşu için verdiği 1466 yılına istinaden müştemilâtında bir kütüphaneyi barındıran medresenin de aynı yılda inşa edilmiş olabileceğini düşünmektedir. Bkz.: Baltacı, a.g.e., c. 2, s. 752.

⁶² Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, **Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye: Osmanlı Âlimleri**, haz. Muhammet Hekimoğlu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019, s. 164, 202.

söylenbilir. İkinci bir ihtimal ise Fatih'in fethin hemen ardından eğitim faaliyetlerinin aksamaması için Ayasofya'daki papaz odalarında eğitimin başlaması talimatını vermesiyle belirtilen tarih aralığında Molla Hüsrev'den önce burada farklı âlimlerin görevlendirilmiş olabileceğidir.⁶³

Molla Hüsrev'in Ayasofya-i Kebir Medresesi'ndeki talebesi Manisa-zâde'nin kaldığı odanın konumu üzerinden verilen bazı bilgilerin de tekrar değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*'de, Manisa-zâde'nin odasının medresenin üst katında yer aldığı, bu talebenin gece boyunca ilimle meşgul olduğundan odasında yanan kandili Fatih Sultan Mehmed'in sarayından fark edip bu odada kimin kaldığını Molla Hüsrev'den sorduğu bilgisi verilmektedir.⁶⁴

Ancak Manisa-zâde'nin odası için verilen üst kat bilgisi ile muhtemelen Ayasofya'daki papaz odaları kastedilmektedir. Çünkü yukarıda da değindiğimiz üzere medrese başlangıçta tek katlı olarak inşa ettirilmişti. Ayrıca dikkati çeken bir durum da Fatih'in sarayından Manisa-zâde'nin odasını gördüğü rivayetidir. Burada şu hususu hatırlamak gerekiyor. Fatih'in bu konuda bilgisine başvurduğu Molla Hüsrev 1459-1462 yılları arasında⁶⁵ Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde görev yapmıştır. Ancak Topkapı Sarayı 1478 yılında tamamlanarak bu tarihten itibaren kullanılmıştır.⁶⁶ Yani Fatih'in sarayda bulunduğu tarih ile Molla Hüsrev'in görevde bulunduğu tarih uyuşmamaktadır.

Nazara verdiğimiz hususlara ilaveten, tedrîsatın 1471 yılında faaliyete geçen Fatih Külliyesi'nde merkezîleşmesinden dolayı bir süre sonra Ayasofya-i Kebir

⁶³ Ahmet Demir, "Fâtih Devrinde Yerli Bir Osmanlı Âlimi: Şeyhülislâm Molla Hüsrev (1400-1480)", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004, s. 51.

⁶⁴ A.g.e., s. 316.

⁶⁵ Molla Hüsrev, Ayasofya-i Kebir Medresesi müderrisliğine devam ettiği dönemde Fatih Sultan Mehmed'e bir mesele nedeniyle güvenmiş ve görevinden ayrılarak Bursa'ya yerleşmiştir. Daha sonra Fatih'in ricası üzerine tekrar İstanbul'a gelen Molla Hüsrev bu kez fetva (şeyhülislâmlık) makamına getirilmiştir; ancak Ayasofya-i Kebir Medresesi'ndeki müderrislik vazifesine geri döndüğüne dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bkz.: Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*, s. 204; Demir, "Şeyhülislâm Molla Hüsrev (1400-1480)", s. 53 vd.

⁶⁶ Zeynep Tarım, "Osmanlı Devleti'nin Yönetim Merkezi Olarak Topkapı Sarayı", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, ed. Coşkun Yılmaz, c. 3, İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları, İstanbul, 2015, s. 71.

Medresesi'nin metrûk kaldığı⁶⁷ bilgisini de dikkate aldığımızda, medresenin 1471'den önceki bir tarihte ve Molla Hüsrev'in müderrisliği döneminde inşa ettirildiği ihtimali ağırlık kazanmaktadır.

Fatih tarafından Mimar Muslihiddin ve Mimar Cafer Efendi'ye yaptırılan Ayasofya-i Kebir Medresesi, konum olarak ise haricî nartekse açılan kapılara karşı durulduğunda, soldaki çıkıntı kütleinin hizasından başlayıp Soğukçeşme Sokağı'ndaki ihata duvarına kadar uzanıyordu. Vakfiyede de yer aldığı üzere medresenin Ayasofya Camii'ne bitişik olmadığı ve Ayasofya'nın kuzey cephesi ile arasında çatılı bir yol bulunduğu bilinmektedir.⁶⁸

Ayasofya-i Kebir Medresesi ayakta kaldığı asırlar süresince birkaç kez yeniden yaptırılsa da⁶⁹ bu faaliyetlerde medresenin yeri değişmemiş, yalnızca XIX. yüzyıldaki çalışmalarda, vakfiyede zikredilen konumuna yakın olmakla birlikte biraz daha içeriye doğru inşa edilmiştir.⁷⁰

1.3.2. Mimarî Özellikleri

İstanbul'da XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar 500'ü aşkın medrese inşa edilmesine karşın, doğal afetler ya da gelirlerinin eksilmesine bağlı olarak gerekli bakım-onarım çalışmalarının yapılamaması nedeniyle bu medreselerden büyük bir kısmı günümüze ulaşmamış, ulaşanların ise tamamı yapı niteliğini koruyamamıştır. Dolayısıyla İstanbul'daki medreselerin mimarî özelliklerine açıklık getirecek verileri elde etmek sınırlı bir medrese sayısı üzerinden mümkün olmaktadır.

Mevcut veriler ışığında bakıldığında medreselerin külliye içinde, bir caminin müştemilâtı olarak veya müstakil şekilde olmak üzere üç farklı tipte inşa edildiği

⁶⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mimârisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481)**, c. III, 2.bs., İstanbul Fetih Cemiyeti-İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1989, s. 318. Ayverdi 1471 yılı ile birlikte Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin metrûk kaldığı bilgisini verse de çalışmamızda bu durumun daha sonraki bir tarihte gerçekleşmiş olabileceği ihtimali üzerinde durduk. Bkz.: Çalışmamızın XV. ve XVI. Yüzyıldaki Çalışmalar başlıklı kısmı.

⁶⁸ Mehmed Vamık Şükrü, **Evkaf-ı Ümem Tarihi**, c.1, s. 890; Ayverdi, a.g.e., s. 318; Bazı araştırmacılar medresenin daha önce aynı yerde bulunan papaz okulu üzerinde yapıldığını iddia etmiştir. Bkz.: Sabahattin Türkoğlu, **Ayasofya'nın Öyküsü**, Yazıcı Yayınevi, İzmir, 2002, s. 128. Ancak papaz odalarının Ayasofya Camii'nin içinde yer alması ve medrese için vakfiyede verilen konum bilgisi bunun pek mümkün olmadığını göstermektedir.

⁶⁹ Bu konudaki detaylara çalışmamızın Tâmir ve Bakım Çalışmaları başlığı altında yer vereceğiz.

⁷⁰ BOA, **İ.MMS**, 47/2003; **A.MKT.MHM**, 464/8.

görülmüştür. Çoğunlukla tek katlı ve kârgir/kâgir⁷¹ binalar olan bu medreselerden sayıları az da olsa ahşap yapılı olanlar da tespit edilmiştir.⁷²

Medreselerin temel birimleri derslane ve talebelerin barındığı hücrelerdir. Hela, şadırvan, çamaşırhane ve gusülhâne gibi birimler de medreselerin diğer gerekli öğeleridir. Kuyu suyu ile ihtiyaçların karşılandığı bazı küçük medreseler olmakla birlikte genellikle medrese avlusunun ortasında bir şadırvan bulunur ve avlunun etrafı da odalarla çevrili olurdu.⁷³

Geçirmiş olduğu yıkım, inşa, tâmir-bakım süreçleriyle XX. asrın başlarına kadar ayakta olan; ancak aynı asrın ortalarına doğru yıktırılan Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin mimarî özelliklerine dair ayrıntılı bilgi elde edilemese de medresenin muhtelif dönemlerdeki fiziksel yapısı ile ilgili bazı veriler ve planlar mevcuttur.

Fatih Sultan Mehmed Ayasofya-i Kebir Medresesi'ni tek katlı olarak inşa ettirmiş, II. Bayezid dönemine gelindiğinde ise az sayıda medresede⁷⁴ görülen bir uygulama ile medresenin üzerine bir kat daha yapıp yeni odalar ilave edilmiştir.⁷⁵ Bir süre kapalı kalan medresenin bu şekilde oda kapasitesinin artırılarak açılması ise medreseye olan bir rağbetin göstergesi sayılabileceği gibi fizikî durumun getirdiği bir sonuç⁷⁶ da olabilir. Medresenin Fatih ve II. Bayezid dönemindeki oda sayıları ve diğer mimarî özellikleri tespit edilememektedir. Bu konuda en erken bilgiye birazdan değineceğimiz üzere XVIII. yüzyılın sonlarında yapılan tahrirde yer alan kayıtlardan ulaşılabilmektedir.

⁷¹ Kârgir veya kâgir olarak da bilinen bu kelime taştan veya tuğladan yapılan binalar için kullanılmıştır. Bkz.: Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 31. Bs., Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2015, s. 564.

⁷² Zeynep Ahunbay, "Medreseler", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 5, Kültür Bakanlığı&Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 324; Kütükoğlu, **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri**, s. 6.

⁷³ Kütükoğlu, a.g.e., s. 24.

⁷⁴ Ayasofya-i Kebir Medresesi haricinde Sultan Ahmed, Cafer Ağa, Dülgerzâde Hoca Şemseddin Efendi, Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Mirzeban Sultan, Papaszâde Mustafa Çelebi, Kazasker Hasan Efendi medreselerinde de hem fevkanî hem de tahtanî odalar bulunmaktadır. Bkz.: Kütükoğlu, a.g.e., s. 24.

⁷⁵ Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Ali Satı' Efendi, Süleymân Besim Efendi, **Hadîkatü'l-Cevâmî'-İstanbul Camileri ve Diğer Dinî-Sivil-Mi'mârî Yapılar**, haz. Ahmed Neziha Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul, 2001, s. 42.

⁷⁶ Üzerinde bir kat daha olan medreselerin inşasında bazen medresenin bulunduğu arazinin eğimli yapıda olması da etkili olmuştur. Bkz.: Ahunbay, a.g.m., s. 325.

Burada dikkat çekmek istediğimiz bir konu da Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin XVII. yüzyılda mevcut olmadığı noktasındaki iddialardır. Bazı araştırmacılar mezkûr yüzyıldaki bazı gravürlerde medresenin bulunduğu yerin düz bir alan olduğunu ve zamanla toprakla dolan bu alana 1847-1849 yıllarında yeni bir medrese yaptırıldığını⁷⁷ öne sürmektedir. Bu durumda XVII. yüzyıldan XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar medresenin fizikî olarak mevcut olmadığı akla gelmektedir. Ancak XVII-XIX. yüzyıl aralığında medresede yapılan restorasyon çalışmaları⁷⁸ bu iddiaları geçersiz kılmaktadır.

Yukarıdaki iddialara yer vermemekle birlikte çalışmasında XVII. yüzyıl gravürlerinde medresenin bulunmamasına dikkat çeken başka bir araştırmacı ise Hasan Fırat Diker olmuştur. Diker, Ayasofya çevresinde yapılan düzenlemelerle ilgili fikir veren en erken görsel kaynakların 1681 tarihli Josephus Grelot⁷⁹ ve 1686 tarihli F. Scarella Brescia⁸⁰'ya ait resimler olduğunu; ancak bu resimlerde Ayasofya Camii ve etrafının çizimlerine yer verilen kısımlarda ilginç bir şekilde Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne yer verilmediğini⁸¹ belirtmektedir. Yine Anselmo Banduri⁸²'nin 1711'de yayımladığı *Imperium Orientale sive Antiquitates Constantinopolitane* kitabındaki çizimlerde de Ayasofya Camii'nin kuzeybatıdan görünümü ele alındığı halde aynı konumda bulunan Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin burada yer almaması da Diker tarafından nazara verilmektedir.

⁷⁷ Erdem Yücel, **Ayasofya Müzesi**, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul 1986, s. 28; Erkin Akan, "Cumhuriyet Döneminde Ayasofya", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Çanakkale, 2008, s. 22. Yücel ve Akan çalışmalarında bu gravürlere yer vermemiştir.

⁷⁸ Bu faaliyetler için bkz.: Çalışmamızın 1.3.3.2 ve 1.3.3.4 başlıkları.

⁷⁹ Fransız seyyah ve ressam J. Grelot, XVII. yüzyılın sonlarına doğru bir başka Fransız seyyah Jean Chardin ile yaptıkları uzun mesafeli yolculukta İstanbul'u da ziyaret etmiştir. Bu şehre yaptığı geziyle ilgili bir seyahatname kaleme alan Grelot, eserinde yer alan resimlerle İstanbul'un o dönemdeki panoramasını yansıtmaya çalışmıştır. Bkz.: Uğur Akbulut, "Müslüman Bir Şehre Bakmak: Batılı Seyyahların İstanbul'a Dair İlk İzlenimleri", **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 2, Aralık 2022, s. 44. Bu seyahatin Türkçe çevirisi yayımlanmakla birlikte Josephus Grelot'un biyografisine dair herhangi bir bilgi sunulmamıştır. Bkz.: Josephus Grelot, **Relation Nouvelle d'un Voyage de Constantinople: İstanbul Seyahatnamesi**, çev. Maide Selen, Pera Yayınları, İstanbul, 1998.

⁸⁰ 1652-1725 yılları arasında yaşadığı bilinen mühendis ya da mimar olduğu ve 1680'li yıllarında ilk yarısında İstanbul'da yaşadığı tahmin edilmektedir. İstanbul'da meşhur binaların çizimlerini yapan Brescia bu çizimleri bir albüm haline getirmiştir. Bkz.: **600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-49 Fossati Restorasyonu Sergisi Kitabı**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 92.

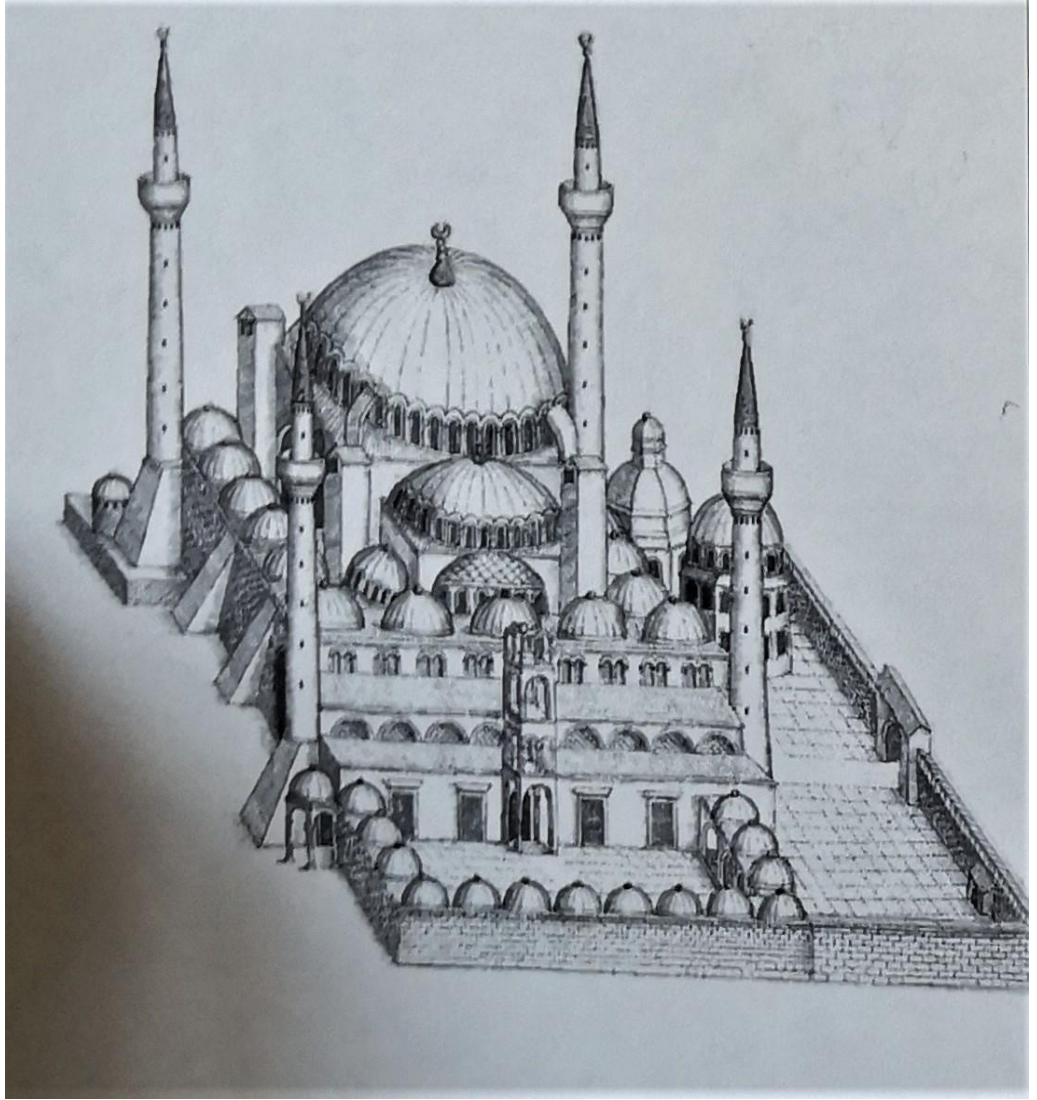
⁸¹ Diker, **Ayasofya ve Onarımları**, s. 72.

⁸² 1671-1743 yılları arasında yaşamış olan Ragusalı rahip ve kütüphaneci Banduri, Bizans kilise tarihi üzerine bir dizi eser yayımlamıştır. Bkz.: **600 Yıllık Ayasofya Görünümleri**, s. 90.

J. Grelot'un Ayasofya'yı kuzeybatı yönünden çizdiği resim (1681)⁸³

⁸³ Grelot, *İstanbul Seyahatnamesi*, s. 171.

Brescia'nın Ayasofya'yı batı yönünden çizdiği resim (1686)⁸⁴

⁸⁴ 600 Yıllık Ayasofya Görünümleri, s. 92.

Banduri'nin Ayasofya ve çevresini kuzeybatı yönünden çizdiği resim (1711)⁸⁵

Üç farklı resmin de birbirine yakın tarihlerde çizilmesine rağmen Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne yer verilmemesinin görüş açısı ile ilgisinin olmadığını düşünüyoruz. Zira resimlere bakıldığında çizerlerin Ayasofya'yı yakın bir mesafeden gördükleri anlaşılıyor. Yukarıda da değindiğimiz üzere medresenin bu dönemde fiziken mevcut olmadığı iddiaları, aynı dönemde yapılan tâmir çalışmalarına ait kayıtlara bakıldığında geçersiz kalmaktadır. Bu durumda bilhassa medresenin

⁸⁵ Akgündüz v.dğr., *Ayasofya*, s. 419.

bulunduğu kuzeybatı yönünün resmedildiği halde medrese binasının neden yok sayıldığı tam olarak anlaşılamamaktadır.

İstanbul medreselerindeki nüfus ve asayişe ait 20 Ocak 1792 tarihli bir defterde⁸⁶ medrese, Ayasofya-i Kebir ve Sâniye-i Ayasofya-i Kebir başlığıyla iki kısım⁸⁷ olarak gösterilmiştir. Ayasofya-i Kebir başlığında ulyâ ve suflâ bölümündeki odalar ayrı ayrı verilmiştir. Bu şekilde ulyâ kısmında suflâ ile birlikte toplam 43 oda; Sâniye kısmında ise sadece 4 oda yer aldığı defterde kaydedilmiştir.⁸⁸ Bu tahririn yapıldığı tarihten sonra Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin fizikî durumu ve oda sayıları hakkındaki ilk bilgiler aşağıda da değineceğimiz üzere XIX. yüzyılın ortalarına aittir.

İstanbul medreselerinin planlarına bakıldığında hücrelerin dizilişine ve dershanenin hücrelerle olan ilişkilerine bağlı bir şekilde düzenlemelerin çeşitlendiği görülmektedir. Buna göre ortaya çıkan plan tipleri “yan yana tek dizi, karşılıklı iki dizi, L plan, U plan, dikdörtgen plan ve sekizgen plan”⁸⁹ olarak adlandırılmıştır. Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin planı ile ilgili ise farklı çizimler yer almaktadır. Medresenin planı ilk olarak XX. yüzyıl başlarında Cornelius Gurlitt⁹⁰ tarafından yayımlanmıştır.

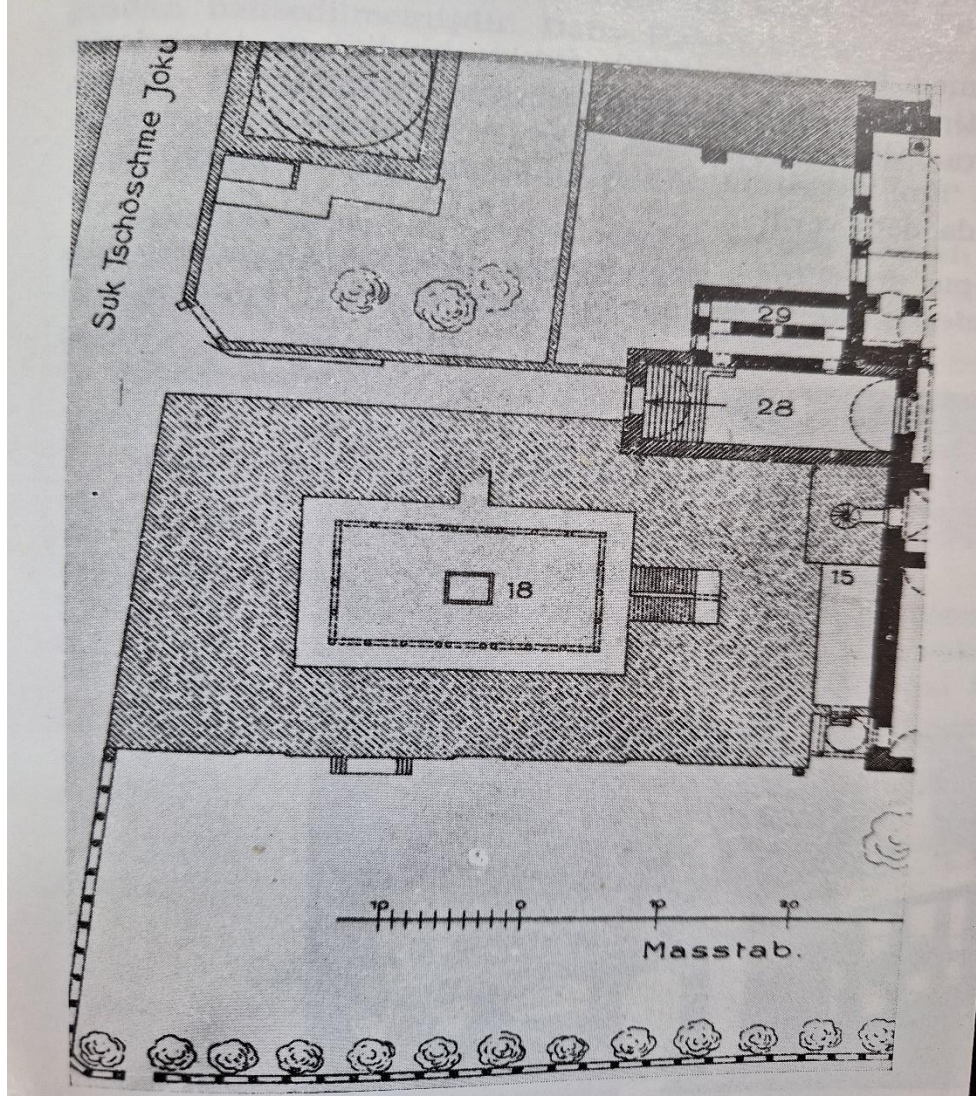
⁸⁶ Bu defter hakkında çalışmamızın Talebeler başlıklı kısmında bilgi verilecektir.

⁸⁷ Medreselerde başlangıçta tek müderris vazife alıyorken talebe sayısının artmasıyla ûlâ, sâniye ve sâlise olmak üzere her medresede üç müderris görevlendirilmiştir. Bkz.: İsmet Parmaksızoğlu, “Medrese”, Türk Ansiklopedisi, sy. 23, Ankara, 1976, s. 371. Baysun da aynı konuda “Medreselerin dâimâ bir müderrisi bulunurdu. Fakat bazan aynı isim altında ûlâ, sâniye ve sâlise gibi ayrı ayrı kısımlardan mürekkep olan var idi bu gibi hallerde bunlara Ûlâ-i Husrev Kethüda, Sâniye-i Ankaravî Mehmed Efendi gibi isimler verilirdi” bilgisini vermiştir. Bkz.: Baysun, “Osmanlı Devri Medreseleri”, s. 74. Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde de bu şekilde bir bölümlendirme olduğu anlaşılıyor. Çalışmamızın 3. Bölümü'nde değineceğimiz üzere gerek müderrislerin aynı anda iki kısma atanması gerekse talebe sayılarındaki artış bunu göstermektedir.

⁸⁸ BOA, **KK.d**, 6589/1.

⁸⁹ Bu plan tipleri Ahunbay tarafından İstanbul'daki mevcut medrese yapılarının düzeni baz alınarak tespit edilmiş ve her bir plan tipinin tanımı medreselerden örneklerle detaylı olarak verilmiştir. Bkz. Ahunbay, “Medreseler”, s. 325 vd.

⁹⁰ Alman baroğu araştırmalarının öncülerinden sanat tarihçisi Cornelius Gurlitt, XX. yüzyıl başlarında İstanbul'a gelerek şehirdeki Bizans döneminden kalan yapılarla Osmanlı döneminde yapılan mimari eserlerin çizim ve rölevelerini hazırlayarak yapıların durumunu belgeler mahiyette fotoğraflar çekmiş ve yayımlamıştır. Gurlitt'in bu çalışmalarıyla İstanbul'daki Osmanlı dönemi yapıları ilk defa yabancı bir dilde tanıtılmıştır. Cornelius Gurlitt, **İstanbul'un Mimari Sanatı**, çev.: Rezan Kızıltan, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 1999, s. viii.

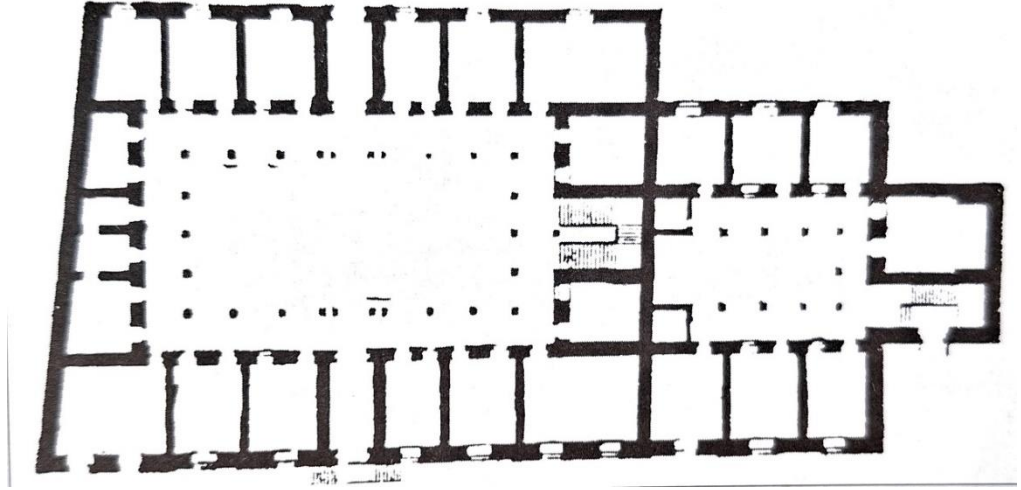
Gurlitt'in Ayasofya ve çevresine ait yayımladığı planda⁹¹ 18 numara ile Ayasofya-i Kebir Medresesi gösterilmektedir.

Gurlitt planına göre medrese, 50x47x35 ölçülerinde dikdörtgen bir plan şemasındadır. İç avlu ölçüsü ise 14x23'tür. Büyük avlunun ortasında ise tonoz⁹²lu bir su mahzeni bulunmaktadır.⁹³ Gurlitt'in ardından Süheyl Ünver ve Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından da Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne ait planlar çizilmiştir.

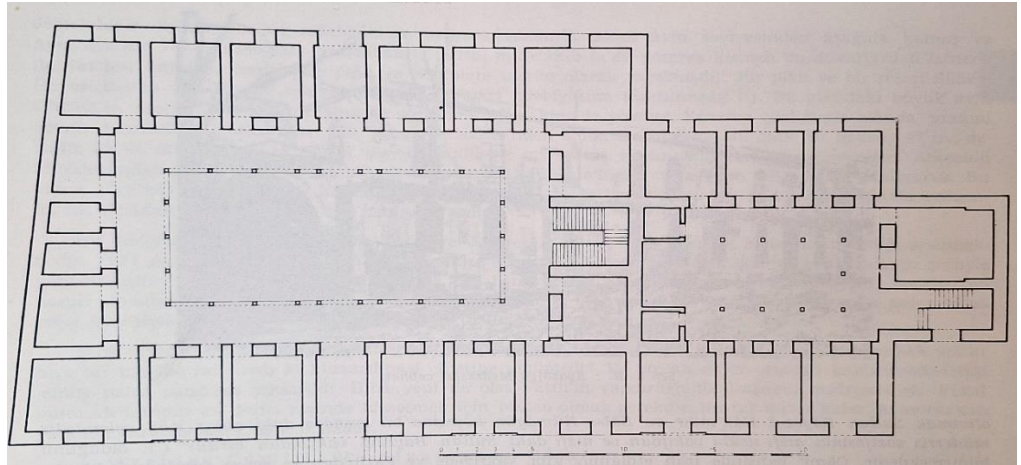
⁹¹ Gurlitt, **İstanbul'un Mimari Sanatı**, s. XXVI.

⁹² Grekçe tholostan (yuvarlak yapı, kubbe) gelen bu kelime Osmanlı mimarisine ilişkin kayıtlarına tonoz adıyla yerleşmiştir. Genellikle dikdörtgen planlı mekânları örten üst yapı unsuru olan tonoz, en yaygın formuyla uzunlamasına kesilmiş bir silindir yarısı anlamında kullanılmıştır. Bkz.: Selçuk Mülâyim, "Tonoz", **DİA**, c. 41, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, s. 238.

⁹³ Ayverdi, **Osmanlı Mimârisinde Fatih Devri**, s. 321.

Süheyl Ünver tarafından yayımlanan Ayasofya-i Kebir Medresesi planı⁹⁴

Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından yayımlanan Ayasofya-i Kebir Medresesi planı⁹⁵

Verilen planlara baktığımızda Gurlitt ile Ünver'in planı genel olarak aynı olmakla birlikte Gurlitt'de küçük avlunun yer almadığını, Ayverdi'nin yayımladığı planla Ünver arasında ise bir fark olmadığını görüyoruz. Gurlitt, planında ölçek kullanmasına rağmen ayrıntılı bir çizim sunmamıştır. Diğer iki çizimde ise ölçek bulunmayıp daha detaylı bir plan verilmiştir. Ayverdi ve Ünver'deki çizimde

⁹⁴ A. Süheyl Ünver, **İstanbul Risaleleri**, c. 2, haz. İsmail Kara, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 298.

⁹⁵ Ayverdi, **Osmanlı Mimârîsinde Fatih Devri**, s. 319.

medresenin büyük avlu kısmı ile cami arasında ortasında revaklı bir avlu olan ikinci bölümün yer aldığı da dikkat çekmektedir.

Medresenin büyük avlu bölümünde 17'şerden toplam 34; küçük avlusunda ise 12 oda yer aldığını ve büyük avluda medresenin ilk binasından kalma tonozlu bir mahzen olduğunu belirten Ayverdi, yayımlanmış olduğu planın, medresenin Fossati tarafından tâmirinin ardından iki kat halinde yapıldığı şekle uygun olduğu⁹⁶ görüşündedir.

Semavi Eyice ise Gurlitt'in planını hatalı bulmakla birlikte Ayverdi'nin verdiği oda sayısının yine Ayverdi tarafından çizilen plana uymadığını belirtmiştir. Eyice ayrıca, yapının cephesinin XIX. yüzyıl binaları karakterinde ve medrese mimârîsi ile ilişkisi olmayan Tanzimat üslûbunu aksettirdiğini ifade etmiştir.⁹⁷ Medrese binasının fizikî yapısındaki en önemli gelişme ise 1869'da yıktırılmasının ardından tekrar inşa edilmesi olmuştur.⁹⁸ Medresenin bu son hali iki katlı, 80-90 talebe barındıracak kapasitede, alt katta 14 ve üst katta 18 olarak toplam 32 odalı, gusülhânesi, çamaşırhânesi ve her iki katta da helâsı olan, geniş bir avluya sahip şekildedir. Bu süreçte medreseye ana yapısı haricinde ek bir bina yaptırılması da ayrı bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁹

Netice olarak diyebiliriz ki araştırmacılar tarafından yayımlanan planlar ve verilen bilgiler medresenin XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl ortalarındaki mimârî yapısına aittir. Fatih tarafından tesis edilen ilk yapıya ait ya da medrese binasının XVIII. yüzyıla gelinceye kadarki fizikî özellikleri hakkındaki bilgilere ise ulaşamamaktadır.

⁹⁶ Ayverdi, **Osmanlı Mimârîsinde Fatih Devri**, s. 321.

⁹⁷ Eyice, "Ayasofya Medresesi", s. 215.

⁹⁸ Bu konudaki detaylı bilgi bu bölümün son başlığı olan XIX. Yüzyıldaki Çalışmalar kısmında verilecektir.

⁹⁹ BOA, **İ.MMS**, 47/2003; Engin, "Ayasofya Külliyesi", s. 43.

1.3.3. Tâmir ve Bakım Çalışmaları

Osmanlı vakıf sisteminde her padişah değişikliğinde mevcut vakıfların durumu gözden geçirilip düzeni bozulmuş olan vakıfların yeniden bir nizam sokulması, gelir-gider durumlarının kontrol edilerek gerekli müdahalelerin yapılması gibi uygulamalar söz konusu olmuştur. Bu kontrollere ve yapılan tebdilata Sultan ve vüzerâ vakıflarında da sıkça rastlanmıştır. Özellikle Fatih ve Ayasofya Camileri gibi büyük mabetlerin ayakta kalması için gereken maddî imkanın sağlanarak gerekli tedbirlerin alınmasına çalışılmıştır.¹⁰⁰ İstanbul'un fethi sonrasında Ayasofya, Müslüman-Türk mimarîsinin devamı olmakla birlikte kendine has bir mimarî üslubu barındıran Osmanlı yapılarının çevresinde inşa edilmesiyle bir külliye dönüşmeye başlamıştır. Fatih Sultan Mehmed'den sonra bu mabet ve etrafındaki en yoğun tâmir-bakım faaliyetleri ise II. Bayezid, II. Selim, III. Murad, I. Ahmed, III. Ahmed, I. Mahmud, II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid dönemlerinde yaşanmıştır.

Araştırmamızın bu kısmında Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin ilk inşasından XIX. yüzyıla kadar geçirmiş olduğu fizikî değişiklikler ve yine medrese binasında yapılan tâmir-bakım faaliyetlerinden öne çıkan çalışmalar nazara verilecektir.

1.3.3.1. XV. ve XVI. Yüzyıldaki Çalışmalar

Fatih Külliyesi bünyesinde yer alan Sahn-ı Seman medreselerinin eğitime başlaması sonrasında Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin bir müddet âtıl kaldığı bilinmektedir. Bazı araştırmacılar tarafından mezkûr külliyenin açıldığı 1471 yılında medresenin pasif döneme girdiğine işaret edilse de¹⁰¹ bu tarihin daha sonra olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Sahn-ı Seman'ın faaliyete geçtiği sırada Ali Kuşçu ve Hüseyin bin Hâmid et-Tebrizî gibi ilim adamları Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde ders vermiştir. Hatta Hüseyin bin Hâmid et-Tebrizî Ayasofya'daki müderrisliği devam ettiği sırada yani 1475 yılında vefat etmiştir.¹⁰²

Bu ismin ardından bir müddet yeni müderris tayinine rastlanmaması ve II. Bayezid döneminde yeniden açılması, medresenin 1475 yılından itibaren kapalı kaldığı ihtimalini düşündürmektedir.

¹⁰⁰ Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Siteleri", s. 244, 285.

¹⁰¹ Ünver, **İstanbul Risaleleri**, c. 1, s. 214; Ayverdi, **Osmanlı Mimârîsinde Fatih Devri**, s. 318.

¹⁰² Baltacı, **Osmanlı Medreseleri**, c. 2, s. 755.

II. Bayezid tahta geçmesinin ardından Fatih Sultan Mehmed'in vakıflarının işleyişini takip ederek bu müesseselerdeki aksaklıkları gidermiş ve bu vakıfların gelirlerine ilaveler¹⁰³ yapmıştır. Aynı minvalde Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin üzerine bir kat daha eklettirip yeni odalar kazandırmak suretiyle medreseyi kapalı kaldığı dönemin ardından tekrar faal duruma getirmiştir.¹⁰⁴ Medresenin bu tarihten itibaren yeni bir görünüm kazandığı anlaşılmaktadır. II. Bayezid dönemine ait bir diğer gelişme de İstanbul'da 1509 yılında meydana gelen büyük depremden etkilenen medresenin tâmir edilmesidir.¹⁰⁵

Yavuz Sultan Selim'in saltanatının sonlarına tekabül eden 1520 yılında Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin müceddeden yaptırıldığı zikredilmektedir.¹⁰⁶ Fakat yakın bir zaman önce iki katlı olarak açılan medresenin neden yeniden inşa edildiğine dair bilgi verilmemektedir. Dolayısıyla 1509 yılındaki depremde yalnızca tâmir edildiğini öğrendiğimiz medresenin bu son yapımı öncesinde bir âfetin yaşanıp yaşanmadığına ya da bir yıkım olup olmadığına dair ayrıntıya sahip değiliz.

XVI. yüzyılda hüküm süren bir diğer padişah II. Selim devrinde, Ayasofya Camii'nin çökme tehlikesi ile karşı karşıya kalması, İstanbul'un fethi sonrasında

¹⁰³ II. Bayezid Ayasofya Vakfı'na da birçok gelir tahsis etmiştir. Ancak bu tahsislerle ilgili hazırlanan ve 1489-1491 yıllarına kapsayan muhasebe kayıtlarında Ayasofya-i Kebir Medresesi hakkında malumat bulunmamaktadır. Bkz.: Yaşar Baş, "Fatih Sultan Mehmed'den II. Bayezid'e Ayasofya Vakıfları ve 1489-1491 Tarihli Vakıf Muhasebeleri", **Tarih Dergisi**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Ocak-2005.

¹⁰⁴ Medresenin bu dönemde yeniden açıldığı bilgisi yalnızca Ayvansarayî'de yer almakla birlikte açılışa ilgili tam bir tarih verilmemiştir. Bkz.: Ayvansarayî Hüseyin Efendi, **Hadîkatü'l-Cevâmî'**, s. 42.

¹⁰⁵ Akar, "Ayasofyada Bulunan Türk Eserleri", s. 289.

¹⁰⁶ Mecdî, Yavuz Sultan Selim Han'ın Ayasofya Camii civarında inşa ettirdiği yeni medreseyi tamamlayıp ilk müderrisliğini de Hatib-zâde'ye vermiştir derken, Akgündüz v.dğr. bu devirde mevcut olan medresedeki tâmirlere işaret ederek yeniden yapımla ilgili bir bilgiye rastlamadıklarını aktarmaktadır. Karş. Mecdî Mehmed Efendi, **eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Hadâiku's-Şekâik**, haz. Abdülkadir Özcan, c. 1, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 399; Akgündüz v.dğr., **Ayasofya**, s. 339. Atâî'de ise el-Mevlâ Ca'fer (Kara Ca'fer) ismi hakkında bilgi verilirken: "Tokuz yüz yigirmi yedi tarihinde Ayasofyaya Medresesi müceddeden bina ve Hatib Kasımoğlu'na i'ta olındukda bunları mu'id ve bir seneden sonra mülâzemetle na'il-i ümmid eyledi" denilerek mevcut medresenin yeniden yapılmasına işaret etmektedir. Bkz.: Nev'îzâde Atâî, **eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti's-Şekâik**, haz. Abdülkadir Özcan, c. 2, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, s. 16. Bazı araştırmacılar da yine aynı durum ile ilgili Hatib-zâde'nin kariyer hareketini aktarırken söz konusu tarihte Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne geldiği bilgisini vermişlerdir. Karş.: Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, **XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri**, TÜBA, Ankara, 2018, s. 212; Baltacı, **Osmanlı Medreseleri**, c. 2, s. 755. Sonuç olarak kaynaklardan hareketle medresenin yeniden yapıldığı bilgisi ağırlık kazanmaktadır. Mecdî'de geçen "Ayasofya Cami'nin civarında yeni bir medrese" ifadesi Ayasofya-i Kebir Medresesi değil de farklı ve yeni bir medrese yapıldığı gibi bir anlam uyandırır da Atâî'deki bilgiler konuyu açıklığa kavuşturmaktadır.

mabedin etrafında başlayan yerleşimin bu dönemde iyice artarak caminin aydınlığına mani olacak seviyeye ulaşması ve yine yapılaşmadaki çarpıklaşmanın camiye zarar vermesi üzerine duruma müdahale edilmiştir. Sultan, bizzat Ayasofya Camii'ne gitmiş ve başında Mimar Sinan'ın da bulunduğu ehl-i vukuf ile camide keşifte bulunmuştur.¹⁰⁷

Bu keşfin ardından toplanan Divân'da, Ayasofya Camii civarındaki binaların yıkılması, mülk iddia edenlere bedellerinin ödenmesi, caminin iç ve dış kısımlarında tâmir muhtaç yerlerin onarımlarının ve bakımlarının yapılması ve yine caminin sağ ve sol kısımlarında otuz beşer arşın¹⁰⁸ yerin boşaltılarak caminin etrafının genişletilmesi kararları alınmıştır. Bu kararlar arasında Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin etrafında üç zira yol bırakılması da vardır.¹⁰⁹ Bunun dışında bu dönemde medrese ile ilgili yapılan bir tâmir-bakım kaydına rastlanmamaktadır.

16 Eylül 1594-11 Ocak 1595 tarihleri arasındaki muhasebe kaydında yer alan harcamalardan 1595 yılında Ayasofya Camii'nin bir yangına maruz kaldığı ve Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin de bu yangından etkilendiği anlaşılmaktadır. Bu hadisenin ardından medreseden mezbele çıkarmak için 160 akçe; yine medresenin bazı yerlerinin tâmiri için de 2.046 akçelik bir masraf yapılmıştır.¹¹⁰

Ayasofya-i Kebir Vakfı'nın 1596 yılı masraflarının verildiği kayıtlardan medresenin helâ kapılarının tâmir edildiği ve iki ayak taşının yenilendiği, medresenin

¹⁰⁷ Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)**, haz. Mehmet İpşirli, c. I, 2. Bs., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 95 vd.

¹⁰⁸ **Arşın**: Bir tür uzunluk ölçüsü olan arşının aslı, parmak ucundan dirseğe kadar olan kol boyundan alınmıştır. Arşın biri çarşı arşını diğer mimarî arşını olmak üzere iki türdü. Çarşı arşını kumaş ölçmek için kullanılırdı ve 68 cm boyunda idi. Mimar arşını ise 75.8 cm olup adı *zira* veya *zira-ı mimarî* olarak da geçirdi. Bkz.: Midhat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lûgatı**, Kurtuba Yayınları, İstanbul, 2015, s. 28.

¹⁰⁹ Akgündüz v.dğr., **Ayasofya**, s. 352. II. Selim, Ayasofya-i Kebir Medresesi haricinde iki yeni medrese yaptırmak istese de vefatı nedeniyle bu inşa gerçekleşmemiştir. Bkz.: Abdurrahman Sağır, "Mehmed b. Mehmed er-Rûmî (Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih Ve'l-Ahbâr'ı ve Târîh-i Âl-i Osman'ı (Metinleri Tahlilleri)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000, s. 326. **Peçevî Tarihi**'nde ise bu iki medrese tamamlanmış olarak zikredilse de bu medreselerin yapıldığına dair günümüze ulaşan bir kayıt bulunmamaktadır. Bkz.: Peçevî İbrahim Efendi, **Tarih-i Peçevî**, Önsöz ve indeks: Fahri Ç. Derin, Vahit Çabuk, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1980, s. 501.

¹¹⁰ Akgündüz v.dğr., a.g.e., s. 369; Serap Sınmaz Kılınç, "Arşiv Belgeleri Işığında Ayasofya Medresesi Tarihçesi ve İnşaa Sürecinde Kaleme Alınan "1873 Tarihli Keşif Defteri", **Uluslararası Ayasofya Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 165.

suyollarının ve diğer kısımlarının tâmir edildiği öğrenilmektedir.¹¹¹ 1596 yılına ait bir masraf defterine istinaden bir süre önce yıktırılan Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin bu yıl itibariyle tekrar yaptırıldığı¹¹² aktarılmışsa da ilgili defterde medresenin tâmirâtı için alınan malzemelere yer verilmekle birlikte önceden yıktırılıp yeniden inşa edildiğine dair bir mâlûmat bulunmamaktadır. 4 Mart 1597 tarihli tâmîrat defterinde de medresenin duvarlarının ve helalarının onarıldığı¹¹³ bilgisi verilmektedir.

1.3.3.2. XVII. Yüzyıldaki Çalışmalar

Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin bu yüzyıldaki tâmirlerine dair ilk bilgiler 16 Ocak 1607-23 Mayıs 1607 tarihleri arasında Ayasofya-i Kebir Medresesi çatısının kurşunları, medrese helâları ve musluğundaki çalışmalara aittir.¹¹⁴ Bu tarihten sonra 1608-1613 yılları arasındaki dönemde medresede yapılan tâmîrat işleri ve bunlarla ilgili harcamaların dökümü aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1.1: Ayasofya-i Kebir Medresesi Tâmirâtı ve Yapılan Masraf (1608-1613)

Yıl	Yapılan İş	Masraf (Akçe)
1608	Medresede bulunan bir odanın tâmiri	41.615
1609	Medresenin genel tâmiri	463
1610	Medrese camlarının tâmiri	548
1610	Medreseye ait odanın tâmiri ve camideki cam kırıklarının temizlenmesi	165
1611	Medresedeki mülâzım odasının tâmiri	7.812
1611	Medrese camlarının tâmiri	274
1612	Medrese kapısının üç adet kafesinin tâmiri	300
1612	Medrese çatısının tâmiri	3.474
1612	Medrese dolaplarının tâmiri	197

¹¹¹ Diker, *Ayasofya ve Onarımları*, s. 76.

¹¹² Eyice, "Ayasofya Medresesi", s. 214. İlgili defter için bkz.: BOA, **MAD.d**, 5315.

¹¹³ BOA, **MAD.d**, 4517.

¹¹⁴ Diker, a.g.e., s. 76.

1612	Medrese tarafındaki trabzanın tâmiri	510
1612	Medrese odalarının tâmiri	3.136
1613	Medresenin genel tâmiri	327 ¹¹⁵

Beş yıllık dönem için toplam 2.840.37 akçelik bir harcama g z mektedir. Genel olarak medresedeki odalarla ilgili yapılan onarımlarda dikkati çeken nokta ise 1608 yılında bir odanın t mirine sarf edilen meblağın tüm yıllara ve harcama kalemlerine göre en yüksek oranda olmasıdır.

1626-1627 yıllarında Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin odalarının ve bu odaların merdivenlerinin, medrese taş kapısı ile çatısının tâmir edildiği bütçe kayıtlarına yansımıştır. Ocak 1634-Aralık 1635 ve 1637-1638 yılına ait kayıtlarda da medresedeki mülazım odalarının ve diğ er odalarının, medrese k r z¹¹⁶inin onarımlarının yapıldığı yer almıştır.

Ayasofya-i Kebir Vakfı'nın 1651-1666 yıllarını muhtev  kayıtlarında Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde yapılan tâmirat ve masraflara ait bilgiler de yer almaktadır. Bu kayıtlara göre 1651 yılı içinde medrese odalarında iki farklı tâmir gerçekleşmiş ve bunun için toplam 11.046 akçe harcanmıştır. 1656 yılında da bir odanın tâmiri yapılarak 3.861 akçe masraf kaydedilmiştir.

1662-1663 yılı aralığında medresenin suyollarının t mirine 7.097 akçe; 1663-1665 yıllarında da medresenin genel t mirinin yapılarak toplamda 5.555 akçe sarf edildiği kaydedilmiştir. 1666 yılında ise medrese musluklarının tahliyesi işi gerçekleşmiş ve bunun için de 450 akçelik bir harcama yapılmıştır.¹¹⁷

¹¹⁵ Diker, **Ayasofya ve Onarımları**, s. 78.

¹¹⁶ K r z, yer altı lağımı anlamında kullanılan bir kelimedir. Bkz.: Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik L gat**, s. 565.

¹¹⁷ Diker, a.g.e., s. 81 vd.

1.3.3.3. XVIII. Yüzyıldaki Çalışmalar

XVIII. yüzyılda Ayasofya Camii'nde yapılan çalışmalara bakıldığında 1707-1708 yılları arasında Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin gerekli görülen genel tâtîratının yapıldığı görülmektedir.

I. Mahmud dönemine gelindiğinde ise cami çevresine eklenen imârethane, sıbyan mektebi, şadırvan, kütüphane, hünkâr kasrı ile tam bir külliye haline dönüştürüldüğü söylenebilir. 1738-39 yıllarında Ayasofya-i Kebir Medresesi'ndeki bazı odaların ve ayrıca medresenin suyollarının tâtîri gerçekleştirilerek bu işlemler için de 6.147,62 akçelik bir masraf yapılmıştır. 1740-1743 yılları arasında da medresenin suyollarının ve bazı odalarının tâtîri devam etmekle birlikte 1740-1742 yıllarına ait bir muhasebe kaydında bu çalışmalara yapılan masraflar nedeniyle vakıf gelirlerinin bu giderleri karşılayamadığı belirtilmiştir.¹¹⁸

1766'da yaşanan İstanbul depremine kadar, Ayasofya-i Kebir Medresesi odalarının, su yollarının ve medresedeki su haznesinin tâtîri gibi çeşitli onarımlar yapıldığı ve yine medresenin bu deprem sonrasında da tâtîr gördüğü bilinmektedir.¹¹⁹

1.3.3.4. XIX. Yüzyıldaki Çalışmalar

Bu yüzyıl Ayasofya Camii ve Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde önceki zamanlara nazaran bakım-onarım çalışmalarının en yoğun görüldüğü ve bu minvalde yapılan masrafların da arttığı dönem olmasıyla öne çıkmaktadır.

Öncelikle II. Mahmud devrinde birçok vakıf eseri ihyâ edilmiş, Ayasofya Camii ve çevresinde yer alan birimlerde de yoğun bir tâtîr-bakım faaliyetine girişmiştir. Bu bağlamda 1825-1831 yılları arasında Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde gerçekleştirilen çalışmalara ve yapılan masraflara ait veriler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

¹¹⁸ Akgündüz, vdğr., **Ayasofya**, s. 465; Diker, **Ayasofya ve Onarımları**, s. 83, 89.

¹¹⁹ Kılınç, "1873 Tarihli Keşif Defteri", s. 166.

Tablo 1.2: Ayasofya-i Kebir Medresesi Tâmiratı ve Yapılan Masraf (1825-1831)

Tarih	Yapılan İş	Masraf (Kuruş)
16 Ağustos 1825-3 Ağustos 1826	Medreseden mezbelenin temizlenmesi	960
14 Temmuz 1828-2 Temmuz 1829	Medresenin su yollarının tâmiri	3.600
14 Temmuz 1828-2 Temmuz 1829	Medrese haznesinin temizlenmesi	3.000
14 Temmuz 1828-2 Temmuz 1829	Medreseden mezbelenin temizlenmesi	960
3 Temmuz 1829-21 Haziran 1830	Medresenin su yollarının tâmiri	7.800
3 Temmuz 1829-21 Haziran 1830	Medreseden mezbelenin temizlenmesi	1.440
22 Haziran 1830-11 Haziran 1831	Medresenin su yollarının tâmiri	10.800
22 Haziran 1830-11 Haziran 1831	Medreseden mezbelenin temizlenmesi	7.200 ¹²⁰

Toplam 35.760 kuruşluk bir harcamanın yapıldığı tâmiratta, ağırlıklı olarak medresenin su yollarının onarımı ve mezbele temizlenmesi işleri öne çıkmıştır. Önceki dönemlerde de sık görüldüğü üzere 1832-1833 tarihleri arasında da bakım-onarım işlemlerinde su yolları ağırlıktadır. Suyun az olması ya da teminindeki problemler talebenin sağlığını olumsuz etkilediği için medreselere giden su yolları sık sık tâmir kayıtlarında yer almıştır. Aynı şey lağımlar için de geçerlidir. O günün şartlarında bir kanalizasyon sisteminin olmayışı lağımların sürekli bakımını gerektirdiğinden bu bakımların gecikmesi talebenin şikayetine de neden olmuştur.¹²¹ Bu çalışmalar haricinde medresenin odalarının ve musluklarının tâmiri gerçekleştirilmiş ve tüm bu işler için toplam 55.190,30 kuruş gider kaydedilmiştir.

¹²⁰ Diker, *Ayasofya ve Onarımları*, s. 96.

¹²¹ Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, s. 24.

Ayasofya Camii ve etrafındaki birimlerle ilgili yapılan en kapsamlı ve yüksek bütçeli onarım Abdülmecid devrinde gerçekleşmiştir. Bu dönemdeki tâmirat hem uzun vadeli olmuş hem de ortaya çıkan masraf Ayasofya-i Kebir Vakfı'nın bütçesini aşacak seviyeye gelmiştir.¹²²

Daha önce de değindiğimiz üzere Ayasofya Vakfı'nın gelirleri oldukça yüksekti ve bu vakfa bağlı diğer vakıf ve tesislerin giderlerini de karşılıyordu. Ancak bu dönemde yapılan çalışmalar için vakfın gelirlerin yetersiz kalması süreç içerisinde vakfın ekonomik durumuna ve yapılan tâmirin boyutuna da işaret etmektedir. Abdülmecid'in tahta geçişinin ilk yılı olan 1839'da Ayasofya-i Kebir Medresesi için yalnızca bir fanus yapımı gerçekleştirilmiştir. 1840-1844 yılı aralığında ise, medresenin su yollarının, medrese içindeki bazı odaların, helaların tâmiri yapılmış ve ayrıca dershanelerde yer alan hasırlar yenilenmiştir.¹²³

Bu faaliyetlerle birlikte 1847 yılına gelinceye kadar yapılan bu çalışmalar Ayasofya Camii ve çevresindeki eserlerin gereken tâmirini tam olarak karşılamamıştı. Yalnızca acil görülen ve küçük çaplı bakım-onarımlar yapılmıştı. Ayasofya'daki asıl tâmirat ise bu dönemden itibaren başladı. Abdülmecid tarafından bugüne kadar Ayasofya'da görülmeyen bir şekilde yüksek bütçeli ve kapsamlı bir çalışma için görevlendirilen Mimar Fossati¹²⁴'nin nezaretinde yapılan tâmirler 1847-1851 yılları arasında devam etti.¹²⁵

Fossati tâmirleri döneminde Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin durumu hakkında farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Aylin Engin, mezkûr onarımlar

¹²² Diker, **Ayasofya ve Onarımları**, s. 97 vd. 1846-1848 yılları arasında Ayasofya Camii'nin, Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin ve diğer müştemilâtın tâmiri için Maliye Hazinesi'nden borç alınmış, süresi içerisinde Evkâf-ı Hümayun Hazinesi'nden Maliye'ye ceste ceste iade edilmiştir. Bkz.: Öztürk, **Vakıf Müessesesi**, s. 198.

¹²³ Diker, a.g.e., s. 99; Kütükoğlu, **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri**, s. 42 vd.

¹²⁴ Fossati: 1809'da Güney İsviçre'nin Morcote'de dünyaya gelmiştir. Aile büyüklerinden bir çok Mimar ve ressam bulunmaktadır. Fossati Mimar olarak yetişmek üzere girdiği Milano'daki Brera Akademisi'nden 1827 yılında mezun oldu. Mezuniyetinin ardından bir dönem İtalya'da ve Rusya'da çeşitli projelerde görev aldı. Rus Çarlığı, 1828-1829 harbinin kendi lehine sonuçlanmasının cesaretiyle İstanbul'da ihtisamlı bir elçilik sarayı inşa ettirmek için Mimar Fossati'yi görevlendirdi. 1837'de İstanbul'a gelen Fossati 1849 yılında neo-Rönesans veya neo-klasik üslûpta göz alıcı bir elçilik sarayı inşa etti. Bu dönemde İstanbul'da farklı projelere de imza atan Fossati, Galata'da San Pietro Kilisesi'ni, Dârülfünûn olarak kullanılması planlanan binayı, Bâbiâli avlusu içindeki arşiv binasını inşa etti. Fossati'nin İstanbul'da gerçekleştirdiği en önemli proje ise şüphesiz Ayasofya'nın kapsamlı tâmiri olmuştur. Bkz.: Semavi Eyice, "Fossati Gaspare Trajano", **DİA**, c. 13, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 170 vd.

¹²⁵ Diker, a.g.e., s. 111.

gerçekleştirildiği sırada Fossati'nin eski medrese yapısının üzerine iki kat olarak ve devrin mimarî usulünce dışı kârgir, içi ahşap ve çok odalı olarak geniş ve uzun bir şekilde medreseyi yaptığı ve bu dönemde medresenin avlusunun ortasında tonozlu bir su haznesi de yer aldığını¹²⁶ ifade etmiştir.

Semavi Eyice ise medresenin eski binanın üzerine değil temelden itibaren yeniden inşa edilmiş olabileceğini ileri sürmüştür. Ayrıca medreseye ait birkaç fotoğrafın XIX. yüzyılda resmî binalar için uygulanan Batı üslûbunu yansıttığını delil olarak göstererek, yapının dar bodrum pencerelerinin üzerinde iki sıra yarım yuvarlak kemerli pencerelerin de o güne dek yapılmış medreselerde olmadığını¹²⁷ belirtmiştir.

Bu görüşlere mukabil, Fossati'nin onarım planına dahil edildiği halde medresenin fiilî olarak bir tâmirden geçmediği, Fossati'nin restorasyon öncesi ve sonrası Ayasofya çizimlerinde medresenin mevcut olmamasının da bunun bir göstergesi olduğu¹²⁸ iddia edilmiştir. Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin temelden ya da eski duvarlardan istifadeyle yeniden yapıldığına dair bir kayda ulaşılamamakla birlikte, medresenin Fossati döneminde tâmir görmediği görüşü de doğru değildir. Çünkü söz konusu döneme ait harcama kayıtlarında, medresenin tâmîrat masrafları yer almaktadır.

Fossati onarımlarını da kapsayacak şekilde Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde 1845-1858 yıllarında yapılan tâmir-bakım çalışmalarına ve masraflarına ait bazı veriler aşağıdaki tabloda aktarılmıştır.

¹²⁶ Engin, "Ayasofya Külliyesi", s. 43.

¹²⁷ Eyice, "Ayasofya Medresesi", s. 214.

¹²⁸ Kılınç, "1873 Tarihli Keşif Defteri", s. 167.

Tablo 1.3: Ayasofya-i Kebir Medresesi Tâmiratı ve Yapılan Masraf (1845-1858)

Tarih	Yapılan İş	Masraf (Kuruş)
1845	Medrese helâsının ve sofa, saçak kısımlarının tâmiri	254
1845	Medrese kurşunlarının tâmiri	202,5
1850	Medresenin bazı mahallerinin tâmiri	260
1852	Medresenin saçaklarının ve bazı kısımlarının tâmiri	6.300
1853	Medresenin su yollarının tâmiri	678
1853	Medresenin fevkanî ve tahtanî helâlarının tâmiri	3.063
1853	Medresenin sofa, saçak ve bazı mahallerinin tâmiri	1.374
1853-1854	Medrese helâlarının kiremitlerini aktarma ve döşeme masrafı	374
1854-1855	Medrese içinde bulunan oda kapılarının tâmiri	130
1854-1855	Talebelerden Halil Efendi'nin odasının bazı kısımlarının tâmiri	104
1854-1855	Medresedeki çamaşırhanenin tâmiri	983
1855-1856 ¹²⁹	Talebelerden Hasan Efendi'nin odasının tâmiri	1.018
1857-1858	Talebelerden Hüseyin Efendi'nin odasının tâmiri	1.800
1857-1858	Medresenin tâmir ve tecdidî	35.910
1857-1858	Medresenin su yollarının tâmiri	408
1857-1858	Talebelerden Hasan Efendi'nin odasının tâmiri	1.320.5 ¹³⁰

¹²⁹ 1856 yılına ait farklı bir kayıtta da medresenin beş odasının üzerinin harab olduğundan bununla ilgili yapılan keşifte 13.570 kuruşluk bir masraf tahmin edildiği, durumun Evkâf-ı Hümayun Nezareti'ne bildirildiği ve ardından tâmirin gerçekleştirildiği aktarılmaktadır. BOA, A.MKT.NZD, 206/8.

¹³⁰ BOA, İ.MVL, 256/9550; 393/17110; BOA, EV.d, 10768; 12499.

Tabloya da yansdığı üzere toplam 40.637,555 kuruş ile bu döneme kadarki çalışmalara göre tâmir-bakım için yapılan en yüksek meblağ ortaya çıktığı ve bu masrafları karşılamada sıkıntı yaşandığı aktarılmaktadır.¹³¹ Ancak buna rağmen Ayasofya'daki tâmir-bakım çalışmalarının sekteye uğramadığı anlaşılmaktadır. 1860 ve 1861 yıllarında da medrese çeşmesi, su yolları ve medresenin kurşunlarının tâmiri 2.046,5 kuruşluk masrafla gerçekleştirilmiştir.¹³²

10 Haziran 1863 tarihinde Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde bulunan bazı mahallerinin tâmiri için yapılan keşif sonucu 16.310 kuruşluk bir masraf çıkmıştır. Gerekli onarımın yapılmasına karar verilmekle birlikte keşifte verilen masrafın aşılmasına dikkat çekilmiştir.¹³³

13 Eylül 1864 tarihinde meydana gelen bir yangında Ayasofya-i Kebir Medresesi ve civarındaki haneler de zarar görmüştü. Hane sahipleri yeniden evlerini inşa etmeye başlamıştı ve bu evler medreseye o kadar yakındı ki medresenin Soğukçeşme Sokağı'nı gören pencerelerinin önünü kapatmıştı. Ancak bu durumdan rahatsız olan medrese talebelerinin şikayeti üzerine mezkûr inşa faaliyeti durdurulmuştu.¹³⁴

1865 ve 1867 yılında medresenin bazı yerleri ve iki odası 2.400 kuruşluk bir bedelle tâmir edilmiştir. 1868'de ise medrese binasının kurşunları ile muhtelif kısımlarının elden geçirilmesi gerektiğinden yapılan keşif sonucu 6.130 kuruş masrafla yapılmasına karar verilerek kurşunların tâmiri Kurşuncu Halil Efendi'ye; diğer yerlerin tâmiri de Arnavut Kosti Kalfa'ya ihale edilmiştir.¹³⁵

1869 yılına gelindiğinde ise Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin fizikî yapısında önemli bir gelişme yaşanmıştır. Şehremîni Server Paşa¹³⁶,nın emriyle İstanbul'un

¹³¹ Bu döneme ait borçlanma ve ödemelerle ilgili muhasebe kayıtlarının detayları için bkz.: Akgündüz v.dğr., **Ayasofya**, s. 555 vd.

¹³² Kütükoğlu, **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri**, s. 43.

¹³³ BOA, **İ.DH**, 508/34579.

¹³⁴ BOA, **MVL**, 446/17.

¹³⁵ Kütükoğlu, a.g.e., s. 44.

¹³⁶ Server Paşa: 1237/1821 tarihinde İstanbul'da doğan Server Paşa, Bâb-ı Seraskerî Nizamiye Hazinesi başkâtibi Said Servet Efendi'nin oğludur. 7 Mart 1284/19 Mart 1868 tarihinde Şehremaneti'ne tâyin olunmuş ve 6 Temmuz 1286/18 Temmuz 1870 tarihine kadar bu görevde

cadde ve sokaklarının yeniden tanzimi¹³⁷ sırasında, Ayasofya Camii'nin etrafındaki binaların da ortadan kaldırılarak meydanın açılmasına karar verilmiştir. Bu yüzden Ayasofya-i Kebir Medresesi de Cami'nin cephesini kapattığı gerekçesiyle yıktırılmıştır. Medresenin talebeleri de farklı medreselere dağıtılmışlardır.¹³⁸

Ancak bir süre sonra talebelerin mevcut durumun tahsillerini olumsuz etkilediği nedeniyle şikayetlerini dile getirmesi üzerine Şeyhülislâmlık medresenin yeniden inşasının hızlandırılması için harekete geçmiştir.

Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin yeniden yapımı için büyük gayret sarfeden dönemin Şeyhülislâmı Turşucu-zâde el-Hac Ahmed Muhtar Efendi, Sadrâzam'a yazdığı 3 Ocak 1873 tarihli tezkirede Ayasofya Camii'nin etrafının düzenlenmesi sırasında Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin tamamen ortadan kaldırılarak talebelerinin de farklı medreselere dağıtıldıklarını ve bu durumun talebeleri zor durumda ve huzursuz bıraktığını belirtmiştir. Bundan dolayı bir tahsîsat ayrılarak medresenin yeniden inşa edilmesi¹³⁹ talep edilmiştir.

Ayasofya Camii çevresinde yapılan düzenlemeler gereği yıktırılan medresenin yeniden inşası ile ilgili meşîhattan gelen yazı öncelikle Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ'da görüşülmüş ve yıkılan medresenin yerine başka bir binânın yapılmasının mevzûbahis olamayacağı ve bu konuda gerekenin yapılmasıyla ilgili 6 Ocak 1873 tarihinde Şehremaneti'ne bir tezkire yazılmıştır.¹⁴⁰

Bu tezkireye göre inşası elzem görülen kamu binaları ve yolları için temin edilen meblağdan Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin yapımı için de tahsîsat ayrılması Şehremaneti'nden talep edilmiştir. Bunun üzerine Şehremâneti 1873 yılında Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin yeniden yaptırılmasıyla ilgili keşfini tamamlamış ve

kalmıştır. Bkz.: Osman Nuri Ergin, **İstanbul Şehreminleri**, haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 100 vd.

¹³⁷ Server Paşa döneminde genişletilen ve açılan meydanlarla ilgili bilgilerde Ayasofya meydanına ait bilgiler şu şekilde verilmiştir: “Sâye-i ma'muriyet-vâye-i hazret-i Padişâhîde bir müddetten beri Dersâdet esvâkının tanzim ve tensikine himmet buyurulmakda olduğundan bu miyanda âsâr-ı cesimeden olan Ayasofya Cami-i şerîfinin etrafında vâki binaların hedmiyle cami tamamen meydana çıkarılmış ve Mâliye Nezaret-i celilesi dairesi pişgâhında iki taraflı şose yol olmak üzere güzel bir meydan yapılmıştır.” Bkz.: Ergin, a.g.e., s. 104.

¹³⁸ Eyice, “Ayasofya Medresesi”, s. 215 ; **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, haz. M. Münir Aktepe, c. XII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 67.

¹³⁹ BOA, **İ.MMS**, 47/2003.

¹⁴⁰ BOA, **A.MKT.MHM**, 445/8.

imaretin bitişğinde yeni bir medresenin inşası¹⁴¹ için Mimar Mösyö Koçifi'nin hazırladığı 710.350 kuruşluk bir maliyet raporunu 9 Temmuz 1873 tarihinde Sadâret'e bildirmiştir.

Şehremâneti tarafından Sadâret'e gönderilen tezkireye göre, eski medresenin bulunduğu yer, avlu kısmına ve yola katıldığından, düzenlenen yeni plana göre medresenin ilk inşa edildiği yere kısmen yakın bir şekilde ancak biraz daha içeriye doğru iki katlı yapılmasına karar verilmiştir.

Şeyhülislâmlık, medresenin inşası haricinde Ayasofya Camii'nin tâlimhâne kapısı tarafındaki büyük minare önündeki yere, yarı kârgir iki kat hademe odaları, helâlar ve Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin yola bakan yol tarafına da üzeri parmaklıklı olacak şekilde muhafaza duvarlarının yapılmasını talep etmiş ve bu ek kısımların da inşası uygun bulunmuştur. Mezkûr talepler için de 547.180 kuruşluk bir maliyet hesaplanmıştır. Bunlarla birlikte toplam masraf yaklaşık 1.257.530 kuruşa ulaşmıştır. İki katlı ve nim kârgir şeklinde yapılacak bu ek binada yer alacak hela ve hademe odaları ile yine medresenin ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenmiştir.

Yapılan araştırmaların ardından hazırlanan keşif defteri Sadâret'e bildirilmiş ve konu Meclis-i Hâss-ı Meşveret'te görüşülmüştür. Daha sonra Sultan Abdülaziz'in de yukarıda zikredilen rakamları kabulüyle, tüm inşa faaliyetlerinin gerçekleşmesi için 15 Eylül 1873'te irâde çıkmıştır.¹⁴²

Yeni yapılacak medrese binâsının Mösyö Koçifi tarafından hazırlanan ve medreseye ait tek keşif defteri¹⁴³ olduğu bilinen çalışmadaki planlamaya göre

¹⁴¹ Osmanlı Devleti'nde bir eğitim müessesesi olarak yaklaşık 470 yıl hizmet veren medrese binası 1873 yılındaki haliyle 1914 yılına kadar faaliyetlerine devam etmişti. 1914-1924 yılları arasında Dâru'l-Hilafetü'l-Aliyye Medresesi olarak yine ilmî merkez olan Ayasofya-i Kebir Medresesi binası, bu tarihten bir süre sonra İstanbul Belediyesi tarafından Öksüzler Yurdu'na çevrilmiştir. 1934 yılına gelindiğinde de Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi kararının ardından medrese tüm müstemilâtıyla İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü'ne intikal ettirilmiştir. Bu son şekliyle bir süre yurt olarak kullanılan medrese binası 1935 yılında boşaltılmıştır. Daha sonra Ayasofya-i Kebir Medresesi herhangi bir hasarı olmadığı halde harap durumda bulunduğu, eski eser özelliğinde olmadığı ve Ayasofya Camii'nin görünümünü bozduğu ve aynı zamanda Ayasofya'nın etrafını açma gibi gerekçelerle 1936 yılına gelindiğinde yıktırılmıştır. Bkz.: Akgündüz v.dğr., **Ayasofya**, s. 786; Diker, **Ayasofya ve Onarımları**, s. 155.

¹⁴² BOA, **İ.MMS**, 47/2003; BOA, **A. MKT.MHM**, 464/8.

¹⁴³ Mösyö Koçifi tarafından Fransızca hazırlanan defterin hulefâdan Arif Efendi marifetiyle kaleme alındığı belirtilmiştir. Bkz.: BOA, **İ.MMS**, 47/2003.

yapıldığı düşünülmektedir.¹⁴⁴ Bu defterde Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin yeniden inşasında kullanılacak malzemelere ve yapılacak ait bazı veriler şu şekildedir:

- Yeni taş ve halis harçla karıştırılmış her bir arşında iki sıra tuğla ve hatilla temel gövde ve bölme duvarlarının inşası,

- Kerpiç tuğla ve halis harçla karışık olarak üst katın gövde ve bölme duvarlarının inşası,

- Alt kat duvarları üzerine üçü bir kantarlık lama demirinden bir sıra hatıl kiriş çekilmesi,

- Sakf üzerine her üç sırada bir sırası şatrancına harçla bastırılarak Fransız kiremidi serilmesi,

- Tam kalastan alt ve üst katlar ile sakf altı tavanın kirişlemeleri,

- Bartın koğuşundan sakf alt tavanı bağdadîsinin inşası,

- Bir çırpılık kalas biçmesinden iki kat döşeme inşası,

- Dershâne'ye seren biçmesinden döşeme inşası,

- Tüm gövde duvarlarının içiyle bölme duvarlarının iki tarafına ve tavana, altı halis ve üzeri mermer sıva inşası,

- İç taraflara altı halis ve üzeri ketenle beraber horasanlı harçla sıva inşası,

- Gezinti cephesine yeni mermer sütunlar koyulması (Başlık ve pabuçlu iki parça taşından)

- Gusulhane için mermer kurna konulması¹⁴⁵,

Yapılan keşifte Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin ana binasına ilaveten yapılacak bina için sunulan önerilerden bazıları da şöyledir:

- Helâların gövde duvarı zirinin içine seng-i siyah kapağından halis harçla döşeme ve iki tarafı sekiz parmak arzında pirinç tuğlasından cephesinin seng-i siyah ile harpuşa gibi kaplamalı siper duvarlı yol oluğu inşası,

- Helâ içlerinde seng-i siyah kapağından halis harçla karıştırılmış derzli döşeme ve seng-i mermerden basamak ve pirinçli musluk ve kurşun boru seng-i mermerden zank taşlı ve etrafı maltadan zar ve pirinç tuğlasından cephesi halis harçla sıvalı eteklikli diğer ayrıntıları tamamlanıp helâların yapılması,

¹⁴⁴ Akgündüz v.dğr., **Ayasofya**, s. 595 vd; Kılınç, "1873 Tarihli Keşif Defteri", s. 161.

¹⁴⁵ BOA, **İ.MMS**, 47/2003.

- Gezinti zeminleri üzerine halis harçla battal tuğladan inşa olunacak duvarları,

- Kârgir bölme duvarlarından terk olunan kapı mahallerine tam kalasdan tesviyeli çatma söveli ve pasalıktan iki tarafı pervaneli ve kalastan doğrama çınarı iki tarafı yağlı boya kilit ve çifte sürme ve pirinç top ve diğer müştemilâtının inşası tamamlanacak oda kapıları,

- Tüm odaların içine mevcut döşeme üzerine döşemelik kalastan doğrama çınarı çatma ve müştemilatıyla kanatlı ve içinde aynı şekilde kalası penceresinden üç adet neccârkâri bölme ve bir yanıyla zahır kaplama ve üzeri tavanlı ve cehri yağlı boyalı inşa olunacak yüklük ve dolapları,

- Üst kat gusülhanesinin altından lağıma ininceye kadar on sekiz numara kurşun boru konulması.¹⁴⁶

17 Kasım 1873 tarihinde 22 müderris tarafından Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin yeniden yaptırılmasına verilen izin münasebetiyle Sultan Abdülaziz'e bir teşekkür arzuhalı sunulmuştur.¹⁴⁷ Ancak bu tarihten yaklaşık bir yıl sonra medresenin yapımına hala başlanmamış olacak ki ilk keşfin ardından yeni bir maliyet raporu çıkarılmıştır. 18 Eylül 1874 tarihli yazıda Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin yeniden iki katlı olarak inşa edilmesi halinde oluşacak masrafın medresenin inşası için yapılan ilk keşifteki masrafı aştığı belirtilmektedir. İnşaatın birinci ve ikinci keşfi arasındaki masraf farkı büyük olduğundan Tersâne-i Âmire'de havuz inşa eden ve bu tarzdaki bina inşası konusunda tecrübeli olan İstefani Kalfa'dan bilgi alınarak Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin mevcut durumunun gerçek masrafı ve ikinci bir kat çıkılması halinde masrafın ne kadar olacağını keşfinin yapıp Sadâret'e bildirilmesi istenmiştir. Bu keşfin takibinin Erkân-ı Harbiye zâbitlerinin kontrolünde yapılacağı da aktarılmıştır.¹⁴⁸

Görülüyor ki medresenin yeniden inşa edilmesi sürecinde maliyetler bütçeyi zorlamış ve bu nedenle inşaata başlanamamış, yeni yapılan keşiflerin ardından gerekli kaynak bulunduktan sonra harekete geçilebilmiştir. Medresenin inşaatının tamamlanarak yeniden faaliyete başladığı tarih tam olarak tespit edilememektedir.

¹⁴⁶ BOA, İ.MMS, 47/2003.

¹⁴⁷ BOA, İ.DH, 676/47075.

¹⁴⁸ BOA, A.MKT.MHM, 477/30.

Bu dönemin ardından medrese ile ilgili en erken kayıt 1880 yılındaki bir tâmire¹⁴⁹ aittir. Bu durumda Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin 1874-1880 yılları aralığındaki bir tarihte tekrar açıldığı ihtimalini akla getirmektedir.

12 Aralık 1883'te medresede yeni bir oda yapılmasının gündeme geldiği; 1885 yılında da tâmir çalışmalarının devam ettiği bilinmektedir.¹⁵⁰ 29 Ekim 1892 tarihli bir belgede de medresedeki tâmîrat için 3.178 kuruş masraf bilgisi aktarılmakla birlikte yapılan işlemlerin detayı verilmemektedir.¹⁵¹ XIX. yüzyıla ait tespit edebildiğimiz son bilgi ise 30 Ekim 1893 tarihli keşif defterinde yer almaktadır. Defterde Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin alt ve üst katındaki talebe odalarının, bevvâb odasının, mülâzım odasının tâmir edileceği kaydedildiği gibi bu odaların genişlik ve uzunluk ölçüleri de verilmiştir. Ayrıca medresenin üst kat helalarında ve gezinti mahallerinde de yapılması gereken onarımlar belirtilmiştir. Tüm bu işler için de 1.423,15 kuruşluk bir maliyet hesaplanmıştır.¹⁵²

Bu sonuçlar bize gösteriyor ki tüm yapılarda olduğu üzere Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin de ayakta kalabilmesi, sürekli tâmir ve bakım çalışmalarının gerçekleştirilmesiyle mümkün olmuştur. Fakat özellikle XIX. yüzyıla ait restorasyonlarda görüldüğü üzere vakfın gelirleri bazen büyük meblağlarda masrafları karşılayamamıştır. Yalnızca Ayasofya'ya has olmayan bu durum diğer medrese ve yapılarda da yaşanmıştır. Bu büyük masrafların bir kısmı depremlerden bir kısmı da İstanbul'da sıklıkla vuku bulan yangınlardan kaynaklanmıştır.¹⁵³ Dört asırlık bir zaman diliminde kapalı kaldığı kısa bir süre hariç faaliyetini sürdürdüğünü öğrendiğimiz medresenin gerekli görülen durumlarda yıktırılıp - İstanbul'da kendisinden sonra inşa edilen ve sayıları artan yeni medreselere rağmen- tekrar inşa edilmesinin Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne verilen önemin bir yansıması olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁴⁹ Akgündüz v.dğr., **Ayasofya**, s. 624.

¹⁵⁰ BOA, **EV.d**, 25248; BOA, **ŞD**, 713/2.

¹⁵¹ BOA, **EV.d**, 27770.

¹⁵² BOA, **EV.d**, 28088.

¹⁵³ Kütkoğlu, **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri**, s. 27.

İKİNCİ BÖLÜM

2. EĞİTİM-ÖĞRETİM VE PERSONEL YAPISI

Osmanlı Devleti'nde medrese esasında bir vakıf kurumu olması nedeniyle malî kaynakları ve bunların kullanımı, medresedeki işleyiş ve denetimi vakfın tesisinin ardından mütevellîye emanet edilir ve yönetim tamamen vakıf kuralları dahilinde yapılırdı. Statüyü belirlemesi açısından da vâkıfın şartları ve vakfiye bu sistemde önemliydi. Bununla birlikte toplum eğitimi söz konusu olduğundan devletin de medreseler üzerinde bir denetimi bulunuyordu.¹⁵⁴

Çalışmamızın birinci bölümünde değindiğimiz üzere vakfiyede Ayasofya-i Kebir Medresesi yalnızca fizikî konum olarak zikredilmektedir. Dolayısıyla medresedeki eğitim-öğretimin özellikleri, derslerin işlenme zamanı, okutulan eserlerin isimleri, personel durumu gibi temel şartlar için bakılacak ilk kaynak olan vakfiyeden istifade edemedik. Bu noktada Ayasofya-i Kebir Medresesi ile ilgili bu başlıklar hakkında bilgi veren farklı kaynak ve araştırmalara yöneldiğimizde ise oldukça sınırlı ve dağınık bilgi ile karşılaştık.

Nihayetinde bu medresedeki eğitim-öğretim faaliyetlerinin ve derslerin işlenme usulünün, medresede görevli personel yapısının ana hatlarıyla diğer Osmanlı medreselerinden çok farklı olmayacağını düşünüyoruz. Bu nedenle Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin XVI. yüzyılın ortalarına kadar aynı statüde olduğu ve vakfiyesinde şartları belirtilen Sahn-ı Semân medreselerini ve aynı yüzyılın sonrası için statüsü yükselen Ayasofya ile emsal statüdeki medreseleri baz alarak hem Osmanlı medreselerindeki genel işleyişi hem de tespit edebildiğimiz kadarıyla Ayasofya-i Kebir Medresesi ile ilgili verileri paylaşacağız. Ayrıca Osmanlı medrese skalasında Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin yeri ve bu medresede okutulan ilimler ve takip edilen eserlerle ilgili tespitlerimizi nazara vereceğiz.

¹⁵⁴ Kütükoğlu, **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri**, s. 26; Mehmet İpşirli, "Osmanlı Medresesi", **Medâris-i İstanbul-Yaşayan İstanbul Medreseleri**, c. I, haz.: Zekeriya Kurşun, Bekir Cantemir, Mustafa Göleç, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 16.

2.1. OSMANLI MEDRESELERİNDE EĞİTİM-ÖĞRETİM FAALİYETLERİNİN İŞLEYİŞİ VE AYASOFYA-İ KEBİR MEDRESESİ

Medreseler genellikle bir avlu ve etrafında derslane, müderris odası ve talebe hücrelerinden müteşekkil yapıya sahipti. Bazı medreselerin müstakil kütüphane odası bulunmaz, kitaplar dershanenin dolaplarında istifadeye sunulurdu. Medreselerde ayrıca bir mescid olmayıp mihrap yeri mevcut olan dersanelerde namazlar cemaatle eda edilirdi.

Genellikle kubbeli ve büyükçe bir oda ebadında olan dershanenin zemini hasır ya da kilim ile kaplı olup talebeler minderler üzerinde halka şeklinde oturur, önünde rahle bulunan müderris de dersini verirdi. Osmanlı Devleti'nden önceki medrese sisteminde olduğu üzere Osmanlı medreselerinde de ilmî faaliyetin merkezinde müderris yer almakta ve medrese aslında bir kurum olarak önem taşımamaktadır. Bu durum icâzetnâmelere de medrese adının zikredilmeyip müderrislerin ve müderrislerden okunan ilimlerin ve kitapların kaydedilmesi suretinde yansımıştır.

Bir ya da birkaç temel kitap üzerinde takrîr yoluyla yapılan dersler aynı zamanda bu kitapların isimleri ile anılırdı. Talebeler derslerde takip edilen kitapların haricinde ayrıca not tutabilecekleri defterleri de yanında bulundururdu. Derece olarak aşağı seviyede bulunan medreselerde dersler muhtasar, yüksek dereceli medreselerde ise mufassal olarak işlenmekteydi. Eğitimin talebenin seviyesine göre verildiği, sınıf geçmenin değil kitabı geçmenin esas alındığı sistemde dersler, talebenin de aktif katılımı ile tekrar ve tartışma şeklinde icrâ edilirdi. Ancak okutulan kitapların tamamına yakınının Arapça olmasına mukabil eğitim dili Türkçe idi. Bu yüzden bahsedilen takrir Arapça, tartışmalar ise Türkçe yapılırdı. Belirli sürede okunması gereken kitap veya kitapların belirli bölümleri bitirilmeden başka bir metne geçilmezdi. Ancak her talebenin kapasitesi, anlayışı bir olmadığından talim edilen kitaplardan muvaffak olma süresi talebeden talebeye değişebiliyordu. Bu farklılık nedeniyle dersini daha erken verebilen talebe günümüzdeki gibi belirli bir zamana

tabi olmadan bulunduğu dereceye göre bir üst medrese derecesine ulaşabilir ya da mezun olabilirdi.¹⁵⁵

Medreselerde dersler sabah ve ikinci namazını müteakiben yapılır, talebelerin kitap, defter gibi malzemelerini temin ve yine hem talebelerin hem de hocaların muhtelif ihtiyaçlarını karşılamaları için bir süre teneffüs vakti olurdu. İkinci vaktindeki dersler sabah görülen derslerin tekrarı ya da bu derslerin ileri seviyedeki muâdillerinden müteşekkildi. İcâzetler ise sabah derslerinden verilirdi.¹⁵⁶

Medreselerde genellikle Salı ve Cuma olmak üzere haftanın iki günü¹⁵⁷ ve bayram günleri tatil yapılır diğer günler eğitime devam edilirdi. Günlük işlenen ders sayısının ise XV. yüzyılda dört iken XVI. yüzyıldan itibaren beşe çıktığı bilinmektedir. Talebeler her ders için hazırlanmaları gereken belli ödevleri olduğundan yaklaşık sekiz-dokuz saatini çalışmaya ayırırdı. Her bir talebe sırayla müderrise metinden bölümleri okur ardından müderris konuyla ilgili izahını verir ve daha sonra talebeler okuma yapılan mevzuya dair fikrini serdedirdi. Böylece mütalaa ve münakaşa ile işlenen dersler iyice tahlil edilirdi.¹⁵⁸

Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde haftada kaç gün ders yapıldığı ya da günde kaç ders işlendiği ve genel işleyiş noktasında kesin bir bilgiye sahip değiliz; ancak tatil günlerinin değişiklik gösterebileceği ihtimali ile birlikte günlük okutulan ders sayılarının ve derslerin yapılma usûlünün genel olarak aynı statüdeki diğer Osmanlı medreselerinden farklı olmayacağını düşünüyoruz.

¹⁵⁵ Baltacı, **Osmanlı Medreseleri**, c. 1, s. 129; İpşirli, "Osmanlı Medresesi", s. 18; Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 17, S. 1, 2008, s. 28.

¹⁵⁶ Mehmet Cavit Baysun, "Mescid-Osmanlı Devri Medreseleri", **İA**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 76; İpşirli, a.g.m., s. 18.

¹⁵⁷ Ancak bunun dışında tatil günlerinin daha az ya da daha fazla yapıldığı bazı uygulamalar da olmuştur. Mesela Yıldırım Bayezid devri müderrislerinden Molla Fenari, talebelerin ders kitaplarını istinsah etmeye vakitleri yetsin diye tatil günlerine Pazartesi'yi de eklemiştir. II. Murad devri müderrislerinden Mehmed b. Beşir ise Bursa Yıldırım Bayezid Medresesi'nde sadece Cuma gününü tatil etmiş kalan altı gün ders yapmıştır. Süleymaniye Medreseleri'nde ve Süleymaniye Dârülhadis'inde ise Salı, Perşembe ve Cuma günleri tatil günü olarak belirlenmiştir. Bkz.: Baltacı, **Osmanlı Medreseleri**, s. c.1, 128; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, Hasan Bey-zâde Tarihi (926-1003/1520-1595), c. II, haz.: Şevki Nezih Aykut, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s. 158.

¹⁵⁸ Baltacı, a.g.e., s. 128; Ekmeleddin İhsanoğlu, **Medreseler Neydi, Ne Değildi?**, Kronik Yayınları, İstanbul, 2019, s. 119.

2.1.1. Ayasofya-i Kebir Medresesi'ndeki Kitaplık

Fatih Sultan Mehmed'in Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde kütüphane kurmasıyla ilgili yeterli bilgi bulunmamakla birlikte bazı araştırmacılar medresenin bünyesinde bir kütüphanenin de mevcut olduğuna dair kesin ifadeler kullanmıştır. Bu konuda Süheyl Ünver:

“Zeyrek Medresesi'nde olduğu gibi Ayasofya Medresesi'nde de Fatih bir kütüphane kurmuştur. Elimize geçen bir kitapta Fatih'in başta ve sonda mühürleri ve Mehmet (Şah Çelebi) bin Aliyyü'l-Fenârî tarafından yazılan “Sultanî” kelimesi ve varak adetleri işaret edilmiştir. Bu bize gösteriyor ki, Fatih'in emriyle hususî kütüphanesinden çıkarılan kitaplardan bir kısmı da Ayasofya'daki medreseye konmuştur. Bu onlara bir misâldir ve bu tarihten, Ayasofya Medresesi'ndeki kütüphanenin 869 (1466)'da yani Zeyrek Medresesi'nden 2 sene sonra kurulduğunu öğreniyoruz. Bu ve diğer eserler Fatih'teki Sahn medreseleri yapılıncaya oraya naklolunmuş ve Sahn-ı Semân Kütüphanesi fihristine geçirilmiştir.”¹⁵⁹

Ünver'le aynı minvalde bir yorumda bulunan Ahmet Kankal, Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin ikinci müderrisi olan Ali Kuşçu'nun daha önce Farsça kaleme aldığı bir eseri genişleterek Arapça'ya çevirdiğini ve *Muhammediye* adıyla Fatih'e sunduğunu, bu eserin Ayasofya Camii'nde oluşturulan ilk kütüphane olan medrese kütüphanesine koyulduğunu ve II. Bayezid zamanında söz konusu kütüphanenin kitaplarının Fatih Camii Külliyesi kütüphanesine taşındığını belirtmiştir.¹⁶⁰

Bu yaklaşımlara mukabil İsmail Erünsal, 1459-1471 yılları arasında tadrîsatının dahi düzenli olmadığını düşündüğü Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde, bir kitabın üzerinde yer alan nota istinaden burada bir kütüphane bulunduğuna şüphe ile yaklaşmaktadır. Mezkûr kitabın da büyük ihtimal Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin 875/1470-1'de faaliyetini tatil etmesinden sonra Fatih Külliyesi kütüphanesine nakledilmiş olacağını savunan Erünsal, şayet medresede bir kütüphanenin varlığı

¹⁵⁹ Ünver, **İstanbul Risaleleri**, c.1, s. 214. Bu değerlendirmenin bir eleştirisi için bkz.: İsmail E. Erünsal, “Fatih Devri Kütüphaneleri ve Molla Lütüfi Hakkında Birkaç Not”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S. 33, İstanbul, 1980-81, s. 61.

¹⁶⁰ Ahmet Kankal, “Ali Kuşçu”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, c. 36, S. 1-2, Ankara, 1993, s. 110.

kabul edilecekse buradan neden yalnızca tek bir eserin bu kütüphaneye nakledildiğini sorgulamaktadır.¹⁶¹

Ayrıca Erünsal, Ayasofya’da bir kütüphâne tesis eden Sultan I. Mahmud’un, bu kütüphâneye bağışladığı kitaplara ait kataloğun önsözündeki “ecdâd-ı ’ızâm ve eslâf-ı kirâmlarından birinün hatırına hutûr etmeyen hayr-ı ’azîm ve birr-i cesîm sünûh etmekle câmi-i şerif-i mezkûrda”¹⁶² ifadelerini de bu konudaki şüpheleri güçlendiren bir delil olarak görmektedir.

Bu durumda Ayasofya-i Kebir Medresesi’nde bir kütüphane tesis edildiği düşüncesine ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Dolayısıyla iddia edildiği üzere Ünver’in tespitinde yer alan kitabın ve Ali Kuşçu’nun sunduğu eserin medreseye ait kütüphanede değil de muhtemelen medresenin bir bölümünde müderris ve talebelerin istifade ettiği kitapların konulduğu kısımda yer alması mümkündür.

Medresenin fizikî yapısını takip ettiğimiz tâmir-bakım çalışmalarında yüzyıllar içinde medresenin muhtelif alanlarında ihtiyaç duyulan onarımların yapıldığını gördük. Ancak kütüphanenin tâmirine ya da yeniden yapılmasına dair bir kayda rastlamadık. Eğer burada müstakil bir kütüphane binası mevcut idiye uzun bir zaman diliminde fizikî olarak bir işlem görmemesi pek makul gözükmemektedir. Yalnızca XIX. yüzyılda yapılan tâmir-bakım çalışmalarında da yer verdiğimiz keşif defterinde *dershane içerisinde kitap dolapları inşası*¹⁶³ ibaresi yer almaktadır. Bu da medrese için müstakil kütüphane inşa edilmediğini, medrese içinde müderris ve talebelerin kitaplarını koyduğu bir bölüm olabileceğini düşündürmektedir.

2.2. OSMANLI MEDRESE SİSTEMİNDE DERECELER VE AYASOFYA-İ KEBİR MEDRESESİ’NİN STATÜSÜ

İslâm eğitim sisteminin temelinde yer alan medreseler, Selçuklular ve Anadolu beylikleri devrinin bir devamı olarak Osmanlı Devleti’nde bir müessese olarak yerini almakla birlikte Osmanlı döneminde fizikî yapıları ve mîmarî

¹⁶¹ Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, s. 99.

¹⁶² A.y.

¹⁶³ BOA, *İ.MMS*, 47/2003.

özellikleriyle olduğu gibi temsil ettiği zihniyet ve programları ile de önemli gelişmeler göstermiştir.¹⁶⁴

Osmanlı medreselerinin ilki 1331 senesinde Orhan Gazi'nin İznik'te tesis ettiği medresedir. İznik Orhaniyesi¹⁶⁵ olarak da anılan bu medresenin ilk müderrisi Şerefüddin Davud-ı Kayserî olup ardından Tâceddin-i Kürdî, Alâeddin Ali Esved gibi isimler de buraya müderris tâyin edilmiştir. Daha sonra devletin sınırlarının genişlemesiyle birlikte özellikle İznik, Bursa ve Edirne'de açılanlarla birlikte medreselerin sayısı artmıştır.¹⁶⁶

Fatih Sultan Mehmed'in Semâniye ve Kanunî Sultan Süleyman'ın da Süleymaniye medreselerini tesis etmelerine kadar Osmanlı medreselerinin tüm ayrıntıları ile tespit edilmiş bir düzende olmadıkları görülmektedir. Fatih'in 1471 yılında inşası tamamlanan Fatih Külliyesi bünyesindeki Sahn-ı Semân medreseleriyle Osmanlı medrese tarihinde teşkilât ve işleyiş açısından yeni bir dönem başlamıştır.¹⁶⁷

Medrese sayısındaki artış, süreç içerisinde medreseler arasındaki hiyerarşinin belirlenmesini ve müderrislerin göreve tâyin edilme ve görevde yükselmeleri hususunda bir düzenlemeyi de zorunlu kılmıştır. Medreselerin ilk açıldığı dönemlerde bu konuda bazı gelişmeler¹⁶⁸ olmakla birlikte asıl yapılanma ise Fatih Sultan Mehmed devrinde gerçekleşmiştir. Fatih'in devletin teşkilât ve teşrifatını nizama sokmak adına hazırlattığı Kanûnnâme'nin ilmî düzenlemeler kısmında medreseler için de bir hiyerarşi belirlenmiştir.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Baltacı, **Osmanlı Medreseleri**, c. 1, s. 71; Mehmet İpşirli, **Osmanlı İlimiyesi**, Kronik Yayınları, İstanbul, 2021, s. 322.

¹⁶⁵ Aynı şehirde daha sonra Süleyman Paşa tarafından kurulan medreseden ayırt etmek için bu isimle de anılmıştır. Bkz.: Baysun, "Osmanlı Devri Medreseleri", s. 72.

¹⁶⁶ İpşirli, a.g.e., s. 327.

¹⁶⁷ Baysun, a.g.m., s. 73.

¹⁶⁸ Osmanlı Devleti'nin ilk yüz elli yıllık döneminde yapılan medreselerde derece olarak en önemli medreselerin İznik, Bursa ve Edirne'de olduğu, bununla birlikte bu üç şehir arasında derecelendirmenin zamanla farklılaştığı görülmektedir. Örneğin başlangıçta İznik Medresesi birinci sınıf medrese iken daha sonra Bursa'da yapılan medreselerle İznik ikinci dereceye inmiştir. İznik'te kurulan ilk medreseden Fatih dönemine gelinceye kadar medreselerle ilgili bazı teşkilâtlandırma çalışmaları yapılsa da tam bir nizam oluşmamıştır. Bkz.: Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilâtı**, s. 4; Cevat İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim**, c. 1, İz Yayınları, İstanbul, 1997, s. 35.

¹⁶⁹ Baltacı, **Osmanlı Medreseleri**, c. 1, s. 121. Fatih Sultan Mehmed döneminde Osmanlı Devleti'nde merkezileşme, kanunların tedvini, tesis edilen müesseseler gibi idarî yapılanmaların dışında ilmî ve kültürel alanda görülen çalışmalarla da Osmanlı Devleti'nde 'Fatih'ten öncesi ve Fatih'ten sonrası' olarak değerlendirilebileceğimiz bir imaj olduğu söylenebilir. Bkz.: Nesimi Yazıcı, "Fâtih'in

Ancak Kanûnnâme yazıldığında Sahn medreselerinin inşaatı henüz bitmediğinden yeni düzenlemeye göre bu medreselerin inşasının ardından mevcut hiyerarşinin en üstünde Sahn'ın yer alacağına işaret edilmiştir. Bu sistem dâhilinde alt dereceden üst derecelere doğru medresenin müderrisine verilen günlük akçeye göre¹⁷⁰ yirmi, yirmi beş, otuz, otuz beş, kırk, kırk beş ve elli akçelik medrese olarak bir derecelendirme teşkil edilmiştir. Yapılan bu derecelendirmede en yüksek seviye elli akçelik müderrislik olurken Sahn müderrislerinin ve Ayasofya-i Kebir Medresesi müderrislerinin 500 akçeli (mevleviyet) kadılığa ulaşacakları ve bu iki medresenin diğer ellili müderrislerden statü bakımından önde oldukları bildirilmiştir.¹⁷¹

Fatih'in Kanûnnâme metnindeki şartlar esas alınarak daha sonra kitap adlarına, müderrise ödenen günlük ücretlere ve medreselerin statüsüne göre yapılan derecelendirme, yirmili (*Haşiye-i Tecrid*), otuzlu (*Miftah*), kırklı (*Telvîh*), hâric ellili, dâhil ellili, Sahn-ı Semân, altmışlı medreseler şeklinde olmuştur. Dâhil ellili statüsündeki medreseler Osmanlı padişahları, valide sultanlar, şehzâdeler, hanım sultanlar tarafından yaptırılan medreselerdi. Müderrisler arasında Sultan'ın ya da hanedân ailesinden birinin bânisi olduğu medresede ders vermek bir imtiyaz ve itibar kabul ediliyordu.¹⁷²

Osmanlı devletinde medreseler ile ilgili önemli bir merhale de Kanunî Sultan Süleyman ile yaşandı. Bu dönemde inşa edilen ve 1557 yılında faaliyete geçen Süleymaniye Külliyesi, medrese-i evvel, sâni, sâlis ve râbi' isimleriyle dört medrese, bir tıp medresesi, dârüşşifâ ve dârülhadisten müteşekkildi. Bu birimlerden Süleymaniye Dârülhadisi Osmanlı Devleti'nin son asırlarına kadar medrese sisteminin en üst derecesinde yer almış ve mevcut medrese sistemindeki hiyerarşi genişlemiştir.¹⁷³ Buna göre Hâric, Dâhil ve Altmışlı medreseleri ibtidâ ve hareket

Yetiştirilmesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 49, S. 1, Nisan, 2008, s. 2.

¹⁷⁰ Fatih'in Kanûnnâme metninde yer alan hiyerarşide, müderrislerin vazife alacakları medreselerin derecelendirilmesinde ders içeriklerine ya da bu medreselerde okutulacak ilimlere ya da kitaplara bir atıf bulunmamaktadır. Bkz.: Ekmeleddin İhsanoğlu, *Gelibolulu Mustafa Âli'nin Kühû'l-Ahbâr'ında Medrese ve İlmiye-Metin Tesisi, Tahlili ve Tenkidi*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2020, s. 47.

¹⁷¹ Fatih Sultan Mehmed, *Atam Dedem Kanunu: Kanunnâme-i Âl-i Osman*, haz. Abdülkadir Özcan, Kronik Yayınları, İstanbul, 2022, s. 12; İhsanoğlu, a.g.e., s. 48.

¹⁷² Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", s. 27.

¹⁷³ Unan, *Fatih Külliyesi*, s. 51; İpşirli, a.g.e., s. 328; Çiftçi, *Süleymaniye Dârülhadisi*, s. 19.

adıyla ikişer kısma ayrıldığı gibi, Süleymaniye medreselerine de *havâmis/hâmise* denilen ve mûsıla-i Süleymaniye'den sonra gelen yeni bir derece eklendi. Böylece Osmanlı medreseleri için *İbtidâ-i Hâric, Hareket-i Hâric, İbtidâ-i Dâhil, Hareket-i Dâhil, Mûsıla-i Sahn, Sahn-ı Semân, İbtidâ-i Altmışlı, Hareket-i Altmışlı, Mûsıla-i Süleymaniye, Hâmise-i Süleymaniye, Süleymaniye* ve *Dârülhadis-i Süleymaniye* dereceleri kabul edilmiş ve bu dereceler XIX. yüzyıl sonuna kadar yürürlükte olmuştur.¹⁷⁴

Bunlardan aşağı derecede olan kırklı, miftah ve hâşiye-i tecrid medreseleri on ikili tasnife dahil edilmemiş ve bunlar bir bakıma stajyerlik derecesi olarak kabul görmüştür. Müderrislik vazifesine adım atanlara da bu üç statüdeki kadrolar sıraya göre verilmiştir. Bu uygulama müderrislerin İbtida-i Hâric derecesine geldikleri kayıtlara da *kırktan munfasıl* notuyla yansımıştır.¹⁷⁵

Peki Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin statüsü bu derecelendirmede nereye tekabül ediyordu? Fatih'in Kanûnnâme metninde Ayasofya-i Kebir Medresesi, Sahn medresesi ile birlikte medrese skalasında en üst seviyede konumlandırılmıştır. Medresenin bu statüsü XVI. yüzyılın ortalarına kadar elli akçeli medrese olarak devam etmişken aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sahn Medreselerinin de üzerinde yer alarak altmışlı derece ile en üst seviye olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda da Sahn-ı Semân derecesinden sonra müderrisler terfian Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne gelmiştir.¹⁷⁶

Bu uygulamanın örnekleri olarak Nâzır-zâde Ramazân Efendi ve Manav İvaz Efendi'nin kariyer hareketlerini gösterebiliriz. Her iki müderris de Sahn-ı Semân Medreseleri'ndeki müderrislik vazifelerinin ardından Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde görev almış daha sonra ise bir üst derece için Süleymaniye medreselerine ilerlemişlerdir.¹⁷⁷

¹⁷⁴ İpşirli, **Osmanlı İlimiyesi**, s. 331.

¹⁷⁵ Arzu Güldöşüren, "II. Mahmud Dönemi Osmanlı Ulemâsı", Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslâm Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013, s. 130.

¹⁷⁶ Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilatı**, s. 13.

¹⁷⁷ Atâî, **Hadâiku'l-Hakâik**, s. 241, 404. Sahn-ı Semân'dan Ayasofya-i Kebir Medresesi müderrisliğine terfilere ait diğer örnekler için bkz.: Çalışmamızın EK-1 tablosundaki kayıtlar.

Medrese derecelerinin on ikili şekilde yeniden tanzim edildiğini belirtmiştik. Aynı yüzyılda Ayasofya-i Kebir Medresesi için görülen bir değişiklik de 20 Ocak 1792 tarihinde yapılan tahrir neticesinde hazırlanan defterde medresenin, *Ayasofya-i Kebir* ve *Sâniye-i Ayasofya-i Kebir* başlığıyla iki kısımda ele alınmasıydı. Yeni medrese derecelendirmesinde medresenin her iki bölümünün de hangi statüde olduğu ise yine Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne tayin edilen müderrisler üzerinden takip edilebilmektedir.

Mesela Hısnımansurî-zâde Necib Mustafa Efendi *Mûsıla-i Süleymaniye* derecesiyle Ayasofya-i Kebir Medresesi müderrisliğine tâyin edilmiş ve 28 Mayıs 1717'de ise Süleymaniye medreselerine ilerlemiştir.¹⁷⁸ Yine bir başka müderris Defterdar-zâde Feyzî Mehmed Efendi ise 2 Mart 1719'da *Hâmise-i Süleymaniye* derecesiyle Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne müderris olmuş ve 12 Kasım 1719'da Süleymaniye medreseleri müderrisliğine yükselmiştir.¹⁷⁹ Aynı seviyede yükselmeler Sâniye-i Ayasofya kısmı için de geçerli olmuştur. Örneğin Balıkesirli Halil Fehmi Efendi 17 Kasım 1888 tarihinde *Mûsıla-i Süleymaniye* derecesiyle Sâniye-i Ayasofya-i Kebir medresesine¹⁸⁰; Tekfurdağlı es-Seyyid Mehmed Tâhir Efendi de 29 Mart 1897 tarihinde *Hâmise-i Süleymaniye* derecesiyle Sâniye-i Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne gelmiştir.¹⁸¹

Ayasofya-i Kebir Medresesi ve müderrisliği kuruluşundan itibaren saygınlığa sahip olmuştur. Fatih Sultan Mehmed, zamanın 'İmâm-ı Âzamı' diye iltifat ettiği ve kendisine sürekli hürmette bulunduğu Molla Hüsrev'i, Galata, Üsküdar ve ağır bir sorumluluğu olan İstanbul kadılığına ilaveten Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin ilk müderrisi olarak tayin etmiş ve yine aynı şekilde hususî olarak İstanbul'a davet ettiği Ali Kuşçu'yu bu medresede görevlendirmiştir.

¹⁷⁸ Şeyhî Mehmed Efendi, **eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Vekâyiü'l fudalâ**, haz. Abdülkadir Özcan, c. 4, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 629-630.

¹⁷⁹ Şeyhî, a.g.e., s. 662-663.

¹⁸⁰ M.A., Nr. 22, vr. 140a.

¹⁸¹ M.A., Nr. 23, vr. 103b.

Bu isimlerin ilmî seviyesinin yüksekliği medresenin statüsünü de etkilemiş ve müderrisler burada vazife almayı bir imtiyaz ve iltifat addetmişlerdir.¹⁸² Mesela, Molla Hüsrev ve Ali Kuşçu'dan sonra Ayasofya'nın üçüncü müderrisi olarak gördüğümüz Hüseyin bin Hâmid et-Tebrizî'ye Fatih tarafından Semâniye'den Akdeniz cihetindeki Çifte Başkurşunlu Medrese müderrisliği verilmişti. İlmî sohbetleri ile Fatih'in takdirini kazanan Tebrizî bir sohbet esnasında Sultan'a asıl isteğinin Ayasofya müderrisliği olduğunu ifade edince bu talebi doğrultusunda Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne tayini gerçekleştirilmiştir.¹⁸³

Çalışmamızın üçüncü bölümünde müderrislerin Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne geliş dereceleri ve medreseden sonraki görevleri kısmında daha ayrıntılı görüleceği üzere Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin on iki dereceli tasnif sisteminden önce ve bu tasniften sonra da yüksek dereceli konumu XIX. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Ayasofya, Sahn ve Süleymaniye medreseleri gibi skalada bir dereceyi isim olarak karşılama da Sahn'dan sonra ve Süleymaniye'den önce gelinen bir medrese konumunda olduğu anlaşılmaktadır. Müderrislerin ağırlıklı olarak Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne XVIII. yüzyıla kadar altmış akçe ile bu yüzyıldan itibaren de yine yüksek seviyedeki *Mûsıla-i Süleymaniye* ve *Hâmise-i Süleymaniye* müderrisliği dereceleriyle tayin edilmeleri medresenin kuruluşundan itibaren üst kademedeki statüsünü koruduğunu göstermektedir.

2.3. OKUTULAN İLİMLER VE ESERLER

Müfredat/öğretim programı, çoğunlukla merkezî idare tarafından belirlenen ve uyulması zorunlu tutulan ders içeriklerini karşılayan bir kavramdır. Bu anlayış daha çok eğitim-öğretim aracılığıyla aklî ve vicdanî seviyede benzer vatandaşlar oluşturma gayesi güden siyasî iradenin, bilgiyi denetiminde tutma ve yönlendirme düşüncesinin ürünüdür. Doğal olarak İslâm medeniyetinde ve onun doğal halefi olan

¹⁸² Mecdî, *Hadâîku's-Şekâik*, s. 137, 181; Abdülhak Adnan Adıvar, "Ali Kuşçu", *İA*, c. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978, s. 322; Ferhat Koca, "Molla Hüsrev", *DİA*, c. 30, TDV Yayınları, Ankara, 2020, s. 252.

¹⁸³ Mecdî, *Hadâîku's-Şekâik*, s. 213; Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l- Ahbâr* (Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481), haz. M. Hüdai Şentürk, c. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 210.

Osmanlı döneminde bu minvalde bir müfredattan bahsetmek mümkün olmayacaktır.¹⁸⁴

Peki İslâm medeniyetinin eğitim sisteminde temel kurum olan medreselerde nasıl bir program uygulanıyordu? Müfredatı belirlemede siyasî iradenin yönelimi ve medreselerin aynı zamanda bir vakıf kurumu olması hasebiyle vâkıfın talebi çerçevesinde bir müfredatın uygulandığı söylenebilir. Ancak bu gelenekte ağırlıklı olarak ulemânın tespit ettiği ve ders adlarının değil muhtelif ilim sahalarında okutulan kitapların merkezde olduğu bir müfredat anlayışı ön plandadır. Dolayısıyla Osmanlı medreselerindeki müfredata ve müfredat kavramına da bu açıdan bakmak gerekir.¹⁸⁵

İslâm medeniyetinde ilimlerin tasnifi hususunda farklı yaklaşımlar olmakla birlikte temelde tüm ilimler *naklî (dini)* ve *aklî* olmak üzere iki kısımda değerlendiriliyordu. Vahye dayanan ve nesilden nesile nakledilen ilimler birinci kısmı, aklî ilimler ise insan zekâsının ve deneyimlerinin ürününe yansıtılmaları bakımından ikinci kısmı teşkil etmiştir.¹⁸⁶

Osmanlı medreselerinde okutulan ilimler İznik'teki ilk medresenin tesisinden itibaren daha ziyade dinî ilimlere tahsis edilmişti. Bu yüzden eğitimin esasını teşkil eden tefsir, hadis ve fıkıh sahalarında okutulan ilimlere yüksek ilim anlamında *ulûm-ı 'âliye* denir ve bu ilimler için ayrıca usûl-i tefsir, usûl-i hadis ve usûl-i fıkıh da okutulurdu. Bu ileri seviyedeki metinleri okumanın bir anahtarı olarak görülen Arap sarf ve nahvi, belagat, kelâm ve mantık ilimleri ise alet ilimleri kabul edilir ve *ulûm-ı âliye* olarak adlandırılırdı. Medreselerde bunların yanısıra bilhassa XV-XVI. yüzyıllarda aklî ilimler kategorisinde yer alan ve *cüziyyat* adı altında riyażî ve tabiî ilimler olarak, hendese, hesap, hey'et, tıp, hikmet ve astronomi de okutuluyordu.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Şükran Fazlıoğlu, "Osmanlı Medrese Müfredatına Dair Çalışmalar: Nereden Nereye?", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. 6, S. 12, 2008, s. 593.

¹⁸⁵ Çalışmamızda müfredat kavramını Osmanlı Medreselerinde okutulan ilimlere ve eserlere işaret etme açasından kullandık. Günümüzdeki anlamda bir müfredat tabirinin ve müfredat programı uygulamasının Osmanlı Devleti'nde görülmesi ise XIX. yüzyılın sonlarına rastlamaktadır. Bkz.: İhsanoğlu, **Medreseler Neydi, Ne Değildi?**, s. 44.

¹⁸⁶ Unan, **Fatih Külliyesi**, s. 328.

¹⁸⁷ İpşirli, **Osmanlı İlimiyesi**, s. 329.

Günümüz eğitim sisteminde olduğu üzere alt sınıflarda muhtasar olarak verilen bir dersin, sınıf derecesi yükseldikçe daha ayrıntılı işlenmesi usûlü uygulanırdı. Bu bağlamda delillere yer verilmeyen kısa metinlere *iktisâr*; meselelerin bazı delillerle ele alındığı metinlere *iktisâd*; meseleyi tüm yönleriyle ele alıp tahkikli bir surette deliller getirilerek mevzuların işlenmesine ise *istiskâ* denirdi.¹⁸⁸

Müfredatı belirlemede ise daha çok ilim kamuoyunun gereksiniminin esas alındığı, zamanla gözden geçirilerek düzenlemelerin yapılabildiği bir müfredat yapısı bulunmaktaydı. Merkezî bir otorite tarafından medreselerin tamamında geçerli olacak müfredat programları bulunmadığı gibi bu konuda bir sınırlama da olmadığından, aynı medresede vazife alan farklı müderrislerin bilgi birikimine ve tercihinine göre okutulan eserler yüzyıllara göre değişiklik gösterebilmiştir. Yani müderris, uzmanlaştığı herhangi bir ilim dalında o sahanın meşhur bir eserini okutabilirdi. Mesela, nahiv alanında önceleri Abülkahir Cürcanî'nin *el-Avâmilü'l-mie* adlı eseri yaygın olarak okutulmuş; ancak XVI. yüzyılın sonlarına doğru Mehmed Birgivi'nin *Küçük Avâmil*'i revaçta olmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken husus ise konunun değil kitabın değişiklik göstermesidir.¹⁸⁹

Osmanlı medreselerinde okutulan kitapların bir nizam dahilinde okutulmaya başlandığı tarih belli olmamakla birlikte yalnızca Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Kühü'l-ahbâr*'ında, ilimlerin rastgele okutulmadığı ve Fatih Sultan Mehmed devrinde bir tedris nizamnamesi hazırlandığı bildirilmiş ve medrese dereceleri, ilmiye teşkilatındaki kariyer sistemi ve medreselerde o güne kadar okutulan ya da okutulması istenen metinlere yer verilmiştir.¹⁹⁰ Aynı şekilde Fatih dönemine isnad edilen diğer bir kaynak da içeriğinde yer alan kitap isimlerine istinaden müfredat programı olduğu ileri sürülen *Kanûnnâme-i Talebe-i İlm*¹⁹¹'dir. Osmanlı

¹⁸⁸ İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim**, c. 1, s. 76.

¹⁸⁹ Fazlıoğlu, "Osmanlı Medrese Müfredatına Dair Çalışmalar", s. 593; Bilgin Aydın, İsmail E. Erünsal, "Tereke Kayıtlarına Göre Osmanlı Medrese Talebelerinin Okuduğu Kitaplar (XVII-XX. Yüzyıllar)", **Osmanlı Medreseleri-Eğitim, Yönetim ve Finans**, ed. Fuat Aydın, Mahmut Zengin, Kübra Cevherli, Yunus Kaymaz, Mahya Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 96.

¹⁹⁰ Âli, **Kühü'l-Ahbâr**, s. 69.

¹⁹¹ Tespit edilebilen dört nüshası bulunan ve *Kavânin-i Talebe-i İlm*, *Kanûn-ı Talebe-i Ulûm*, *Kanûnname-i Ehl-i İlm* gibi farklı isimlendirmelerle neşredilen bu kanûnnâme XVI. yüzyılda ilmiye teşkilatı ile ilgili yapılan düzenlemeler kapsamında çıkarılmıştır. Kanûnnâmenin metni ve neşirleri üzerine yapılan bir değerlendirme için bkz.: Yasemin Beyazıt. "XVI. Yüzyıl Osmanlı İlmiyye Kanûnnâmeleri ve Medrese Eğitimi", **Bellekten**, c. 78, S. 283, 2014, s. 955-982.

medreselerinde müfredatı konu edinen bazı araştırmalarda bu kanûnname metninin Molla Hüsrev, Ali Kuşçu ve Mahmud Paşa tarafından hazırlanan Sahn-ı Semân medreselerinin ders programı olma ihtimali nazara verildiği gibi¹⁹² metnin aynı zamanda diğer Osmanlı medreselerini de teşmil eden bir müfredat programı olduğu¹⁹³ da savunulmuştur.

İlgili kanûnnâme metni şu şekildedir:

“Şuyûh-ı müderrisîn kütüb-i mu‘teberâtından *Şerh-i Adûd*, ve *Hidâye* ve *Keşşâf* ve sâir ihtiyâr etdikleri kitâbları edeler ve şuyûh-ı mezkûrdan bir derece aşağı olan kimesneler *Telvîh* e değin edeler. Ve ol dereceden bâki sıgar-ı müderrisîn *Şerh-i Tavâlî*‘, *Şerh-i Metâlî*‘ ve *Mutavvel* ve *Hâşiye-i Tecrîd* edeler. Ve mütûn-ı fıkıh ve şürûh dahi mutlaka her müderris tâkati yetdikçe edeler. Filcümle kitâb-ı sâbık âdetçe okunmadan kitâb-ı lâhika şürû‘ etmeyeler.

(...) Ve müderrisîn, müsta‘iddîne teklif edüp, Tetimme’lerde Şerh-i Şemsiye ve mâ fevkın etdireler; tâ *İsfahâni*’ye varınca...”¹⁹⁴

Ancak metinden anlaşılacağı üzere burada yalnızca müderrislerin statüsü baz alınarak yukarıdan aşağıya doğru bir sıralama yapılmakta ve buna göre hangi seviyede hangi metnin okutulacağı belirtilmektedir. Fakat eserlerin sadece isimleri bildirilip bir müfredatı karşılayacak detay verilmemektedir. Zaten *ihtiyâr etdikleri kitâbları edeler* ibaresi müderrislerin tercihlerinin ön planda olduğunu, belirli kitaplara ilaveten, okutulan eserleri takviye edici farklı metinlerin de okutulabileceğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Fatih medreseleri ders programı ya da kanûnnâmesi olarak farklı isimlerle araştırmalarda iktibas edilen mezkûr metnin Fatih dönemine ait olduğu veya bu medreselerle ilgisinin bulunduğu dair kesin bir kayda rastlanmadığı gibi bu şekilde hususî bir müfredat programı veyahut kanûnnâmenin mevcudiyeti ile alakalı bilgi de bulunmamaktadır.¹⁹⁵

¹⁹² Hüseyin Atay, **Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi-Medrese Programları, İcazetnâmeler, İslahat Hareketleri**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1983, s. 79 vd.; Ünver, **İstanbul Risaleleri**, c. 1, s. 295.

¹⁹³ Unan, **Fatih Külliyesi**, s. 341.

¹⁹⁴ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, c. 4, FEY Vakfı, İstanbul, 1992, s. 663.

¹⁹⁵ İhsanoğlu, **Medreseler Neydi, Ne Değildi?**, s. 297.

Osmanlı medreselerinde resmî olarak uygulanan bağlayıcı bir programın olmaması bu müesseselerde öğretimin lâlettâyin yürütüldüğü anlamına gelmez.¹⁹⁶ Müderrislerin insiyatifinde olmak üzere talebenin tahsil süresi müddetince okuması gereken ilimlerin ve bunlarla ilgili metinlerin bir sıralaması vardı. Bu ilim sahaları ve kitaplarla ilgili bir fikir elde edebilmede Osmanlı ulemâsının telif ettikleri eserler birinci dereceden öneme sahiptir. Zîra müelliflerin kendi tahsil hayatları müddetince okudukları ve daha sonra müderrislik vazifesinde iken talebelerine okuttukları metinleri zikretmeleri müfredata ışık tutabilir. Ayrıca bir eserin istinsah edilme sayısının fazlalığı da hangi alanda hangi eserin okutulduğunu ve bir esere olan rağbeti gösterebilir.¹⁹⁷

Müfredatı anlamada yardımcı olan diğer bir kaynak da biyografi ve otobiyografi türündeki eserlerdir. Osmanlı ulemâsının hayat hikayelerini ve kariyer hareketlerini aktaran ilk biyografik eser olan Taşköprülü-zâde'nin *eş-Şaka'iku'n-nu'maniyye fi ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*¹⁹⁸, si âlimlerin ilim yolculuklarının başlangıcından hangi hocalardan okuduklarına, müderrislik imtihanlarına, tayin edildikleri görevlere dair önemli bilgiler içermekte ve Osmanlı eğitimi ile ilgili araştırmaların başında gelmektedir. Ancak bu eser ulemânın talebelik yıllarında okudukları ve müderrislik dönemlerinde de talebelerine okuttukları metinlerin tespit edilmesinde yetersiz kalmaktadır. Bu durumda sayıları az da olsa otobiyografiler devreye girmektedir.

Örneğin Taşköprülü-zâde'nin *eş-Şaka'ik*'in sonunda tayin edildiği medreseleri ve buralarda okuttuğu metinleri vermesi; aynı şekilde Kâtib Çelebi'nin

¹⁹⁶ Osmanlı Medreselerinde eğitim-öğretimin uygulanma metoduna dair detaylı bilgiler olmamakla birlikte, genel olarak önceki dönemlerde teşekkül etmiş usule göre tadrîsatın devam ettiği anlaşılmaktadır. Söz konusu usulün uygulanması ile ilgili bazı kanunnâme metinleri şu şekildedir: “Muhassilinden tullâb-ı ilim... âdet-i kadîme üzere kütüb-i mutebere ne vechile okına geldiye geru ol vech üzere okıyalar”; “Müderrisîn... medreselerinde sevâlif-i eyyâm ve sevâbık-ı a'vâmdan her pâyede okunu-gelen kitapları tâlib-i ilimlere tamâm müstevfi okutup...” Kanunnâme-i Ehl-i İlim, Topkapı, R. 1935, vr. 94/b-95b'den ve Mevâlî-i İzâm ve Müderrisîn-i Kirâm'ın Tadrîse Muvâzebetleri İçin Nişân-ı Hümâyûn, Bayezid Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, nr. 1970, vr. 121b/124a'dan naklen bkz.: Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri**, s. 662; 668.

¹⁹⁷ Fazlıoğlu, “Osmanlı Medrese Müfredatına Dair Çalışmalar”, s. 595.

¹⁹⁸ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, **Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye: Osmanlı Âlimleri**, haz. Muhammet Hekimoğlu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019.

*Mîzânü'l-Hakk fî İhtiyâri'l-Ehakk*¹⁹⁹ adlı eserinde okuduğu ve okuttuğu eserleri zikretmesi Osmanlı medreselerinde takip edilen metinleri tespit edebilmede yardımcı olmaktadır. Yine aynı konuda Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin otobiyografisinden²⁰⁰ ve aynı türün diğer örnekleri olan Abdullah el-Ahıskavî'nin *Revâmîzü'l-A'yân*²⁰¹'ından ve Ahmed Cevdet Paşa'nın *Tezakir*²⁰²'inden de bilgi edinilebilmektedir. Ancak Taşköprülü-zâde haricinde diğer müelliflerin hiçbiri hangi medrese derecesinde hangi metnin okutulduğuna dair bir aktarım yapmamaktadır.²⁰³

Yazma eser kayıtlarında yer alan kıraat, semâ ve icazet kayıtlarından da bir sahaya ait eserlerden hangi türlerin hangi dönemde revaçta olduğu anlaşılabilir. Özellikle şehir ve medrese adını da içeren istinsah ve ferağ kayıtları ve önde gelen ulemânın adını taşıyan şîrâ ve mülkiyet kayıtları hangi eserin, hangi şehirde kim tarafından tetkik edildiğini tespit etme imkanı vermesi noktasından önemlidir.²⁰⁴

Medrese müfredatı hakkında bilgi verebilecek bir diğer kaynak türü de vakfiyelerdir. Medrese ilgili şartların yer aldığı bu kayıtlarda okutulması istenen metinlere dair bilgi edinmek mümkündür. Burada göz önünde bulundurulması gereken husus vakfiyenin şartnamesi değişmemekle birlikte, medresede vazife alan müderrisin donanımına ve takip ettiği usûle göre uygulamada farklılıklar oluşabileceği ve bu metinlerin tüm medreseleri kapsamadığıdır. Ulemânın talebelik döneminde hangi hocalardan hangi ilimleri okuduğu ve çeşitli ilmî alanlarda hangi

¹⁹⁹ Kâtib Çelebi, *Mîzânü'l-Hakk fî İhtiyâri'l-Ehakk-İslâm'da Tenkit ve Tartışma Usûlü*, nşr.: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Marifet Yayınları, İstanbul, 2001.

²⁰⁰ Süleymaniye Kütüphanesi nr. 287'de yer alan bu eserin Arapça'dan Türkçe'ye yapılmış tercümesi ve değerlendirmesi için bkz.: Ahmet Türek, F. Çetin Derin, "Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 23, Mart 1969, İstanbul, 1969, s. 205-218.

²⁰¹ Abdullah el-Ahıskavî, *Revâmîzü'l-A'yân fî Beyâni Mezâmîri'l-Uhûd ve'l-Ezmân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi Koleksiyonu, nr. 00583, 001-005. Ahıskavî, siyer, hayâtü's sahabe, muhtelif ilim dallarına ait bilgiler, ulemâ biyografileri gibi zengin muhtevaya sahip bu ansiklopedik eserinde ayrı bir bölüm olarak terceme-i halini/otobiyografisini okuyucuya sunmuştur. Bu eserden istifade ile Ahıskavî'nin biyografisi üzerine yapılmış ayrıntılı bir çalışma için bkz.: İbrahim Halil Ayten, "Geçmiş ve Gelecek Arasında 'Ben': Abdullah el-Ahıskavî'nin Otobiyografisi", *Ceride: Ben-Anlatıları Araştırmaları Dergisi*, c. 1, S. 1, Haziran 2023.

²⁰² Cevdet Paşa, *Tezakir*, yay. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1967.

²⁰³ Fazlıoğlu, "Osmanlı Medrese Müfredatına Dair Çalışmalar", s. 595.

²⁰⁴ A.g.m., s. 596-597; Ayşe Zişan Furat, "Klasik Dönem Osmanlı Medreselerinde Okutulan Eserler", *Osmanlı Medreseleri-Eğitim, Yönetim ve Finans*, ed. Fuat Aydın, Mahmut Zengin, Kübra Cevherli, Yunus Kaymaz, Mahya Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 635.

ekolün içerisinde bulunduğunu yansıtmaması bakımından icazetnâmeler de önemli bir kaynak niteliğindedir.²⁰⁵

Buraya kadar zikredilen kaynaklar önem derecesi daha yüksek olmakla birlikte hiçbiri doğrudan Osmanlı medreselerindeki müfredat hakkında bilgi verme amacıyla hazırlanmamıştır. Medreselerde hangi alanların ve hangi metinlerin takip edildiğini konu edinen ve XVII-XVIII. yüzyılda kaleme alınan eserlere bakıldığında ise İshak b. Hasan et-Tokadî'nin *Manzume-i tertib-i 'ulûm*'u, Saçaklı-zâde Mehmed el-Maraşî'nin *Tertîbü'l-'ulûm*'u, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Tertîb-i 'ulûm*'u ve Nebî Efendi-zâde olarak da bilinen Ali b. Abdullah el-Uşşakî'nin *Kasîde fî el-kütübi'l-meşhûre fî el-ulûm*'u görülür. Bu çalışmalara ilaveten, XVIII. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınan *Kevâkib-i seb'a*²⁰⁶ ve anonim *Manzûme* adlı eserde de Osmanlı medreselerinde okutulan temel metinler zikredilir.²⁰⁷

Zikredilen eserlerden istifade ile konuyla ilgili yapılan araştırmalarda okutulan ilimlere ve takip edilen metinlere ait veriler aktararak Osmanlı medreselerindeki müfredata dair değerlendirmelerin yapıldığı çalışmalar literatürde yer almıştır.²⁰⁸ Ancak belgelerin yetersizliği ve iktibas edilen eserlerdeki paylaşılan kitap listelerinin farklılık arz etmesi nedeniyle, okutulan kitapların tüm medreseleri kapsayıp kapsamadığı ve hangi derecede hangi metnin ne kadar sürede okunduğu

²⁰⁵ Fazlıoğlu, “Osmanlı Medrese Müfredatına Dair Çalışmalar”, s. 596.

²⁰⁶ XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı kültür hayatında görülen hareketlilik Avrupa’da ve özellikle Fransa’daki entelektüel camiasının ilgi çeker. Bu zümreye mensup isimlerden Marquis de Caumont’un, Fransa’nın İstanbul Büyükelçisi’nin yardımcısından Osmanlı literatürüne dair bir eser hazırlanmasını talep etmesi üzerine Osmanlı bürokrasisi ile uzun temaslar neticesinde Reisülküttab’ın maiyetindeki ve kimliği açıklanmayan bir âlime *Kevâkib-i Seb'a* risalesi yazdırılmıştır. Eser, Osmanlılarda ilmî zihniyet, ilimlerin tasnifi, medreselerde okutulan kitaplara dair önemli bilgiler içermektedir. Bugüne kadar müellifi tespit edilemeyen risalenin Mimi-zâde Hüseyin bin Muhammed adlı bir âlim tarafından kaleme alındığı tespit edilmiş ve yeni bir neşri yapılmıştır. Bkz.: **Kevâkib-i Seb'a-Fransız Aynasında Osmanlı Kültürü**, haz.: Ekmeleddin İhsanoğlu, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2022.

²⁰⁷ Araştırmamızın konusu gereği Osmanlı döneminde kaleme alınan ve müfredatı konu edinen çalışmalarda verilen eser isimlerinin tümüne burada yer vermediğimiz gibi bu eserlerle ilgili ayrıca bir analizde de bulunmadık. Bu alanda yapılan kapsamlı araştırmalar için bkz.: Cevat İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim**, c. 1, İz Yayınları, İstanbul, 1997; Ömer Özyılmaz, **Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

²⁰⁸ Osmanlı medreselerinde okutulan kitaplara ve müfredata dair yapılan bazı çalışmalar için bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı**, 4. bs., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014; Cevat İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim**, c. 1-2, İz Yayınları, İstanbul, 1997; Ömer Özyılmaz, **Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002; Şükran Fazlıoğlu, “Osmanlı Medrese Müfredatına Dair Çalışmalar: Nereden Nereye?”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. 6, S. 12, 2008; Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 17, S. 1, 2008.

soruları cevapsız kalmıştır. Ayrıca araştırmacıların referans aldığı müfredatla ilgili eserlerde, ilim alanlarının merkezde olduğu bir tasnifin yapılarak medrese dereceleri ile okutulan kitaplar arasındaki ilişkinin verilmeyişi de bu alanda tatmin edici bir netice elde edilememesine neden olmuştur.²⁰⁹

Tüm bu veriler birlikte değerlendirildiğinde Osmanlı Medreselerinde okutulan ilimler ve eserlerle ilgili kesin sonuçların ortaya konulamayacağı açıktır. Genel tablo bu şekilde iken kuruluşundan XIX. yüzyıl sonuna kadar Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde hangi ilimlerin ve kitapların tedris edildiğini ayrıntılarıyla ortaya koymak da mümkün gözükmemektedir. Ancak bazı müderris biyografilerinden ve teliflerinden ayrıca müfredatı konu alan kaynak ve araştırmalardan istifade ile Ayasofya-i Kebir Medresesi ndeki müfredata dair genel hatlarıyla yaptığımız tespitleri nazara vermek istiyoruz.

2.3.1. Medresenin Statüsüne Göre Okutulan Muhtemel İlimler ve Eserler

Ayasofya-i Kebir Medresesi - bir önceki üst başlıkta da değindiğimiz üzere- XVI. yüzyılın ortalarına kadar *Sahn-ı Semân* seviyesinde olup bu dönemden itibaren ise altmışlı derecedeydi. Medreselerde derecelerin yeniden tanzim edilmesinden sonra da XVIII. yüzyılda karşımıza çıkan kayıtlardan başlayarak XIX. yüzyıl sonuna kadar Ayasofya-i Kebir Medresesi *Musıla-i Süleymaniye* ve *Hamise-i Süleymaniye*'ye tekabül ediyordu. Bu şartları esas alarak önce medresenin bulunduğu dereceler üzerinden okutulan ilimleri ve eserleri sıralamaya çalıştık.

2.3.1.1. Sahn-ı Seman Derecesinde Okutulan İlimler ve Eserler

Ayasofya-i Kebir Medresesi ile emsal statüdeki medreselerde okutulan ilimler üzerinden konuya ışık tutmaya çalıştığımızda medrese dereceleri ile verilen ilimleri bağlantılı olarak müfredatı ele alan tek eser XVI. yüzyılın ortalarında Sahn'da müderrislik yapan Taşköprülü-zâde'nin kaleme aldığı *eş-Şaka'ik*'i idi. Müellifin eserinin sonunda hangi derecede hangi metni okuttuğu ile ilgili paylaşımı, eş statüdeki Ayasofya'da takip edilen müfredat hakkında kesin olmamakla birlikte bir tahmin yürütmemizi sağlamaktadır.

Taşköprülü-zâde'nin okuttuğu eserlere dair verdiği bilgiler şöyledir:

²⁰⁹ Furat, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Eserler", s. 634.

“945/1538 senesi Rebûlâhir ayının yirmi üçüncü günü, Semân medreselerinin birinde müderris oldum. Orada da *Sahîh-i Buhârî*’yi okutmaya başladım ve iki kere tamamladım. *Beyzâvî Tefsiri*’nden Bakara sûresinin tefsirini, *el-Hidâye*’nin Kitâbü’n-Nikâh bahsinden Kitâbü’l-Buyû bahsine kadar, *et-Telvîh*’in et-Taksîmü’l-Evvel bahsinden Ahkâm bahislerine kadar okuttum.

(...) 954/1547 senesi Receb ayının on sekizinci günü, Semân medreselerinin birisinde müderrisliğe döndüm. *Sahîh-i Buhârî*’yi okuttum ve tamamladım. *el-Hidâye*’nin Kitâbü’ş-Şuf’a bahsinden kitabın sonuna kadar, *et-Telvîh*’in başından et-Taksîmü’r-Râbi’ bahsine kadar, Seyyid Şerîf’in *Hâşiye ale’l-Keşşâf*’ı Fatiha sûresine kadar okuttum.”²¹⁰

Sahn-ı Semândaki ilk görevinin ardından altmış akçeli Sultan Bayezid (Edirne) Medresesi’nde müderrisliğe devam eden ve bir müddet sonra Bursa kadısı olarak vazife alan Taşköprülü-zâde tekrar Sahn müderrisliğine getirilmiştir. Sahn’daki iki döneminde de *ulûm-ı ‘âliye* kategorisindeki hadis, tefsir, fıkıh ve usûl-i fıkıh ilimlerini okutmuştur.²¹¹

Ancak daha önce de değinildiği üzere bir müderrisin uyguladığı metot ve okuttuğu metinlerin diğer medrese müderrisleri üzerinde bağlayıcılığı bulunmamaktaydı. Nitekim bu durum Fatih’in Kânunnâme metninde de müderrisler için “sâir ihtiyâr etdikleri kitâbları edeler”²¹² ifadesiyle yer almıştı. Bununla birlikte Ayasofya-i Kebir Medresesi’nin Sahn medreseleri ile aynı statüde bulunduğu dönemde müderrislik yapan bir ismin okuttuğu eserlere dair aktarımları konuyla ilgili bir fikir vermesi açısından önemlidir.

2.3.1.2. Altmışlı Derecede Okutulan İlimler ve Eserler

Gelibolulu Mustafa Âli’nin *Künhü’l Ahbâr*’ı da medrese derecelerine göre okutulan ilimleri ve metinleri sunması açısından aynı alandaki diğer teliflerden ayrılır. Eserin Osmanlı tarihini ele aldığı dönem, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan XVI. yüzyılın sonlarına kadar gelmekte, dolayısıyla Ayasofya-i Kebir Medresesi’nin

²¹⁰ Taşköprülü-zâde Ahmed Efendi, *Eş-Şakâ’iku’n-Nu‘mâniyye*, s. 860.

²¹¹ Mecdî, *Hadâiku’ş-Şekâik*, s. 526.

²¹² Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, s. 663.

hem Sahn hem de Altmışlı derecelerinde yer aldığı zaman dilimine tekabül etmektedir.

Âli, Ellili Dâhil medreseleri için bir kademelendirme ile okutulan eserleri sunmaktadır. Buna göre aşağı kademede fıkihtan *el-Hidâye*, orta kademede usûl-i fıkihtan *Kitâbu't-Telviḥ*, üst kademede ise tefsirden *Keşşâf-ı Zemahşerî* ve *Kadı Beyzâvî* yer almaktadır. Ellili Dâhil derecesinin ardından Sahn-ı Semân ve Altmışlı medreselere ulaşıldığını bildiren müellif, buralarda da Ellili Dâhil medresesindeki eserlerin okutulduğunu söyler; ancak takip edilen kitap isimleri hakkında bilgi vermez.²¹³

Künhü'l Aḥbâr'da zikredilen eserler Taşköprülü-zâde'de olduğu gibi bir müderrisin tercihinden aktarılmadığı gibi müellif tarafından sunulan bilgilerin kaynağı da verilmemektedir. Ancak tadrîsata ait bu hususların kanûn-ı mukarrer olduğu belirtilmektedir.²¹⁴ Bu durumda Âli'nin ve Taşköprülü-zâde'nin müfredata dair paylaşımları da büyük ölçüde uyuşmaktadır.

Bu kaynaklara ilaveten XV-XVI. yüzyıllarda hangi medrese derecesinde hangi ilimlerin ve eserlerin okutulduğunu listeleyen Cahid Baltacı'ya baktığımızda da benzer malumat elde edilmektedir. Baltacı'nın bazı otobiyografilerden ve kanûnnâmelerden istifade ile verdiği bilgilerden hareketle Ellili ve yukarısındaki medreselerdeki müfredata dair şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır.²¹⁵

Tablo 2.1: XV-XVI. Yüzyıllarda Yüksek Dereceli Osmanlı Medreselerinde Okutulan İlimler ve Eserler

Medrese Derecesi	Okutulan İlim ve Eser
Ellili (Hâric)	Fıkıh (<i>el-Hidâye</i>), Kelâm (<i>Şerhu'l Mevâkıf</i>), Hadis (<i>Kitâbu'l-Mesâbih</i>)

²¹³ Âli, *Künhü'l-Aḥbâr*, s. 71 vd.

²¹⁴ A.g.e., s. 72.

²¹⁵ Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, c. 1, s. 124-126.

Ellili (Dâhil)	Fıkıh (<i>el-Hidâye</i>), Usûl-i Fıkıh (<i>Kitâbu't-Telvi</i> h), Hadis (<i>Sahîhu'l-Buhârî</i>), Tefsir (<i>Keşşâf-ı Zemahşerî</i> ve <i>Kadı Beyzâvî</i>)
Sahn-ı Semân	Fıkıh (<i>el-Hidâye</i>), Usûl-i Fıkıh (<i>Kitâbu't-Telvi</i> h), Akâid (<i>Şerhu'l-Adûd</i>), Hadis (<i>Sahîhu'l-Buhârî</i>), Tefsir (<i>Keşşâf-ı Zemahşerî</i> ve <i>Kadı Beyzâvî</i>)
Altmışlı	Fıkıh (<i>el-Hidâye</i> ve <i>Şerhu'l-Ferâiz</i>), Usûl-i Fıkıh (<i>Kitâbu't-Telvi</i> h), Kelâm (<i>Şerhu'l-Mevâkıf</i>), Hadis (<i>Sahîhu'l-Buhârî</i>), Tefsir (<i>Keşşâf-ı Zemahşerî</i>)

Tüm bu verilere göre aynı usûl ve metinlerin Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde de birebir takip edildiği düşünülmemekle birlikte Sahn-ı Semân ve daha sonra Altmışlı medreselerle statü olarak benzerliklerinden dolayı Ayasofya'da da *ulûm-ı 'âliye* ilimlerinin okutulduğu söylenebilir. Ancak yukarıdaki tabloda derecelere göre okutulan metin sıralamasında Sahn-ı Semân'daki Akâid ve Altmışlı'daki Kelâm metinleri Gelibolulu Mustafa Âli ve Taşköprülü-zâde'de yer almamaktadır. Konuyla ilgili yapılan bir çalışmada da Ayasofya-i Kebir Medresesi için “Altmışlı medreselerden biri olduğuna göre bu medresede de herhangi bir kelâm metni okutulmadığı”²¹⁶ tespiti yapılmıştır. Genel kaide olarak bu derecelerde kelâma yer verilmesi de birazdan değineceğimiz üzere müderrisin tercihinin de etkili olması nedeniyle Baltacı'nın bu verileri paylaştığı düşünülebilir. Mesela Ali Kuşçu'nun Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde talebelerine kelâm ilmini okuttuğu bilinmektedir.²¹⁷

XV-XVI. yüzyılla ilgili bu değerlendirmelerin ardından Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde okutulan ilimlerle ilgili sonraki dönemlere ait kesin bir yorumda bulunamamakla birlikte medresenin üst derecedeki statüsünü koruduğu buraya atanan müderrisler üzerinden²¹⁸ görülmektedir. Bu durumda medresede *ulûm-ı 'âliye* ilimlerine ve bu sahadaki eserlerin takibine devam edildiğini düşünebiliriz. Konuyla ilgili Mefail Hızlı, Osmanlı Medreselerinde okutulan ilimlerin XIX. yüzyılın sonuna

²¹⁶ Osman Demirci, Osmanlı Medreselerinde Kelâm Öğretimi (İzmit, Bursa, Edirne, İstanbul), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Kelâm Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012, s. 182.

²¹⁷ İpşirli, “Ayasofya-i Kebir Medresesi”, s. 13-14; Baltacı, **Osmanlı Medreseleri**, c.1, s. 127.

²¹⁸ Çalışmamızın 3.2.2. başlıklı kısmında müderrislerin tayin hareketleri verilecektir.

kadar büyük oranda aynı kaldığını önemli bir değişim görülmediğini ifade etmiştir.²¹⁹ Ancak Mübahat Kütükoğlu ise 23 Temmuz 1869 tarihinde devrin Şeyhülislâmının talimatıyla hazırlanan bir listeye göre bu dönemde okutulan ilimlerin Arapça grameri, mantık, fıkıh, usûl-i fıkıh ve kelâmdan ibaret olduğunu aktarmış ve “XVI. asırda medreselerde okutulan riya ziye ve tabiî ilimlerin terkinden sonra XVIII. asrın sonlarından itibaren artık tefsir ve hadis tedrisi de ihmale uğradığından listemizde bu derslerin adına da rastlayamıyoruz”²²⁰ değerlendirmesinde bulunmuştur.

Sahn-ı Semân ve Süleymaniye medreselerinin de yer aldığı İstanbul’daki 166 medresenin sıralandığı listeye göre dersi alan talebe rakamları değişmekle birlikte dereceleri fark etmeksizin tüm medreselerde aynı derslerin okutulması ise dikkat çekmektedir. Ancak merkezî bir müfredat programını andıran bu uygulamanın yürürlüğe neden girdiği hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz.

2.3.2. Müderrislerin İhtisas Sahalarına ve Teliflerine Göre Okutulan İlimler ve Eserler

Medrese sisteminde her ne kadar resmî bir program olmasa da köklü bir devamlılık ile tedrisat gerçekleşiyordu. Yukarıda paylaştığımız bazı genel uygulamalar ve bunlara ait listeler olmakla birlikte kitapların ve konuların seçiminde müderrislerin uzmanlık sahaları belirleyici oluyordu. Yalnızca medresede vazife alan müderrislerin bilgi birikimine ve tercihin e göre okutulan eserler yüzyıllara göre değişiklik gösterebiliyordu. Zîra Osmanlı Devleti idarî ve müessese telakkisinde olduğu gibi ilmî açıdan da kendilerinden önceki İslâm kültür ve medeniyetinin birikimlerini devralmıştı ve temsilcisi olduğu geleneğin yansımaları medreselerde okutulan metinlerde ve eser telif eden müelliflerde de açıkça görülüyordu.²²¹

Ağırlıklı olarak naklî ilimlerin verildiği Osmanlı Medreselerinde müderrisler, İslâm dünyasının meşhur ve üzerlerine birçok şerh ve hâşiyenin yazıldığı eserleri okuyor ve talebelere okutuyordu. Telif noktasında ise çoğunlukla yine aynı eserler ya tercüme ediliyor ya da bunlara şerh veya hâşiye kaleme alınıyordu. Bu çizginin zaman zaman dışına çıkan müelliflerin yazdıkları eserler de derslerde ana metin ya

²¹⁹ Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, s. 33.

²²⁰ Kütükoğlu, “1869’da Faal İstanbul Medreseleri”, s. 279.

²²¹ Unan, **Fatih Külliyesi**, s. 327.

da yardımcı kitap olarak takip edilebiliyordu. Ancak bu konuda genel kaide pek değişmiyordu.²²²

Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde okutulan eserleri öğrenebilme adına başvurduğumuz bir diğer metot da müderrislerin ihtisas alanlarının veya Ayasofya'da buldukları döneme ait teliflerinin tespit edilmesiydi. Bu minvalde biyografi türündeki eserlerden ve yazma eserlerde yer alan istinsah/ferağ kayıtlarındaki²²³ notlardan istifadeyle müderrislerin ilmî çalışma alanlarına, kaleme aldıkları eserlere ve bunlarla bağlantılı olarak da okuttukları ilimlere ve kitaplara ulaşmaya çalıştık.

Yaptığımız tarama neticesinde, Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin ilk müderrisi olma vasfını taşıyan Molla Hüsrev'in çoğunluğu şerh ve hâşiye olmak üzere naklî ilimler sahasında birçok eseri bulunduğu en önemli eserlerinin ise fıkıh ve usûl-i fıkıh üzerine olduğu anlaşılmaktadır.²²⁴

Molla Hüsrev'in ardından Ayasofya-i Kebir Medresesi müderrisliğine getirilen ilk isim olarak karşımıza çıkan Ali Kuşçu'nun ise astronomi, matematik ve kelâm ilimlerini okuttuğu ve buradaki ilmî faaliyetinin bilhassa matematik ve astronomi alanındaki çalışmalara canlılık kattığı bilinmektedir. Mesela Molla Lütü'nin, hocası Sinan Paşa'nın yönlendirmesiyle her gün Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne giderek Ali Kuşçu'dan matematik dersi aldığı bilgisi burada verilen ilimlere dair bir fikir sunmaktadır.²²⁵ Ayrıca Kuşçu'nun Fâtih'e ithaf ettiği ünlü aritmetik eseri *Risâlet-ül Muhammediyye* ve astronomiye dair *Risâlet-ül Fethiyye*'si ve kaleme aldığı riyaziyye ve hey'et kitapları medreselerde okutulup Osmanlı eğitiminde önemli bir yere sahip olmuştur. Doğal olarak bu eserlerin de Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde takip edildiği kuvvetli bir ihtimaldir.²²⁶

Tefsir, hadis, fıkıh alanında eserleri bulunan Muhyiddin Mehmed b. Hatib Kâsım Efendi (Hatib-zâde) ve bilhassa hadis alanında meşhur olan Küçük Bedreddin

²²² M. Hulûsi Lekesiz, "Osmanlı İlmî Zihniyeti", **Türk Yurdu**, c. 11, S. 49, Eylül 1991, s. 21.

²²³ Bu kayıtlara Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı bünyesindeki Yazma Eserler Veritabanı üzerinden yaptığımız taramalar neticesinde ulaştık.

²²⁴ Molla Hüsrev'in eserleri üzerine ayrıntılı bir değerlendirme için bkz.: Demir, "Şeyhülislâm Molla Hüsrev (1400-1480)", s. 70 vd.

²²⁵ Mehmet İpşirli, "Ayasofya-i Kebir Medresesi", s. 13-14; Baltacı, **Osmanlı Medreseleri**, c. 1, s. 127.

²²⁶ Kankal, "Ali Kuşçu", s. 114.

Efendi de Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde görev alan müderrislerdir.²²⁷ Yine fıkıh, fıkıh usulü, tefsir ve hadis sahasında önemli çalışmaları bulunan Hâfız-ı Acem Efendi'nin Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne gelmeden önceki döneme ait bir kayıttan ilmî nitelikleri zikredilmiştir. Yaşadığı devrin yüksek dereceli ulemâsı hakkında bir rapor isteyen II. Bayezid'in yaptırdığı tetkikat kapsamında, fiilî olarak müderris ya da kadılık görevinde olan isimlerin ilmî ve meslekî liyakatları takip edilmiştir. Bu tetkikatta Hâfız-ı Acem için şu not düşülmüştür: "Aklî ilimlerde çok araştırma yapmış, sınırsız sayıda sorular ve cevaplar üretmiştir. Seçtiği yolda müsellemdir. 30 akçe yevmiye ile Merzifon Medresesi'nde görev yapmaktadır."²²⁸

İlmî yeterliliği ve çalışmalarıyla öne çıkan Hâfız-ı Acem Efendi medrese kariyeri boyunca vazife yaptığı her medresede bir eser kaleme almıştır. Ayasofya Müderrisliği sırasında yazdığı *Medînetü'l-İlm*'i sekiz bab üzere tertip edip her babda fıkıh ilminin otoritelerinden Zemahşerî, Beyzâvî, Tefâtânî, Seyyid Şerîf el-Cürcânî gibi isimlere olan tenkitlerini aktarmıştır.²²⁹ Bu eserin aynı zamanda Ayasofya-i Kebir Medresesi talebelerine okutulduğu da düşünülebilir.

Yaşadığı dönemin değerli müfessir ve muhaddislerinden olduğu belirtilen Emin Kösesi'nin de *Tefsir-i Beyzâvî*'ye ve *Mevâkıf*'a dair bazı risalelerinin bulunduğu bilinmektedir. Emin Kösesi'nin Ayasofya-i Kebir Medresesi müderrisliğinin ardından müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunduktan sonra 1556-1557 yılında yapımı tamamlanan Süleymaniye Dârülhadisi'nin ilk müderrisi olarak görevlendirilmesi de alanındaki seviyesini göstermesi açısından önemlidir.²³⁰ Müderrislerden Baba-zâde Mehmed Efendi ise *Tefsir-i Larendevî* ismiyle bir tefsir kaleme almıştır.²³¹

XVIII. yüzyılın sonlarında Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde müderris olarak bulunan Hayatî Ahmed Efendi'nin okuttuğu ilimlerle ilgili elimizde bir bilgi olmamakla birlikte özellikle kelâm, mantık, dil ve edebiyat konularında birçok eser hazırladığı bilinmektedir. XIX. yüzyıl başlarında ilmiyedeki kariyerine Bağdat kadısı

²²⁷ Mecdî, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, s. 401; Baltacı, **Osmanlı Medreseleri**, s. 755.

²²⁸ Alan, Atçıl, **XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulema Defterleri**, s. 84.

²²⁹ Beyazıt Kütüphanesi-Veliyyüddin Efendi-V3264/3; Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, **Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye**, s. 708.

²³⁰ Atâî, **Hadâ'iku'l-Hakâik**, s. 18-19; Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, c. 5, s. 1673.

²³¹ Atâî, **Hadaiku'l-Hakaik**, s. 288.

olarak devam eden Ahmed Efendi burada sekiz ay kadar *Zîc-i Ulug Bey* üzerine çalışmış ve bulunduğu ilmî muhitte astronomiye dair *Şerhu'l-Çagmîni* adlı eseri okutarak usturlap, mantık ve diğer konularda da dersler vermiştir. Bu durum Hayatî Ahmed Efendi'nin ilgilendiği sahaları gösterdiği gibi mezkûr ilimlerin XIX. yüzyıla gelindiğinde de medreselerde okutulabildiğine işaret etmektedir.

Tefsir ve fıkıh alanındaki eserleriyle bilinen Ayasofya-i Kebir Medresesi müderrisi Abdülhalim Efendi, *Keşfu Rumûzi Gureri'l-Ahkâm ve Tenvîri Düreri'l-Hükkâm* veya diğer adıyla *Hâşiyetü'd-Dürer li-Abdilhâlîm* eserini dönemin ilim çevresinde oldukça meşhur olan fıkıhtan *Dürer*'in anlaşılmasını kolaylaştırma amacıyla şerhe karar verdiğini, ayrıca gerekli gördüğü yerlere bazı konular ilave ettiğini belirtir.²³² Bu kitabın Mayıs 1650'de yani müellifin Ayasofya-i Kebir Medresesi müderrisliği sırasında tamamlamış olması araştırmamız açısından önemlidir. Ancak müellif telife daha önce başlamış, yani bu medresedeki görevi esnasında kaleme almamıştır. Bununla birlikte Abdülhalim Efendi tarafından eserin Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde de fıkıh ilmi kapsamında okutulma ihtimali bulunmaktadır.

Ayasofya-i Kebir Medresesi müderrisliği döneminde eser kaleme alan bir diğer isim de Abdullah Ahıskavî'dir. Müellif, daha önce Saraybosna'da bulunduğu dönemde başladığı *Revâmîzu'l-a'yân fi merâmîzi'l-uhûdi ve'l-ezmân* eserinin ilk müsveddesini Ocak 1778'de Ayasofya'daki müderrisliği sırasında tamamlamıştır.²³³ Daha önce bilgi verdiğimiz üzere ansiklopedik bilgiler ihtiva eden bu eserin medresede okutulmayacağı açıktır. Ahıskavî'nin bu eserinde Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde iken 1772 yılından önce mantık sahasındaki *Şerhu'l-Îsâgûci/Mebâhicü'l-ihvân fi beyân kavâidi'l-mîzân* ve 1776'dan sonra ise *Şerhu'r-Risâleti's-Şemsiyye* adlı kitaplarının yazımını bitirdiğini aktarması da önemlidir. Ancak mantık sahasındaki eserlerin Ayasofya gibi yüksek dereceli medresede okutulması mümkün gözükmemektedir. Ahıskavî'nin biyografisi üzerine yapılan

²³² Abdülhalîm b. Pîr Kadem b. Nasûh b. Mûsâ er-Rûmî, **Keşfu Rumûzi Gureri'l-Ahkâm ve Tenvîri Düreri'l-Hükkâm/Hâşiyetü'd-Dürer li-Abdilhâlîm**, Ragıp Paşa Kütüphanesi, nr. 02136-001, 002; Orhan Ençakar, "Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkâm'ı Etrafında Oluşan Literatür", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. 12, S. 23, 2014, s. 234.

²³³ Ahıskavî, **Revâmîzu'l-a'yân**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 583/5, 325b.

kapsamlı bir araştırmada ise bu müderrisin Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde tefsirden *Beyzâvî* ve hadisten ise *Sahih-i Buhârî* okuttuğu tespit edilmiştir.²³⁴

2.3.3. İstinsah Edilen Eserlere Göre Okutulan Muhtemel İlimler

Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde takip edilen metinleri öğrenme adına başvurduğumuz bir diğer metot ise bu medresede istinsahı yapılan eserleri tespit etmek oldu. Yazma Eserler Kurumu portalı üzerinden yaptığımız tarama sonucunda ulaştığımız bilgiler şu şekilde idi: 1570 yılında Birgili/Birgivî Mehmed Efendî'nin nahiv ilmine dair *Avâmil*²³⁵'i; 17 Kasım 1659'da İbn Melek (Abdullatif b. Abdulaziz b. Emînüddin el-Fakîh el-Hanefî)'in usûl-i fıkıh alanındaki şerhi *Şerhu Menâri'l-Envâr*²³⁶'ı; 1660-61'de Kudûrî (Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed el-Kudûrî)'nin hanefî fikhı üzerine kaleme aldığı *Muhtasarı 'l-Kudûrî*²³⁷'si Mustafa b. Muhammed tarafından; 14 Ağustos 1661'de Hâletî (Azmiizâde Mustafa b. Muhammed el-İstanbulî)'nin usûl-i fıkıh sahasındaki eseri *Netâ'icü'l-Efkâr*²³⁸'ı Şaban isimli bir zat tarafından; Abd b. Hamîd (Ebû Muhammed Abd b. Hamîd b. Nasr el-Kesî)'in hadis sahasındaki *el-Muntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*²³⁹'i Süleyman b. Ahmed tarafından ve 1821-22'de Hüseyin b. Haydar el-Bertîzî el-Mar'aşî'nin mantık ilmindeki *Câmi'u'l-Künûz*²⁴⁰ adlı eseri ise Salih b. İsmail tarafından Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde istinsah edilmiştir.

Müstensihlerin, araştırmamıza konu olan dönem içindeki müderrisler arasında yer almadığını tespit edebildik; ancak bunun dışında bu isimler hakkında bir bilgiye ulaşamadık. *Avâmil* ve *Câmi'u'l-Künûz* dışında diğer eserlerin Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin bulunduğu statüde okutulan ilim sahalarına uygun olması, bu metinlerin medresede takip edilebileceğini düşündürse de kesin bir kanaate varmamız için yeterli delil sunmamaktadır.

Netice olarak tüm bu bilgiler birlikte değerlendirildiğinde müderrislerin yazdıkları eserler veya mütehassıs oldukları sahaların ve yine Ayasofya-i Kebir

²³⁴ Ayten, "Abdullah el-Ahıskavî'nin Otobiyografisi", s. 106 vd.

²³⁵ Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 6846.

²³⁶ Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, 00083-001.

²³⁷ Millet Kütüphanesi, A.E. Arabi, 552.

²³⁸ Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, 00419.

²³⁹ Nuruosmaniye Kütüphanesi, 01231.

²⁴⁰ Beyazıt Kütüphanesi, B5905.

Medresesi'nde istinsah edilen eserlerin tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerinde ağırlık kazandığı ve bu ilimlerin Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin bulunduğu statüde okutulan ulûm-ı 'âliye sahasındaki eserlere muvafık olduğu görülmektedir.

2.4. PERSONEL

Genellikle vakfiyelerde, tesis edilen vakfın gelirinin nerelerde kullanılacağı ve medresede görevli personel için tahsis edilen miktarlar belirtilirdi. Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde akademik personel ve hizmet personeli ile ilgili hususlar Fatih Sultan Mehmed'in vakfiye nüshalarında mevcut değildir. Bu noktada medresede görev alacak mezkûr kadronun hangi kıstaslarla burada vazifelendirileceği, her birimde kaç kişilik bir istihdam olacağı kesin olarak tespit edilememektedir.

Fatih Sultan Mehmed'in ardından II. Bayezid, babasının kurmuş olduğu Ayasofya Camii ve Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne fizikî ilavelerde bulunmakla beraber bu vakıflara gelirler tesis etse de kendi dönemine ait 1489-1491 yılı muhasebe kayıtlarında söz konusu yapılarıdaki görevlilerle ilgili düzenlemeleri hakkında açık bir bilgi bulunmamaktadır.²⁴¹ Bununla birlikte vakfiyede Sahn-ı Semân medresleri ve vazifelileri için belirtilen şartların Ayasofya-i Kebir Medresesi için de geçerli olduğu XVI-XVIII. yüzyıllar arasında tutulan bazı muhasebe kayıtlarından öğrenilmektedir.²⁴²

Aşağıda bu kayıtlardan istifade ile ulaştığımız bilgileri sunacağız. Buna göre mezkûr vakfiyede istihdam edilmesi belirlenen genel personel kadrosunun Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde de bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁴³

Çalışmamızın bu kısmında medresenin bir müessese olarak işleyişine ve eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütülmesine önemli katkı sağlayan hizmet personeli hakkında ulaşabildiğimiz bilgileri vereceğiz. Medresenin akademik personeli olarak zikredebileceğimiz ve medrese sisteminin merkezinde yer alan müderrisleri,

²⁴¹ Baş, "1489-1491 Tarihli Vakıf Muhasebeleri", s. 27.

²⁴² XIX. yüzyıldaki personel sayıları tespit edilememiştir.

²⁴³ Sahn-ı Semân Medreseleri hizmetli kadrosu ile Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde görev alan kadronun sayıları ve aldıkları ücretler farklılıklar göstermektedir. Burada iki medresenin mukayesesi konumuzun muhtevası olmadığından bu noktalara yer vermedik. Sahn-ı Semân Medreselerindeki personel ve maaşları için ayrıca bkz.: **Fatih Mehmet II Vakfiyeleri**, s. 246 vd.; Unan, **Fatih Külliyesi**, s. 132.

müdürlüklerle birlikte aynı kategorideki diğer personel olan muîdleri ve medresenin talebelerini ise bir sonraki bölümde ayrıca ele alacağız.

2.4.1. Bevvâb (Kapıcı)

Bevvâb, Arapça bir kelime olup lügat anlamıyla kapı bekçisi/kapıcı anlamına gelir. Saray ve türbe kapılarında vazife alan bu görevlilerin, medreseleri vaktinde açıp kapatmasının yanında, boşalan odaların anahtarlarını sakladığı, medrese ilgili özel işlere baktığı, medrese bir vukuat olursa müdürlüğe haber verdiği bilinmektedir. Yani bir bakıma müessesenin iç ve dış güvenliğini teminden sorumludur. Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde 1 bevvâb vazife almış ve bunun için kendisine günlük 2 akçe ücret ödenmiştir.²⁴⁴

2.4.2. Ferrâş (Temizlikçi)

Arapça'da yayıcı, döşeyici, hizmetçi anlamındaki ferrâş, ıstılahî olarak Cami ve mescid, imâret, gibi yapıların temizliğini sağlayan, kilim ve hasır gibi mefruşatını yayma hizmetini ifa eden kimseler hakkında kullanılan bir tabirdir. Ferrâşın medresedeki vazifesi ise daha çok temizlikle ilgilidir. Bu görevli, medresede sabahları derslerin başlamasından önce dershanenin temizliğini yapar, havalandırır, kışın da sobayı yakar ve ders görececek ortamı hazırlardı. Talebe derste iken de talebe odalarını temizlerdi. Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde XVI. yüzyılın sonlarına kadar 2 ferrâş bulunurken, XVII. yüzyılın ilk yarısındaki bir muhasebe kaydında ferrâş kadrosu 3 kişiden oluşmuştur. Sayının artması medresedeki işlerin yoğunluğu ile ilgili olmalıdır. Ferrâşlara ödenen günlük 5 akçe ücret ise değişmemiştir.²⁴⁵

2.4.3. Kennâs-ı Helâ (Tuvalet Temizlikçisi)

Arapça'daki kens yani süpürmek kelimesinden gelen kennâsın lügat anlamı süpürücüdür. Vakfiyelerde ve bazı muhasebe defterlerindeki ücret kayıtlarında

²⁴⁴ Ali Himmet Berki, **Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstılah ve Tâbirler**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1966, s. 9; Abdülaziz Bey, **Âdât ve Merasim-i Kadime, Tabirât ve Muemelât-ı Kavmiye-i Osmaniye: Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, haz. Kazım Arısan-Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 77; Akgündüz v.dğr., **Ayasofya**, s. 380 vd.

²⁴⁵ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s. 608; Unan, **Fatih Külliyesi**, s. 312; Akgündüz v.dğr., a.g.e., s. 380 vd.

kennâs-ı helâ olarak yer alan bu görevli ile ferrâştan ayrı olarak medreselerin tuvaletini temizleyen kişi kastedilmiştir. Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde günlük 2 akçe ücret ile 1 kennâs istihdam edilmiştir.²⁴⁶

2.4.4. Sirâcî (Kandilci)

Arapça'da siraç mum, kandil, yanar fitil anlamında kullanılan bir kelime olup elektriğin bulunmasından önce aydınlatma aracı olarak mum ve kandil kullanıldığından bu vazifeyle ilgilenen kimselere sirâcî adı verilmiştir. Kandil ya da mumları yakma-söndürme işinde ehil olması şartı aranan sirâcîler Osmanlı döneminde medreselerin aydınlatılmasında da görevlendirilmiştir. Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde 1 sirâcî çalışmış ve kendisine günlük 2 akçe ücret ödenmiştir.²⁴⁷

Beş asra yakın bir süre faal olan Ayasofya-i Kebir Medresesi'ndeki personel sayısının ve kendilerine hizmetleri karşılığında ödenen ücretlerin ne kadar olduğunu tüm yıllara göre ortaya koymanın mümkün olmadığı aşikârdır. Buna rağmen mevcut verilerden istifade ile sunduğumuz belirli dönemlere ait personel sayıları ve aldıkları ücretler, tarihî süreç içerisinde medresedeki bu görevlilerin pozisyonuna dair bir fikir sunmaktadır.

²⁴⁶ Berki, *Istılâh ve Tâbirler*, s. 31; Akgündüz v.dğr., a.g.e., s. 380 vd.

²⁴⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s. 236; Akgündüz v.dğr., a.g.e., s. 380 vd.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MÜDERRİSLER, MUÎD VE TALEBELER

Tezimizin bu son bölümünde öncelikle Osmanlı Devleti'nde müderrislik mesleğine tayin edilmenin ve bu meslekteki kariyer şartlarının neler olduğu hakkında genel bilgi sunulacaktır. Daha sonra Ayasofya-i Kebir Medresesi müderrislerinin ilmiye sınıfındaki kariyerlerinde bu medreseye gelmeden önceki son görev yerleri, Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne geliş dereceleri ve bu medresede kaldıkları süre ve yine buradan ayrıldıktan sonraki ilk görev yerleri aktarılacaktır. Ayrıca müderrislerin bölgesel ve sosyal tabanları ortaya konulacak, medresedeki muîd ve talebelerle ilgili veriler paylaşılacaktır. Müderrislerle ilgili elde edilen veriler için temel kaynaklarımız *eş-Şekā'iku'n-nu'mâniyye* ve zeyilleri ile Tarîk defterleri olmuştur. Çalışmamızın 2. Bölümü'nde eğitim-öğretim faaliyetlerinin işleyişinde müderris ve talebelerin medresedeki görev ve sorumlulukları aktarıldığı için burada aynı minvaldeki bilgilere yer verilmemiştir.

3.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE MÜDERRİSLİK MESLEĞİ VE KARIYER SİSTEMİ

Lügat anlamı ders okutan, ders veren kişi olan müderris, ıstılahî olarak ise tahsilini tamamlamasının ardından medreselerde çeşitli dersleri okutmak üzere görevlendirilen hocaları tanımlamak üzere kullanılan bir kavramdır. Osmanlı medreselerinde ilmî faaliyetlerin temelinde müderris yer almıştır. Bu nedenle medreseden ziyâde müderrisin öne çıktığı anlayış icâzetnâmelere de yansımış ve bu belgelerde medrese adı yer almayıp müderrislerin ve onlardan tahsil edilen derslerin ve kitapların isimleri zikredilmiştir.²⁴⁸

Müderrislerin vazifeleri aslî ve geçici olarak iki kısma ayrılabilir. Buna göre bulunduğu medresede ders vermek, talebelerle ilgilenmek ve onları ilmî faaliyetlerde teşvik etmek ve medresedeki asayişin sağlanarak uygun bir çalışma ortamı sağlamak müderrisin temel görevleridir. Her bir talebeden mesul olan müderris, talebelerin memleketini ve hususî durumlarını kayıt altında tutardı. Müderrisler toplum nezdinde

²⁴⁸ İpşirli, *Osmanlı İlimiyesi*, s. 341.

itibar sahibi olduklarından devlet tarafından mezkûr vazifeleri haricinde tahkikat, hakemlik, bilirkişilik gibi alanlarda da istihdam edilmiştir. Mesela 1593 yılında müderrislik vazifesini ifa eden Kevâkibî-zâde Ahmed Efendi'ye nâiblik vazifesi de verilmişti.²⁴⁹

Osmanlı Devleti'nde medreselerin hiyerarşik bir yapı içerisinde Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren derecelendirildiğini görmüştük. Bu sistemde bir müderris adayı nasıl ki talebelik döneminde en alt dereceden başlayıp üst derecelere kadar ilerliyorsa müderrislik kariyerinde de mesleğe giriş yaptığında ilk medrese derecesinden başlayarak basamak basamak vazifesinde yükselebiliyordu. Ancak müderris adayları mesleğe adım atmadan önce mülâzemet adlı bir dönemden geçiyordu.

Mülâzemet lügat manasıyla bir kimseye ya da bir yere sınıksıkı bağlanmak, bir işle daimi olarak meşguliyet demektir. İstilah anlamıyla ise medreseden mezun olanların müderrislik veya kadılık için tayinlerini bekledikleri, bu dönemde de meslekî anlamda deneyim kazanarak bir nevi staj gördükleri zaman dilimini karşılamaktadır. Fakat bu tabir yalnızca ilmiye sınıfına münhasır olmayıp Osmanlı Devleti'nin askerî ve idarî teşkilatında da yine staj manasıyla kullanılmıştır. Bu tabir ayrıca *iki vazife arası bekleme* dönemini de karşılıyordu. Şöyle ki, seyfiye, kalemiye, ilmiye sınıflarındaki vazifeler belirli bir süre için verilirdi. Görev süresi dolan kişi ma'zûl kabul edilir ve yeni tâyin edileceği vazife için İstanbul'a gelerek bir yıl ya da bazen daha uzun bir süre beklemek zorunda kalırdı ki bu da mülâzemet olarak adlandırılırdı. Bu şekilde bir ilmiye mensubu meslekî kariyeri boyunca birkaç kez mülâzemet dönemi yaşardı.²⁵⁰

Mülâzemet uygulaması Osmanlı sınırlarının genişlemesinin ardından artan medrese sayısı ile bağlantılıdır. Medreselerden mezun olanların çoğalması ve doğal olarak görev bekleyen adayların yığılması sonucu âdil bir yöntemle vazifelendirme yapılması için bir düzenleme gerekmiştir. Bu uygulamaya göre medrese eğitimini tamamlayarak icâzetini alan bir müderris adayı eğer Anadolu'da ya da Mısır'da müderrislik yapmak isterse Anadolu kazaskerinin; Rumeli'de bu görevi ifâ etmek

²⁴⁹ Kütükoğlu, XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri, s. 7; İpşirli, Osmanlı İlmiyesi, s. 344.

²⁵⁰ İpşirli, a.g.e., s. 365.

tercihinde bulunursa Rumeli kazaskerinin *matlab* veya *ruzmançe* adlı mülâzemet defterine kaydını yaptırıp bu kazaskerlerin belirli günlerdeki meclisinde bulunup göreve atanmayı beklediği mülâzemet dönemine girerdi.²⁵¹

Erken dönemlerde müderrislik mesleğine girişte bir sorun yaşanmazken XVI. yüzyıldan itibaren medreselerden daha fazla mezun çıkmasıyla kadrolarda yetersizlik meydana geldi. Ayrıca nüfuzlu bir şahsiyete intisâb eden ya da başka bir vesileyle mülâzım olanların işleyişi bozmaları diğer adayların şikayetlerini artırdı. Problemi çözmek için Kanûnî Sultan Süleyman 1537-38 yılında çıkardığı bir ferman ile Rumeli Kazaskeri Ebüssuûd Efendi'den mülâzemetin bir düzene konulmasını emretti. Bunun üzerine Ebüssuûd Efendi tarafından bir kurala bağlanan mülâzemet usulüne göre, mülâzımlar için ayrı ayrı defter tutulacak, müderris adayları yine tercihlerine göre Anadolu ya da Rumeli kazaskerlerinin meclislerine devam edip matlab defterine kaydını yaptırarak vazife için sıra bekleyecekti.²⁵² Bu bekleme döneminde adayların mülâzım olarak kaydedilmeleri yüksek rütbeli ulemâ vasıtasıyla olduğundan, bu ulemânın hangi şekillerde ve makamına göre ne kadar mülâzım kaydettirebileceği de belirlendi. Bunlara ilâveten, mülâzım yazılmasını sağlamak için, yedi yılda bir nevbet usulü karara bağlandı.²⁵³

Müderris adayı mülâzımlar mülâzemet süresini tamamlamasının ardından ruûs imtihanına tabi tutulur ve muvaffak olursa müderrislik mesleğine girerdi. Mesleğe başlamaya hak kazanan yeni müderrisler ihtiyaç olan kadrolara Osmanlı Medrese sisteminin hiyerarşisine göre tayin edilirdi. Buna göre vazifeye en alt derece olan yirmili (*Hâşiye-i Tecrid*) medrese müderrisliği ile başlanır sırasıyla diğer müderrislik derecelerine yükselme gerçekleşirdi. Medrese sistemindeki derecelerin

²⁵¹ İpşirli, **Osmanlı İlimiyesi**, s. 365; Yancı, “Medrese Teşkilâtı”, s. 90.

²⁵² Bu bekleme en az Sahn dereceli bir müderrisin yanında olurdu ki bu da pasif bir bekleyiş olmayıp aslında mesleğe hazırlık, günümüz tâbiriyle bir nevi staj süreci idi; Mahmut Zengin, Kübra Cevherli, “Osmanlı Medrese Sisteminde Eğitim-Öğretim Kadrosu Üzerine Bir Değerlendirme”, **Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans**, İstanbul, Mahya Yayıncılık, 2019, s. 181.

²⁵³ Mülâzemet sistemi zamanla nöbet yoluyla, teşrîf yoluyla, vefat sebebiyle, muâdlikten, müstakil arz ile, tezkire görevinden, fetva emanetinden mülâzemet olarak farklı şekillerde uygulandı. Ancak sistemde süreç içerisinde ulemâ ailesinden olanların imtiyaz elde etmesi, meslek haricinden olanların mülâzemete kabulü ve usulsüz mülâzemet verme gibi bozulmalar yaşanmış ve XVIII. yüzyıla gelindiğinde mülâzemetin işleyişi tekrar düzenlenmiştir. Uygulamadaki bazı değişikliklerle beraber işleyen bu sistem Tanzimat döneminde memuriyet usulünün değiştirilmesinin ardından ortadan kaldırılmıştır. Bkz.: İpşirli, **Osmanlı İlimiyesi**, s. 369; Yancı, a.g.t., s. 91; Zengin, Cevherli, a.g.m., s. 183.

değişmesinin ardından yeni müderrisler ruûs imtihanının ardından *İbtidâ-i Hâric* müderrisliği ile mesleğe giriş yapardı. Bu yüzden bu ruûslara *İbtida-i Hâric ruûsu* da denilmiştir. Müderrisin ilk dereceden itibaren medreseler arasında hiyerarşik olarak ilerleyerek müderrislik kariyerini tamamlaması da *kat'ı merâtib* olarak isimlendirilirdi.²⁵⁴

XVI. yüzyılın sonlarına kadar tüm derecelerdeki müderrislerin atamaları kazaskerlerin Padişah'a arzı ile gerçekleştirilirken; bu dönemden sonra kırk akçeli medreselere kadar yapılan tâyinler yine kazaskerlerin uhdesinde kalmış, mezkûr derecenin üzerinde yer alan medreselere gerçekleştirilecek atamalar ise şeyhülislâmın teklifi üzerine sadrâzâmın padişaha arzı ile iradenin alınması usûlünde olmuştur.²⁵⁵

Müderrislerin kariyerlerinde ilmiye sınıfının bir başka meslekî grubu olan kadılığa geçme hakları da vardı. Ayrıca derecelerine muvâfık bir şekilde müftülüklere de geçebiliyorlardı. Bu hareketliliklerde de belirli bir sistem vardı. 20-50 akçelik müderrisler seviye durumlarına göre 150-300 akçelik kadılıklara; 50-60 akçelik müderrisler ise 500 akçeli büyük şehirlerin kadılıklarına tâyin olabiliyordu. 60-100 akçelik müderrisler ise İstanbul kadılığı ile, Anadolu ve Rumeli kazaskerliğine geçebilir bu mevkilerden sonra da ilmiye teşkilâtının en üst derecesi olan Şeyhülislâmlığa yükselebiliyorlardı.²⁵⁶

3.2. AYASOFYA-İ KEBİR MEDRESESİ MÜDERRİSLERİ

Vakıf müessesesi olan medreselerin genel olarak ilk müderrisi, medrese bânisi tarafından seçilirdi. Bu uygulamaya bazı vakfiye kayıtlarında²⁵⁷ rastlanmaktadır. Ayasofya-i Kebir Medresesi müderrisliği için elimizde doğrudan bir atanma kriteri ya da vakfiye kaydı bulunmamaktadır. Ancak Fatih Sultan Mehmed'in vakfiyesinde Sahn-ı Semân müderrisleri için, "şer'î ve aklî ilimlere vâkıf bir müderrisin tayin edilmesi ve bu müderrisin medresenin tatil olduğu günler haricinde

²⁵⁴ İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim**, s. 44; Recep Ahışahı, "Ruûs", **DİA**, c. 35, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, s. 272.

²⁵⁵ Zengin, Cevherli, "Osmanlı Medrese Sisteminde Eğitim-Öğretim Kadrosu", s. 182.

²⁵⁶ İpşirli, Osmanlı İlimiyesi, s. 344; Zengin, Cevherli, a.g.m., s. 190.

²⁵⁷ Bu konudaki örnekler için bkz.: Kütükoğlu, **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri**, s. 23.

her gün eğitime devam etmesi, talebinin en iyi şekilde yetişmesine gayret etmesi ve bunun için talim ve terbiyede gerekli kurallara riayet etmesi”²⁵⁸ şartları sıralanmıştır.

Bu genel şartların, kurulduğu dönemde Sahn-ı Semân ile aynı statüdeki Ayasofya-i Kebir Medresesi müderrisliği için de geçerli olduğunu tahmin ediyoruz. Ayrıca Sahn’dan daha önce Ayasofya’da tadrîsata başlayan medresenin ilk müderrisi olan Molla Hüsrev’in bizzat medresenin bânisi Fatih Sultan Mehmed tarafından görevlendirilmesi ise yukarıda bahsedilen teâmülün uygulandığını göstermiştir.²⁵⁹

Kuruluşundan XIX. yüzyıl sonuna kadar Ayasofya-i Kebir Medresesi’nde 184 müderrisin görev aldığını tespit ettik. Fakat bu müderrislerden 55’i XVIII. yüzyıl sonlarına doğru atama kayıtlarına rastlanan Sâniye-i Ayasofya-i Kebîr’e gelmişti. Çalışmamızın bu kısmında medresenin her iki bölümüne de atanan müderrislerin Ayasofya’ya gelmeden önceki kariyer hareketleri, Ayasofya-i Kebir Medresesi’ne hangi müderrislik derecesi ile geldikleri ve burada ne kadar süre kaldıkları, Ayasofya sonrası kariyerlerine nasıl devam ettikleri bir bütün olarak incelendi. Ayrıca müderrislerin bölgesel ve ailevî tabanları tespit edilerek bir sosyal yapı tablosu ortaya çıkarıldı.

Bu bölümün diğer başlıkları ise müderrisler ile birlikte medresenin akademik kadro olarak adlandırabileceğimiz kısmında yer alan muîdler ve Ayasofya-i Kebir Medresesi’nde öğrenim gören talebelerden oluşmaktadır.

3.2.1. Ayasofya-i Kebir Medresesi Öncesi Görevleri

Ayasofya-i Kebir Medresesi’ne atanan müderrislerin bu medreseye gelmeden önceki son görevlerine bakıldığında 165 kişinin²⁶⁰ müderrislik vazifesinde bulunduğu görülmektedir. İlmiye mesleğindeki farklı bir kariyer kolu olan kadılıktan müderrisliğe geçiş durumunun Ayasofya-i Kebir Medresesi’ne yansımaları ise üç kişide görülmüştür. Medresenin ilk müderrisi olma özelliğini taşıyan Molla Hüsrev Edirne kadılığından; Muslihiddin Mustafa en-Niksarî Bursa kadılığından; Şeyhülislâm Hamid Efendi ise Mısır kadılığından sonra Ayasofya-i Kebir

²⁵⁸ Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, s. 246.

²⁵⁹ Mecdî, Hadâiku’ş-Şekâik, s. 137.

²⁶⁰ 165 müderrisin haricindeki 16 ismin Ayasofya-i Kebir Medresesi öncesindeki görevi ve görev yeri tespit edilememiştir.

Medresesi'ne müderris olmuşlardır. Ancak Molla Hüsrev diğer isimlerden farklı olarak Galata, Üsküdar ve İstanbul kadılıklarına ilaveten Ayasofya müderrisliği ile görevlendirilmiştir.

Konuyla ilgili verilerden tespit edilen 162 müderrisin²⁶¹ Ayasofya-i Kebir Medresesi'nden önce görev aldıkları son medreseler ve bu medreselerin dağılımını şöyle bir tablo²⁶² ile gösterebiliriz:

Tablo 3.1: Müderrislerin Ayasofya-i Kebir Medresesi'nden Önce Görev Aldıkları Son Medreseler

Medrese	Kişi Sayısı
Sahn-ı Semân Medreseleri	29
Mahmud Paşa Medresesi	8
Kalenderhâne Medresesi	7
Sokullu Mehmed Paşa Medresesi	7
Haseki Sultan Medresesi	7
İsmihan Sultan Medresesi	6
Gevherhan Sultan Medresesi	6
Aişe Sultan Medresesi	4
Şah Sultan Medresesi	4
Kasım Paşa Medresesi	4
Zal Mahmud Paşa Medresesi	4
Hayreddin Paşa Medresesi	4
Debbağ-zâde Mehmed Efendi Medresesi	4
Bayram Paşa Medresesi	4
Süleymaniye Medreseleri	3
Mihrimah Sultan Medresesi (Edirnekapı)	3
Ahmed Paşa Medresesi	3
Rüstem Paşa Medresesi	3
Eyüb Sultan Medresesi	2
Sultan Murad Han Medresesi	2

²⁶¹ 165 müderristen üç kişinin görev aldığı medrese isimleri tespit edilememiştir. Bkz. EK-1 ve EK-2 tablosu

²⁶² Bu tablodaki verilerin kaynağı için çalışmamızın EK-1 ve EK-2 kısmında yer alan müderrislerin kariyer hareketleri ile ilgili tablolara bakılmalıdır.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi	2
Mihrimah Sultan Medresesi (Üsküdar)	2
Yeni Ali Paşa Medresesi	2
Kazasker Mustafa Efendi Medresesi	2
Gazanfer Ağa Medresesi	2
Bali Efendi Medresesi	2
Mîmar Kasım Ağa Medresesi	2
Şahkulu Medresesi	2
Defterdar Abdüsselâm Efendi Medresesi	2
Sinan Paşa Dârülhadisi	2
Sinan Paşa Medresesi	1
Sultan Bayezid Medresesi	1
Atîk Ali Paşa Medresesi	1
Davud Paşa Medresesi	1
Hâce Sultan Medresesi	1
Sâniye Saray-ı İbrahim Paşa Medresesi	1
Pervîz Efendi Medresesi	1
Sultan Orhan Medresesi	1
Hoca Hayreddin Medresesi	1
Hatice Sultan Medresesi	1
Nişancı Paşa-yı Atîk Medresesi	1
Kenan Paşa Medresesi	1
Süleyman Subaşı Medresesi	1
Atîk Valide Medresesi	1
Cedîde-i el-Hac Beşir Ağa Medresesi	1
Vânî Efendi Medresesi	1
Koca Mustafa Paşa Medresesi	1
Piyale Paşa Medresesi	1
Saçlı Emir Medresesi	1
Kadı Abdülhalim Medresesi	1
Yahya Efendi Medresesi	1
Nuh Efendi Medresesi	1
Minkârî-zâde Medresesi	1
Damat İbrâhim Paşa Dârülhadisi	1
Pîrî Paşa Medresesi	1
Kemankeş Kara Mustafa Paşa Medresesi	1
Sâniye-i Hüsrev Kethüda Medresesi	1

Sâniye-i el-Hac İlyas Medresesi	1
Toplam	162

Tabloda da görüldüğü üzere müderrislerin önceki görev yerleri arasında Sahn-ı Semân Medreseleri yüksek bir sayı ile ilk sırada bulunmaktadır. Daha önce de değindiğimiz üzere Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin statü olarak Sahn ile aynı derecede kabul edildiği XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadarki Sahn'dan Ayasofya'ya geçişlerin bir terfi olarak değil Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin prestijinden dolayı müderrislerin tercih ettiği ya da kendilerine tevdi edilen bir medrese olduğu anlaşılmaktadır.²⁶³

Ancak Alaeddin Ali Manavî'nin elli akçeli Sahn müderrisliğinden sonra altmış akçe ile Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne atanmasıyla başlayan ve arka arkaya aynı şekilde 21 müderrisin Sahn'dan geçiş yapması ve yine Sahn harici buraya atanan müderrislerin önceki medrese derecelerinin Ayasofya-i Kebir Medresesi'nden alt seviyede olması Ayasofya'nın bir terfi yeri olduğu ve üst statüde bir medrese olduğunu göstermektedir. Ancak bu durumun bazı istisnaları da bulunmaktadır. Medrese hiyerarşisinde Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin üzerinde yer alan Süleymaniye medreselerinde XVII. yüzyılın farklı dönemlerinde müderrislik yapan Şirvânî Şerif Efendi, Fetvâ-Emini Şeyh-zâde Mehmed Efendi ve Muharrem-zâde Ahmed Efendi'nin bir sonraki vazifeleri Ayasofya-i Kebir Medresesi müderrisliği olmuştur. Bir diğer müderris Şehrî Hâfız Mustafa Efendi-zâde es-Seyyid Mehmed Esad Efendi ise XIX. yüzyılda Ayasofya ile aynı statüde bulunan Atik Valide Medresesi'nden Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne hareket etmiştir. Bu isimlerin Ayasofya'da yerlerine geldikleri bir önceki müderrislerin ya da kendilerinden sonra bu medresede göreve gelen isimlerin yine Ayasofya-i Kebir Medresesi'nden alt derecedeki medreselerden olması uygulamanın mezkûr dört müderrise has bir durum

²⁶³ Bu konuda Molla Hüsrev ve Ali Kuşçu'nun Fatih Sultan Mehmed tarafından bizzat Ayasofya'da görevlendirildiğini, Hüseyin bin Hâmid et-Tebrizî'nin de Semâniye Medreselerine tayin edilmesine rağmen Ayasofya-i Kebir Medresesi'ni talep ettiğini çalışmamızın Osmanlı Medrese Sisteminde Dereceler ve Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin Statüsü başlığında aktarmıştık.

olduğunu göstermekle birlikte bu atamaların sebebine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.²⁶⁴

Müdürrislerin Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne gelmeden önce son görev aldıkları²⁶⁵ medreselerin Bursa (6 kişi) ve İznik (1 kişi) haricinde tamamen İstanbul'un çeşitli semtlerinde yer aldığı görülmektedir. Bu sonuçlar bize Sahn-ı Semân Medreseleri'nden ve İstanbul'da yer alan medreselerden Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne atanmaların yüksek bir oran oluştursa da bir atanma kriteri oluşturmadığını farklı şehirdeki medreselerden gelen müdürrislerin de bu medresede vazife alabildiğini göstermektedir.

3.2.2. Ayasofya-i Kebir Medresesi'ndeki Görev Süreleri ve Atanma Dereceleri

Ayasofya-i Kebir Medresesi müdürrislerinin görev süreleri²⁶⁶ birbirinden farklı olup birkaç ay bu medrese kalanlar olduğu gibi uzun bir dönem burada vazife yapanlar da mevcuttur. Ortalama görev süresinin 1-2 yıl civarında olduğu, 2 yılın üzerinde kalan isimlere rastlansa da bu durumun yaygın olmadığı gözlemlenmektedir.

Genel ortalamanın dışında Şirvanî Şerîf Efendi 14 yıl (1608-1622); Küçük Bedreddin Efendi 13 yıl (1522-1535); Abdullah Ahıskavî 9 yıl (1769-1778); Seyfullah Efendi 7 yıl (1584-1601); Kozanlı Mehmed Efendi 7 yıl (1831-1838) süreleri ile diğer müdürrislerden ayrılmaktadır. Bu müdürrislerin görevde uzun yıllar kalmalarında öne çıkan bir etkene ulaşamadık. Görüldüğü üzere müdürrislerin vazife dönemleri de farklı yüzyıllara ait olup uzun süreli müdürrislik belirli bir döneme has değildir. Yalnızca bu isimler arasında Kozanlı Mehmed Efendi'nin II. Mahmud'un hususî iltifatına mazhar olduğu bilinmektedir.²⁶⁷

²⁶⁴ Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik*, s. 664; *Sicill-i Osmânî*, c. 3, s. 141; Şeyhî, *Vekâyiü'l fudalâ*, s. 260, 334; Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ: Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn*, haz. Mehmet İpşirli, c. 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 999; A.E., Nr. 58, vr. 65a, 70a; AK.MC., Nr. 094, vr. 46b.

²⁶⁵ Bu müdürrislerden 15 kişinin önceki görevi ve yeri, 5 müdürrisin de görev aldıkları medreselerin şehirleri tespit edilememiştir.

²⁶⁶ Müdürrislerin görev süreleri için bkz. Çalışmamızın EK-1 ve EK-2 başlıkları.

²⁶⁷ Güldöşüren, "II. Mahmud Dönemi Osmanlı Ulemâsı", s. 40.

Ancak bu özelliklerin müderrislerin Ayasofya’da daha fazla kalmalarında etkili olduğuna dair bir bilgi elimizde olmamakla birlikte uzun süreli görev alan müderrislerin Ayasofya-i Kebir Medresesi müderrisliğinden sonraki durumlarına bakıldığında Küçük Bedreddin Efendi, Seyfullah Efendi ve Kozanlı Mehmed Efendi’nin tekaüde ayrıldığı Şirvanî Şerîf Efendi’nin ise vefat ettiği görülmektedir.²⁶⁸

Bu isimlerin vefat durumu ya da kendi istekleriyle ayrılmaları söz konusu olmadığında görevlerinin devam edebileceği ihtimaliyle birlikte biraz önce de bahsedildiği üzere Ayasofya-i Kebir Medresesi’nin diğer müderrislerinden farklı olarak uzun süre vazifede kalmalarının sebebi bilinmemektedir.

Ayasofya-i Kebir Medresesi’ndeki sair meslektaşlarının aksine daha kısa süre vazife alan müderrisler ise Ali Kuşçu (1473 yılı içerisinde kısa bir süre²⁶⁹); Kudsî-zâde eş-Şeyh Mehmed Efendi (1630 yılı içerisinde 1 ay); Osman-zâde Ahmed Tâib Efendi (1716 yılı içerisinde 1 ay); Melek Mehmed Paşa hafidi Mîr Mehmed Bahaeddin Efendi (1819 yılı içerisinde 1 ay); Kastamonulu el-Hac Hasan Şevki Efendi (1898 yılı içerisinde 2 ay); Yahya Molla Birader-zâdesi Abdurrahman Efendi (1786 yılı içerisinde 4 ay); Şeyhülislâm Âşir Efendi-zâde Mehmed Taceddin Efendi (1825 yılı içerisinde 4 ay); Karahisârî Na’lî es-Seyyid Mehmed Efendi (1855 yılı içerisinde 6 ay); Baba-zâde Mehmed Efendi (1575 yılı içerisinde 7 ay); Kemal Bey-zâde Mehmed Efendi (1579 yılı içerisinde 7 ay); Tulumcu Hüsameddin Efendi (1604 yılı içerisinde 7 ay); Mekkî-zâde Tâhir Mehmed Efendi (1710 yılı içerisinde 7 ay) şeklinde olmuştur.

Bu müderrislerin Ayasofya’dan ayrıldıktan sonraki kariyerlerine ya da diğer durumlarına bakıldığında Ali Kuşçu, Sahn-ı Semân müderrisliğine; Kudsî-zâde eş-Şeyh Mehmed Efendi Kudüs kadılığına²⁷⁰; Osman-zâde Ahmed Tâib Efendi

²⁶⁸ Atâî, **Hadâiku’l-Hakâik**, s. 448-49, 664; TS.MK., Nr. 1506, vr. 33a; AE, Nr. 56, vr. 57b.

²⁶⁹ Ali Kuşçu, 1473 yılında Fatih Sultan Mehmed’in Akkoyunlular üzerine yaptığı sefere katılmış ve bu seferin dönüşünde Ayasofya-i Kebir Medresesi’nde müderris olarak görevlendirilmiştir. Ayasofya sonrasında Semâniye’den Karadeniz cihetindeki Çifte Ayakkurşunlu Medresesi’nde de görev yaptığı bilinen Kuşçu bu görevinin ardından 23 Şevvâl 877/23 Mart 1473’te tekaüd edilmiştir. Bu durumda Ayasofya’ya tam geliş tarihi bilinmemekle birlikte, Ocak ayında geldiği düşünülse bile 3 ay gibi bir süre burada görev aldığı anlaşılmaktadır. Bkz.: Mecdî, **Hadâiku’ş-Şekâik**, s. 183; Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilâtı**, s. 241.

²⁷⁰ Şeyhî, **Vekâyiü’l-fudalâ**, c. 3, s. 409.

Süleymaniye medreseleri müderrisliğine²⁷¹; Melek Mehmed Paşa hafidi Mîr Mehmed Bahaeddin Efendi Üsküdar kadılığına²⁷²; Karahisârî Na'lı es-Seyyid Mehmed Efendi Trabzon kadılığına²⁷³; Baba-zâde Mehmed Efendi Eyüb Sultan Medresesi müderrisliğine²⁷⁴; Kemal Bey-zâde Mehmed Efendi Süleymaniye medreseleri müderrisliğine²⁷⁵; Tulumcu Hüsameddin Efendi Kudüs kadılığına²⁷⁶; Mekkî-zâde Tâhir Mehmed Efendi Sultan Ahmed Medresesi müderrisliğine²⁷⁷ hareket etmiştir. Diğer müderrislerden Yahya Molla Birader-zâdesi Abdurrahman Efendi²⁷⁸ ve Şeyhülislâm Âşir Efendi-zâde Mehmed Taceddin Efendi, medreseleri tespit edilememekle birlikte terfian müderrisliğe devam etmiş²⁷⁹, Kastamonulu el-Hac Hasan Şevki Efendi ise vefat etmiştir.²⁸⁰

Uzun süreli olarak vazife alanlar kategorisinde olduğu gibi kısa süre görevde kalan müderrislerin de bu durumuna etki eden faktör net değildir. Ayrıca Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde diğer müderrislerden daha az vazife yapan isimlerin sonraki görevlerine bakıldığında normal silsile ve süre ile müderrislik ya da kadılık görevine hareket ettikleri, skalada Ayasofya'nın üzerinde bulunan medrese derecelerine ilerlemede meslektaşlarına nazaran sıçrama/tafra²⁸¹ durumu yaşamadıkları dolayısıyla bir iltimas durumu da görülmemektedir. Ayrıca bu müderrislerden yalnızca iki kişi ilmiye ailesine mensuptur. Bu isimler Ayasofya-i Kebir Medresesi müderrislerinden Mekkî Mehmed Efendi'nin oğlu Mekkî-zâde Tâhir Mehmed Efendi ve Âşir Efendi-zâdeler olarak bilinen ulemâ ailesinden²⁸² olan Şeyhülislâm Âşir Efendi-zâde Mehmed Taceddin Efendi'dir. Yani ilmiye ailesinden gelme durumu da kısa sürede Ayasofya'da bulunarak kariyerine devam etme imtiyazı oluşturmamıştır.

²⁷¹ Şeyhî, a.g.e., s. 562.

²⁷² A.E., Nr. 66, vr. 11a, 37b, 39b; E.E., Nr. 3845, vr. 35a.

²⁷³ A.E., Nr. 62, vr. 12b, 49b; AK.MC., Nr. 94, vr. 50a.

²⁷⁴ **Tarih-i Silsile-i Ulemâ**, vr. 212a; Atâî, **Hadâiku'l-Hakâik**, s. 288.

²⁷⁵ Atâî, **Hadâiku'l-Hakâik**, s. 417-418.

²⁷⁶ Şeyhî, **Vekâyiü'l-fudalâ**, c. 3, s. 124.

²⁷⁷ Şeyhî, a.g.e., s. 390.

²⁷⁸ Medresesi zikredilmemekle birlikte müderrisliğe devam ettiği ve Süleymaniye Derecesine ulaştığı kayıtlarda yer almaktadır. Bkz.: A.E., Nr. 72, vr. 31a, 32b.

²⁷⁹ Medresesi zikredilmemekle birlikte müderrisliğe devam ettiği ve Süleymaniye Derecesine ulaştığı kayıtlarda yer almaktadır. Bkz.: A.E., Nr. 66, vr. 42a; N.E.K., Nr. 8882, vr. 39b, 41b.

²⁸⁰ M.A., Nr. 23, vr. 104b; Nr. 26, vr. 129b.

²⁸¹ Tafra: Müderrislerin medrese derecelerinde ilerlerken derece atlayarak yükselmeleri durumuna sıçramak anlamındaki *tafra* ifadesiyle işaret edilmiştir. Bkz.: Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilâtı**, s. 80.

²⁸² Bu ailelerle ilgili bkz.: 3.2.4. Müderrislerin Bölgesel ve Sosyal Tabanları.

Müdrislerin Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne hangi derecelerle geldiklerine bakıldığında ise dönemlere göre isimlendirmeler farklı olsa da medresenin yüksek statüsünü muhafaza ettiği anlaşılmaktadır. Yukarıda da bilgi verildiği üzere medreselerin on iki dereceli hiyerarşisi Kanunî Sultan Süleyman döneminden XIX. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Araştırmamız Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin kuruluşundan XIX. yüzyıl sonlarına kadarki dönemi kapsadığından buraya tayin edilen müdrislerin durumunu medrese derecelerinin yüzyıllardaki değişimlerine göre sunacağız.²⁸³

Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin kuruluşundan XVIII. yüzyıla kadarki müdrislerin tamamının atanma derecesine ulaşılmasa da ağırlıklı olarak altmış akçeli statüsü ile bu medreseye geldiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. XVIII. yüzyılın başından XIX. yüzyılın sonlarına kadarki atamaları muhtevî kayıtlarda ise bir önceki döneme göre müdrislerin medrese derecelerindeki hareketleri daha düzenli ve belirgin olarak verilmektedir. Bu kayıtlara göre müdrisler, derecesi tespit edilemeyen 8 kişi dışında *Mûsıla-i Süleymaniye* (19 kişi) ve *Hâmise-i Süleymaniye* (15 kişi) dereceleri ile Ayasofya'ya gelmiştir.

Diğer müdrislerden farklı olarak Kozanlı Mehmed Efendi, Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne 6 Aralık 1822 tarihinde *Mûsıla-i Sahn* derecesiyle gelmiş; aynı medresede 28 Nisan 1828 tarihinde *İbtidâ-i Altmışlı*; 18 Haziran 1829'da *Hareket-i Altmışlı* ve 28 Aralık 1831 tarihinde de *Mûsıla-i Süleymaniye* derecesine ulaşmıştır.²⁸⁴ Aynı medresede kalarak bir üst dereceye yükselen diğer müdris ise Tophaneli İsmail Hakkı Efendi olmuştur. İsmail Hakkı Efendi, 12 Nisan 1836'da *Mûsıla-i Süleymaniye* derecesiyle Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne gelmiş aynı medresede 5 Temmuz 1843'te *Hâmise-i Süleymaniye* derecesine yükselmiştir.²⁸⁵

Sâniye-i Ayasofya-i Kebir kısmında ise müdrisler sadece *Hâmise-i Süleymaniye* ile burada görev almış; ancak iki müdris istisna oluşturmuştur. Bu

²⁸³ Bu veriler için XVIII. yüzyılın sonlarına kadar biyografi türündeki eserlerden, bu tarihten XIX. yüzyıl sonuna kadar ise *Tarîk defterlerinden* istifade edilmiştir. Bu verilere ait kaynaklar çalışmamızın EK-1 ve EK-2 başlıklı kısmında yer alan her bir müdrise ait dipnotta verildiğinden burada ayrıca zikredilmemiştir.

²⁸⁴ N.E.K., Nr. 00855, vr. 205b; A.K., Nr. 36, vr. 53a; A.E., Nr. 59, vr. 36b; TS.MK., Nr. 1506, vr. 33a.

²⁸⁵ M.A, Nr. 14, s. 97, 103; A.E., Nr. 58, vr. 61a, 75b.

isimlerden Ankaravî Salih Efendi, 16 Kasım 1871'de Hâmise-i Süleymaniye derecesiyle Sâniye-i Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne gelmiş ve aynı medresede 8 Kasım 1875 tarihinde Süleymaniye derecesine ulaşmıştır.²⁸⁶ Bir diğer isim Balıkesirli Halil Fehmi Efendi ise Sâniye-i Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne 17 Kasım 1888 tarihinde Mûsılâ-i Süleymaniye derecesiyle gelmiş ve yine aynı medresede 14 Ocak 1892'de Hâmise-i Süleymaniye'ye ulaşmıştır.²⁸⁷

Ancak bu iki derece ile yapılan tayinlerde müderrislerle ilgili hususî bir durum ya da belirli yıllarda belirli derecelerden atanmaların gerçekleştirilmesi gibi bir kaideye rastlanmamaktadır.

Fatih Sultan Mehmed'in vakfiyesinde Ayasofya-i Kebir Medresesi müderrisliği ile ilgili bilgi verilmediğinden bu medreseye müderris olarak atanma kriterini ve kaç kişilik müderris kadrosuna sahip olacağı şartını mezkûr kaynaktan öğrenmek mümkün olmamaktadır. Ancak *eş-Şekâ'ik* ve zeyillerinde verilen Ayasofya-i Kebir Medresesi müderrislerine ait biyografilerden, medresenin ilk müderrisi Molla Hüsrev'in göreve geldiği XV. yüzyılın ikinci yarısından, XVIII. yüzyıl başlarına kadar 1 müderrisin medresede vazife aldığı anlaşıldığı gibi hangi müderrisin kimin yerine hangi tarihte burada görevlendirildiği de takip edilebilmektedir.

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren müderrislerin kariyer hareketlerini izlemede biyografi türündeki eserlerin yetersizliği nedeniyle istifade ettiğimiz farklı bir kaynak türü olan Tarik defterlerinde ise müderrislerin Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne belirli bir sıra ile, yani bir müderrisin kimin yerine buraya geldiği ve kendisinden sonra hangi müderrisin vazife aldığı zikredilmemektedir. Ancak müderrislerin tayin tarihleri üzerinden bir kronoloji oluşmaktadır. Belirtilen dönemden XIX. yüzyıl sonuna kadar hem Ayasofya-i Kebir hem de Sâniye-i Ayasofya-i Kebir Medresesi'ndeki müderris sayılarına bakıldığında genel olarak her iki kısımda da 1 müderrisin vazife aldığı; ancak bazı yıllarda özellikle Sâniye-i

²⁸⁶ M.A, Nr. 19, vr. 83b, 126a, 132a; A.E., Nr. 68, vr. 18b.

²⁸⁷ M.A, Nr. 22, vr. 21a, 133a, 140a.

Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde aynı anda kısa süreli olarak 2 müderrisin görevlendirildiği görülmektedir.²⁸⁸

XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren müderrislerin tayin edildiğini gördüğümüz Sâniye-i Ayasofya-i Kebir ile Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne aynı yıllarda ayrı ayrı müderris vazifelenirilmesi ise Sâniye kısmının talebe ve doğal olarak müderris artışına bağlı olarak açıldığı ihtimalini düşündürmektedir.

3.2.3. Ayasofya-i Kebir Medresesi Sonrası Görevleri

Müderrislerin Ayasofya-i Kebir Medresesi'ndeki görevlerinin hemen ardından kariyer hareketlerinin nasıl devam ettiğini incelediğimizde infisal, tekaüd, vefat durumları haricinde Süleymaniye medreseleri müderrisliği başta olmak üzere medrese kariyerlerine devam ettikleri bununla birlikte bazı müderrislerin kadılık mesleğine geçiş yaptığı görülmüştür.

İlmiye sınıfındaki kariyer sistemine göre eğitimini tamamlamasının ardından mülazemete giren bir aday eğer müderrislik mesleğini tercih etmeyip kadılık yapmak isterse doğrudan kaza kadılıklarına atanırdı. Yani meslekler arası yatay geçiş imkanı da mümkündü. Ancak bir süre müderrislik yapıp sonradan kadılığa geçenler ise müderrisliklerinin derecesine göre uygun pozisyon bulunan bir kaza, sancak veya eyalete kadı olurdu.

Osmanlı Devleti'nde kadılıklar derecelerine göre temelde Mevleviyet kadılıkları ve kaza kadılıkları olarak iki gruba ayrılmıştır. Başkent olan Bursa, Edirne ve İstanbul ile Balkanlar'da, Anadolu'da ve Osmanlı idaresi altındaki muhtelif Arap topraklarındaki stratejik açıdan ve nüfus bakımından önem arz eden şehirlerin yönetimi ve halkın güvenliği adına buraların adlî idaresi için tecrübeli ulemâ tayin edilirdi. Bu kadılıklar da 500 akçe yevmiyeli mevleviyet kadılıkları olarak adlandırılırdı.²⁸⁹

Fatih Sultan Mehmed'in teşkilât kanunnâmesinde dâhil, hâric, Sahn ve Ayasofya-i Kebir Medresesi müderrislerinin mevleviyet makamında olduğu ve

²⁸⁸ Bkz.: Çalışmamızın EK-1 ve EK-2 başlıkları.

²⁸⁹ İlber Ortaylı, "Kadı (Osmanlı Devleti'nde Kadı)", **DİA**, c. 24, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, s. 71.

buralardan büyük kadılıklara geçme haklarının olduğu bildirilmiştir. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren ise Süleymaniye medreselerinin faaliyete geçmesi ve medrese derecelerinin yeniden düzenlenmesiyle mevleviyet sayılan kadılıklar da itibar derecesi bakımından ve kadıların terfideki sırasıyla devriye, mahreç, bilâd-ı hamse ve Haremeyn mevleviyetleri olarak tasnif edilmiştir. Bu sisteme göre de daha önce Sahn medreselerinin müderrisleri mahreç mevleviyetlerine (Galata, İzmir, Halep, Kudüs, Selânik, Eyüb, Sofya, Trabzon, Üsküdar, Girit şehirleri bu statüdedir) atanırken aynı yüzyılın sonlarından itibaren Sahn ile birlikte Mûsıla-i Süleymaniye, Hâmise-i Süleymaniye, Süleymaniye ve Dârülhadis-i Süleymaniye müderrisleri de bu mevleviyetlerde görev almıştır.

Mevleviyet derecesini Bilâd-ı Hamse (Edirne, Bursa, Mısır, Şam ve Filibe bu statüdeki şehirlerdir) mevleviyeti ve statü olarak en yüksek dereceyi ise İstanbul, Mekke ve Medine şehirlerinin yer aldığı Haremeyn Mevleviyeti teşkil etmiştir. Kadılıklar içinde en üst ve en yüksek mevleviyet ise İstanbul idi. Bu kadılığı Anadolu ve ardından Rumeli kazaskerliği takip eder ve daha sonra ilmiye sınıfının zirvesinde yer alan Şeyhülislâmlık görevine yol uzanırdı.²⁹⁰

Müderrislerin Ayasofya-i Kebir Medresesi'nden sonraki görevlerine bakıldığında 30 kişinin durumu tespit edilemezken, müderrislerden 11'inin vefat ettiği, 5'inin tekaüde ayrıldığı, 1 kişinin görevinden 1 kişinin ise ilmiye mesleğinden infisal ettiği görülmüştür. Bu verilerin²⁹¹ dışında müderrislerin kariyer hareketlerini şu şekilde gösterebiliriz:

Tablo 3.2: Müderrislerin Ayasofya-i Kebir Medresesi Sonrası Görev Aldığı Medreseler

Görev	Kişi Sayısı
Süleymaniye Medreseleri Müderrisliği	47

²⁹⁰ Kanunnâme-i Âl-i Osman, s. 12; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 95; Fahri Unan, "Mevleviyet", *DİA*, c. 29, TDV Yayınları, Ankara, 2004, s. 467.

²⁹¹ Tablodaki dağılımlara ait verilerin kaynakları için bkz.: Çalışmamızın EK-1 ve EK-2 başlıkları.

Süleymaniye Dârülhadisi Müderrisliği	12
Sultan Ahmed Medresesi Müderrisliği	3
Eyüb Sultan Medresesi Müderrisliği	2
Sahn-ı Semân Medresesi Müderrisliği	2
Atik Valide Medresesi Müderrisliği	2
Yavuz Selim Medresesi Müderrisliği	2
Sultan Bayezid Medresesi Müderrisliği	1
Zal Mahmud Paşa Medresesi Müderrisliği	1
Cedîde-i es-Seyyid Hasan Paşa Medresesi Müderrisliği	1
Müderrislik	20 ²⁹²

Tabloda görüldüğü üzere müderrislerden 93 kişi Ayasofya-i Kebir Medresesi'ndeki görevlerinden sonra medrese kariyerine devam etmiştir. Bu müderrislerin Ayasofya'daki kazandıkları derece büyük oranda Hâmise-i Süleymaniye idi; buradan da silsilede Hâmise-i Süleymaniye'den sonra gelen Süleymaniye derecesine yükselmişlerdir. Bu isimlerin haricinde 12 müderris ise diğer meslektaşlarından farklı olarak Süleymaniye derecesinde beklemeden doğrudan medrese derecelerinin zirvesinde yer alan Süleymaniye Dârülhadisi'ne ilerlemiştir.

Derece atlayan müderrislerle ilgili bir değerlendirme yapacak olursak, öncelikle Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde vazife yapmanın bu durumda etkisi olmadığını görüyoruz. Çünkü müderrislik kariyerine devam eden 93 kişiden yalnızca XVII. yüzyılda görev alan Râzî Yusuf Efendi, Şirvânî Ahmed Efendi, Uzun Abdullah Efendi, İshak-zâde Mehmed Salih Efendi, Kebîrî-zâde Mustafa Efendi, Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi, Bosnevî Kassam Mehmed Efendi, Beyler Hocası Ahmed Efendi; XVIII. yüzyılda görev alan Gümrükcü Hüseyin Paşa Hâcesi

²⁹² Bu müderrislerle ilgili kayıtlarda Ayasofya-i Kebir Medresesi sonrasında müderrisliğe devam ettikleri bilgisi verilmiş ancak hangi medreseye ilerledikleri gösterilmemiştir bkz.: EK-1 ve EK-2 başlıkları.

Mehmed Efendi, İmam-ı Sultânî Abdurrahman Efendi, Veliyyüddin Cârullah Efendi ve XIX. yüzyılda görev alan Birgivi es-Seyyid Mehmed Şakir Efendi imtiyaz elde etmiştir.

Doğrudan Dârülhadis'e ilerleyen müderrislerden bazıları ile ilgili şu özellikler bilinmektedir. Uzun Abdullah Efendi, Tophane'deki Kılıç Ali Paşa Camii imamı Mehmed Efendi'nin oğlu ve Süleymaniye müderrisi Avâre-zâde Mustafa Efendi'nin damadı olması hasebiyle *Avâre-zâde Damadı* olarak meşhur olmuştur.²⁹³ İshak-zâde Mehmed Salih Efendi Sultan İbrâhim dönemi ulemâsından Karabağî İshak Efendi'nin;²⁹⁴ Kebîrî-zâde Mustafa Efendi ise Süleymaniye medreseleri müderrislerinden ve İstanbul rütbesiyle Edirne kadılığından ma'zûl olan Kebîrî Mehmed Efendi'nin oğludur.²⁹⁵

Bu müderrisler arasında kariyer hareketi ve elde ettiği imtiyazlar açısından Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi biraz daha öne çıkmaktadır. Babası, Erzurum Müftüsü Seyyid Mehmed Efendi olan Feyzullah Efendi, İstanbul'da büyük şöhrete Vânî Efendi'nin talebesi ve bir süre sonra da damadı oldu. Aralık/Ocak 1669-70'te Vânî Efendi'nin de etkisiyle IV. Mehmed'in şehzâdesi II. Mustafa'nın hocası olmuştur. Ertesi yıl Padişah fermanıyla kendisine müstakillen mülâzemet verilen Feyzullah Efendi, bundan sonra ilmiye mesleğinde hızla yükselmiştir. Kariyerine Nisan/Mayıs 1672'de Ayasofya-i Kebir Medresesi müderrisliği ile devam eden Feyzullah Efendi'ye, Ekim/Kasım 1673'te de Süleymaniye Dârülhadisi verilmiştir.²⁹⁶

Müderrislerden yalnızca dördünün ilmiye çevresinden olması, derece atlamalarında ulemâ ailelerine mensub olmanın ya da bu ailelerle sıhriyet kurulmasının bir rolü olmadığını göstermektedir. Diğer müderrislere nazaran sadece Feyzullah Efendi'nin hocası vasıtasıyla kariyerinde önemli mevkilere gelmesinin ve hızlı bir şekilde yükselmesinin Ayasofya-i Kebir Medresesi sonrasında da devam etmesi ise iltimasın bir yansıması olarak görülebilir.

²⁹³ Şeyhî, *Vekâyiü'l fudalâ*, c. 3, s. 340; *Sicill-i Osmânî*, c. 3, s. 368.

²⁹⁴ Uşşâkî-zâde, *Zeyl-i Şekâik*, s. 655 vd.

²⁹⁵ *Sicill-i Osmânî*, c. 4, s. 703.

²⁹⁶ Uşşâkîzâde es-Seyyid İbrâhim Hasîb Efendi, *Uşşâkîzâde Târîhi*, haz. Raşit Gündoğdu, c. 2, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2005, s. 745; Türek, Derin, "Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi", s. 207 vd.

Ayasofya-i Kebir Medresesi'ndeki vazifelerinin ardından bir üst derecede yer alan Süleymaniye medreseleri ve derece atlayarak Süleymaniye Dârülhadisi'ne geçen müderrisler haricinde ağırlıklı olarak İstanbul'da olmak üzere farklı medreselerde görev alanlar da olmuştur. Bu medreseler ise Sultan Ahmed Medresesi, Eyüb Sultan Medresesi, Sahn-ı Semân Medreseleri, Atik Valide Medresesi, Yavuz Selim Medresesi, Sultan Bayezid Medresesi (Edirne), Zal Mahmud Paşa Medresesi, Cedîde-i es-Seyyid Hasan Paşa Medresesi şeklinde dağılım göstermiştir.

Ayasofya-i Kebir Medresesi'ndeki görevinin ardından kadılığa geçen müderrisler de olmuştur. Daha erken dönemlerden itibaren Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin yüksek statüsü nedeniyle buradan ayrılan ve kadı olarak ilmiyedeki kariyerine devam eden müderrisler teâmül gereği yüksek dereceli eyalet kadılıkları olan mevleviyet kadılıklarına hareket etmiştir. Müderrislerin bu noktadaki hareketleri²⁹⁷ ise şu şekilde olmuştur:

Tablo 3.3: Müderrislerin Ayasofya-i Kebir Medresesi Sonrası Görev Aldığı Kadılıklar

Görev	Kişi Sayısı
Halep Kadılığı	9
Kudüs Kadılığı	7
Bağdat Kadılığı	4
Galata Kadılığı	3
Medine Kadılığı	2
Bursa Kadılığı	2
Edirne Kadılığı	2
Trabzon Kadılığı	2
Yenişehir Kadılığı	2
İzmir Kadılığı	2
Eyüb Sultan Kadılığı	1
Mekke Kadılığı	1
Bosna Kadılığı	1
Selanik Kadılığı	1
Sofya Kadılığı	1

²⁹⁷ Tablodaki dağılımlara ait veriler için bkz.: Çalışmamızın EK-1 ve EK-2 başlıkları.

Üsküdar Kadılığı	1
Yenişehir-i Fenâr Kadılığı	1

Müdürlük ve kadılık dışında ilmiye sınıfının bir diğer meslekî kolu olan müftülükle birlikte aynı anda müdürlük vazifesini ise sadece XVI. yüzyıl müdürlüklerinden Köprücek-zâde Sinâneddin Yusuf Efendi yürütmüştür. Yusuf Efendi Ayasofya'daki görevi bitince bir süre Amasya'da müftülük ve müdürlüğe devam etmiştir.²⁹⁸

3.2.4. Müdürlüklerin Bölgesel ve Sosyal Tabanları

Ayasofya-i Kebir Medresesi müdürlüklerinin hangi memleketlerden geldiği, hangi ailelere mensup oldukları, babalarının mesleklerinin gibi hususların tespiti bu medresede görev alan isimlere ait bir prosopografiyi ortaya koyacağı gibi aynı zamanda Ayasofya gibi yüksek dereceli bir medresede bulunmada aile tabanının ya da bölgesel kökeninin rolünün olup olmadığını gösterecektir.

eş-Şekâ'ik ve zeyilleri, Tarik defterleri ve biyografi türündeki eserlerden yaptığımız taramalarda²⁹⁹ Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde görev alan 184 müdürlükten 64'ünün bölgesel tabanı tespit edilemezken diğer müdürlüklerle ilgili dağılım şu şekilde olmuştur:

Tablo 3.4: Ayasofya-i Kebir Medresesi Müdürlüklerinin Bölgesel Tabanları

Bölgeler	Müdürlük Sayısı
Anadolu	70
Rumeli	18
Merkez (İstanbul)	17
Kafkas	9
Arap	5
Orta Asya	1

²⁹⁸ Mecdî, *Hadâiku's-Şekâik*, s. 490.

²⁹⁹ Bu verilere ait kaynaklar çalışmamızın EK-1 ve EK-2 başlıklı kısmında yer alan her bir müdürlük ait dipnotta verilmiştir.

Toplam	120
---------------	-----

Tabloda yer alan İstanbul şehri, coğrafi bir bölge olmamakla birlikte Osmanlı Devleti'nin başkenti olması, ve çok sayıda medreseyi barındıran bir ilim merkezi olması hasebiyle bu kategoride yer almıştır.³⁰⁰ İlmîye sınıfındaki kariyerlerinin önemli bir durağı olan Ayasofya'da vazife alan müderrislerden Anadolu kökenli müderrisler çoğunluğu teşkil etmekle birlikte farklı coğrafyalardan gelen birçok ismin bu medresede müderrislik yaptığı görülmüştür.

İlmîye sınıfı seyfiye ve kalemiye ile Osmanlı Devlet teşkilatında idarî zümrenin sacayağını oluşturmaktaydı. Ancak ilmîye erbabının devletin yönetici kesimi için tanınan bazı ayrıcalıklarda³⁰¹ daha geniş imkanlara sahip olması bu gruba dahil olmayı sadece itibarî bir üstünlük olarak bırakmamış zaman içerisinde pragmatik bir tavra da dönüştürmüştü.

Bilhassa XVI. yüzyıldan itibaren ilmîye sınıfının yargı ve eğitim üzerindeki etkisinin artması ve özellikle Şeyhülislâmlığın divandaki üyelere göre rolünün güçlenmesi gibi gelişmeler mezkûr sınıfa daha fazla prestij kazandırmış böylece daha önceki Müslüman-Türk devletlerinde örnekleri bulunan ilmîye mesleğinin babadan oğullara veya torunlara geçmesi uygulamaları Osmanlı Devleti'nde de görülmüştü.³⁰² Bu nesebî etki zamanla ilmîye ailelerini oluşturmuş³⁰³ ve bu aileler arasında sıhriyet kurulmasıyla da seçkin bir zümre meydana gelmiştir.

³⁰⁰ Benzer şekilde yapılan bir kategori ve değerlendirme için bkz.: Zeynep Altuntaş, "Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı", Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı, İslâm Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2013, s. 62.

³⁰¹ Osmanlı Devleti'nde tüm askerî sınıf için geçerli olan bazı vergilerden muafiyetin ulemâ adına daha kapsamlı olması; yine askerî sınıfın ehl-i örf kısmına, idam dahil olmak üzere her türlü ceza verilirken ulemâya ise en ağır ceza olarak görevden alınma ya da sürgün cezası verilmesi; ilmîye ailelerine ve ulemâ çocuklarına kadro ve yükselmelerde tanınan ayrıcalıklar, ilmîye mesleğini cazip hale getiren etkenlerden olmuştur. Bkz.: İpşirli, **Osmanlı İlmîyesi**, s. 19.

³⁰² Uzunçarşılı, **İlmîye Teşkilâtı**, s. 80; Cihan Kılıç, "Osmanlı İlmîye Teşkilatında Kariyer Sistemi", **Turkish Academic Research Review**, c. 3, S. 1, Haziran, 2018, s. 155.

³⁰³ Meşhur ulemâ ailelerine mensup olanlar silsile yoluyla bir zümre oluşturduğu gibi, babaları ilmîye mesleğinden olmayıp kendilerinin ilmîye girmesi ve evlatlarından da bu sınıfta yer alanlarla süreç içerisinde sonradan ulemâ ailesi meydana getiren gruplar da olmuştur. Bkz.: Güldöşüren, "II. Mahmud Dönemi Osmanlı Ulemâsı", s. 126.

Mensup olduğu ailenin etkisiyle ilmî bir ortamda büyüyen, tahsil hayatına babasından veya onun yakın çevresinden tahsil ettiği derslerle adım atan ve ilmiye muhitinde bulunmanın sağladığı avantajla kaynak eserlere ulaşmada zorlanmayacak olan ulemâ evlatlarının ilmiye mesleğinde kadro alma ve terfi etme imkânları desteklenmiştir.³⁰⁴ Ancak belirli bir hiyerarşi ile çıkılan ilmiyedeki kariyer basamaklarında ulemâ evlatlarının -babalarının yüksek dereceli konumlarına istinaden- diğer meslektaşlarına nazaran daha hızlı yükselmelerinin örnekleri çokça görülmüş ve bu durum tartışmaları da beraberinde getirmiştir.³⁰⁵

Çalışmamızın konusu gereği bu tartışmalara girmeden Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde görev yapan müderrislerden ulemâ ailesi³⁰⁶ mensubu olan 35 ismi ve bu bağlantıların müderrislere Ayasofya'daki diğer meslektaşlarına nazaran bir avantaj sağlayıp sağlamadığını nazara vereceğiz.

Tablo 3.5: Ayasofya-i Kebir Medresesi'ndeki Ulemâ Ailesi Mensubu Müderrisler

Müderris	Babası ve Görevi	Bağlı Olduğu Ulemâ Ailesi
Fudayl Çelebi	Ali Cemâli (Zenbilli), Şeyhülislâm	Zenbilli-zâde ³⁰⁷
Hacı Hasan-zâde Mehmed Efendi bin Hızır Şah	Hızır Şah Efendi - ?	Hacı Hasan-zâdeler ³⁰⁸
Şeyhülislâm Çivi-zâde Mehmed Efendi	Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi, Şeyhülislâm	Çivi-zâdeler ³⁰⁹

³⁰⁴ Mehmet İpşirli, “İlmiye”, **DİA**, TDV Yayınları, c. 22, İstanbul, 2000, s. 142.

³⁰⁵ Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilatı**, s. 80; İlhami Yurdakul, **Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı'nda Reform (1826-1876)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 20.

³⁰⁶ Babası ilmiyeden olan ancak bir ulemâ ailesi olarak kaynaklarda zikredilmeyen isimlere de bu tablonun ardından ayrıca değindik.

³⁰⁷ Zenbilli-zâdeler: Cemaleddin Aksarayî torunlarından Şeyhülislâm Ali Cemalî oğullarıdır ve 16. yüzyıldan sonraya kadar devam eden bir aile olmuştur. Bkz.: **Sicill-i Osmanî**, c. 4, s. 679.

³⁰⁸ Hacı Hasan-zâdeler: II. Bayezid devri ilk Anadolu kazaskeri Mehmed Efendi, dedesi Hacı Hasan Efendi'ye istinaden Hacı Hasan-zâde olarak meşhur olmuş ve bu silsileden Hacı Hasan-zâdeler olarak bir ilmiye ailesi doğmuştur. Atâî, **Hadâiku'l-Hakâik**, s. 168; Mehmet İpşirli, “Hacı Hasan-zâde Efendi”, **DİA**, c. 14, İstanbul, 1996, s. 503.

³⁰⁹ Çivi-zâdeler: 15. ve 18. yüzyıllarda ulemâ yetiştiren meşhur bir aile olan Çivi-zâdelerin lakabı müderris ve hattat bir isim olan Çivi İlyas Efendi'den gelmektedir. Bu ailenin tanınmasında İlyas Efendi'nin oğlu ve Şeyhülislâmlık makamına yükselen Muhyiddin Mehmed Efendi ile yine Şeyhülislâmlığa yükselen torunu Mehmed Efendi'nin rolü önemli olmuştur. Bkz.: Mehmet İpşirli, “Çivizâdeler”, **DİA**, c. 8, İstanbul, 1993, s. 349.

Atâullah-zâde Şemseddin Efendi	Birgili Atâullah Ahmed Efendi, ulemâdan olup Sultan II. Selim'e de hocalık yapmıştır	Atâullah-zâdeler ³¹⁰
Ahi-zâde Mahmud Çelebi	Ahi-zâde Abdülhalim Efendi, kazaskerlik yapmıştır	Ahi-zâdeler ³¹¹
Ahi-zâde Seyyid Mehmed Efendi	Şeyhülislâm Ahi-zâde Hüseyin Efendi,	Ahi-zâdeler
Kudsî-zâde eş-Şeyh Mehmed Efendi	Kudsî Mehmed Efendi, kazaskerlik yapmıştır	Kudsî-zâdeler ³¹²
Şeyhülislâm Hüsam-zâde Abdurrahman Efendi	Tulumcu Hüsameddin Efendi, Ayasofya-i Kebir Medresesi müderrislerindedir	Hüsam-zâdeler ³¹³
Muharrem-zâde Ahmed Efendi	Bafralı Muharrem Efendi, Bağdat ve Halep kadısı olarak görev yapmıştır	Muharrem-zâdeler ³¹⁴
Zekayî Ahmed Efendi	Babası (üvey), Taşköprülü-zâde Kemal Efendi, II. Osman devri ulemâsındandır	Taşköprülü-zâdeler ³¹⁵

³¹⁰ Atâullah-zâdeler: Sultan II. Selim'in hocalarından olan ulemâdan Birgili Atâullah Ahmed Efendi'nin neslinden devam eden bir ailedir. Oğullarından kazasker, müderris, defterdar ve şairler yetişmiştir. Bkz.: Yılmaz Öztuna, **Devletler ve Hânedanlar: Türkiye (1074-1990)**, c. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 563.

³¹¹ Ahî-zâdeler: Muhaşşî Sinan damadı Mehmed Efendi'nin ahîzâde olarak anılmasından neslinden gelenler de bu isimle anılmıştır. Şeyhülislâmlar, kazaskerler de çıkaran bir ilmiye ailesi olan Ahîzâdeler 80 yıl kadar meşhur olarak devam etmiştir. IV. Murad devrinde yüksek mevkilere gelmeleri zayıflamıştır. Bkz.: **Sicill-i Osmanî**, c. 4, s. 680

³¹² Kudsî-zâdeler: Nişancızâde Kudsî Mehmed Efendi'nin oğullarından gelen bir ilmiye ailesi olmuştur. Bkz.: **Sicill-i Osmanî**, c. 4, s. 57 vd.

³¹³ Hüsam-zâdeler: Ayasofya-i Kebir Medresesi müderrislerinden Tulumcu Hüsam Efendi'ye nispetle ailesinden gelen isimlerin anıldığı ilmiye ailesidir. Bkz.: **Sicill-i Osmanî**, c. 3, s. 315; c. 4, s. 11.

³¹⁴ Muharrem-zâdeler: Bağdat ve Halep kadısı olarak görev yapan Bafralı Muharrem Efendi'nin oğlu Ayasofya-i Kebir Medresesi müderrisi Muharremzâde Ahmed Efendi'nin ismi ile meşhur olan bir ailedir. Bkz. Uşşâkî-zâde, **Zeyl-i Şakâ'ik**, s. 559; **Sicill-i Osmanî**, c. 1, s. 221; c. 4, s. 99.

³¹⁵ Taşköprülü-zâdeler: Cengiz fitnessi zuhur ettiğinde İran coğrafyasından Anadolu'ya göç eden ve Kastamonu ile Sinop arasındaki Taşköprü civarına yerleşen bir ailedir. Ailede ilimle iştiğal eden kişi Mahmud adlı bir zâttir. Ailenin ilmiyede yer edinen ilk ismi ise Hayreddin Halil Efendi'dir. Zamanla önemli ulemâ aileleri arasında yer ailenin fertleri daha ziyade müderrislik yapmış ve kadılık görevini pek tercih etmemiştir. Bu aileye mensup en meşhur isimlerden biri de eş-Şekâ'ik müellifi Taşköprülü-zâde İsmâüddin Ahmed Efendi olmuştur. Bkz.: Müstakim Arıcı, Mehmet Arıkan, "Prosopografik Bir İnceleme: 'Osmanlı'nın Âlimi Taşköprülü-zâde, Çevresi, Kariyeri, Telifatı", **Taşköprülü-zâdeler ve İsmâüddin Ahmed Efendi**, ed. Müstakim Arıcı, Mehmet Arıkan, İLEM Yayınları, İstanbul, 2020, s. 8 vd.

Çeşmî-zâde Abdürrahim Efendi	Çeşmî Mehmed Efendi, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur	Çeşmî-zâdeler ³¹⁶
Beyazi-zâde Ahmed Efendi	Beyazî Hasan Efendi, İstanbul kadılarındandır	Beyazi-zâdeler ³¹⁷
Kebirî-zâde Mustafa Efendi	Kebirî Mehmed Efendi, Süleymaniye Medreseleri müderrislerindendir ve kadı olarak da görev almıştır	Kebirî-zâdeler ³¹⁸
Beyazî-zâde Mahmud Efendi	Beyazî-zâde Ahmed Efendi, Ayasofya-i Kebir Medresesi müderrislerindendir	Beyazi-zâdeler
Mekkî-zâde Esad Efendi	Mekkî Mehmed Efendi, Ayasofya-i Kebir Medresesi müderrislerindendir	Mekkî-zâdeler ³¹⁹

³¹⁶ Çeşmî-zâdeler: Ailenin ismini aldığı kişi olan Çeşmî Mehmed Efendi, aslen Aydın'lı olup tüccar bir babanın oğlu iken ilmî çalışmalara devam etmiş ilmiye sınıfında yükselerek müderrislik, kadılık, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. Kendisinden sonra gelen oğullarından da müderrisler ve kadılar yetişmiştir. Bkz.: **Sicill-i Osmanî**, c. 2, s. 93-94.

³¹⁷ Beyazi-zâdeler: IV. Mehmed devri ulemâsından Beyazî Hasan Efendi evlatlarıdır ki bu dönemden itibaren yarım asır kadar etkili olmuşlardır. Bkz.: **Sicill-i Osmanî**, c. 4, s. 685.

³¹⁸ Kebirî-zâdeler: IV. Murad dönemi ulemâsından Kebirî Mehmed Efendi aileye ismini vermiştir. Bu aileden uzun yıllar kazasker ve müderris yetişmiştir. Bkz.: **Sicill-i Osmanî**, c. 4, s. 703.

³¹⁹ Mekkî-zâdeler: IV. Mehmed devri ulemâsından, aynı zamanda şair ve tarihçi olarak da bilinen Mekkî Mehmed Efendi'nin oğullarına denir. 1714-1797 yıllarında yaşamış ve Osmanlı Şeyhülislâmlarından olmuş Mekkî Mehmed Efendi ailesi de Mekkî-zâdeler olarak anılmıştır; ancak iki aile birbirinden farklıdır. Bkz.: Öztuna, **Devletler ve Hanedanlar**, c. 2, s. 759.

Ahmed Yahya Efendi	Debbağ-zâde Mehmed Efendi, Şeyhülislâm	Debbağ-zâdeler ³²⁰
Mekkî-zâde Tâhir Mehmed Efendi	Mekkî Mehmed Efendi, Ayasofya-i Kebir Medresesi müderrislerindendir	Mekkî-zâdeler
Vardarî Şeyh-zâde Efendi mahdumu Yahya Kâmil Efendi	?	Vardarî Şeyh-zâdeler ³²¹
Kevâkibî-zâde hafidi Mehmed Said Efendi	?	Kevâkibî-zâdeler ³²²
Ahmed Bahaeddîn Efendi hafidi es-Seyyid Mustafa Nazmi Efendi	Bahaeddin-zâde İzzet Efendi, Ulemâdandır	Bahaeddîn-zâdeler ³²³
Nîşli Müftî-zâde es-Seyyid Mehmed Vehbî Efendi	?	Müftî-zâde ³²⁴

³²⁰ Debbağ-zâdeler: İstanbul Yedikule’de debbağ esnafı şeyhi olan Mahmud Efendi’nin bu vazifesine izafeten *debbağzâdeler* olarak bilinen ailenin devamı ise Mahmud Efendi’nin oğlu Osmanlı Şeyhülislâmı Mehmed Efendi üzerinden olmuştur. Aileden birçok ilim erbabı yetişmiştir. Öztuna, a.g.e., s. 634.

³²¹ Vardarî Şeyh-zâdeler: Bu aile Vardar Yenicesi’nden Gazi Evranos nesline dayanmaktadır. Aile mensuplarından birinin ilmiyede görev almasının ardından diğer üyelerinin de ilmiye teşkilatında etkin olmasıyla oluşan ailelerdendir. Bkz.: Güldöşüren, “II. Mahmud Dönemi Osmanlı Ulemâsı”, s. 79.

³²² Kevâkibî-zâdeler: Aile adını IV. Murad devri ulemâsından Ayasofya-i Kebir Medresesi müderrisi Halepli İbrahim Efendi’den almaktadır. Halep’in kadim ailelerinden kabul edilen Kevâkibîlerin neslinden Osmanlı devlet kademesinde görev alan birçok devlet adamı ve ilmiye sınıfında vazifeli ulemâ yetişmiştir. Bkz. Zeynep Altuntaş, “Kevâkibîzâdeler: Osmanlılarda Bir Ulemâ Ailesi”, **BSV Bülten**, 67 (Mayıs-Ağustos 2008), s. 93.

³²³ Mustafa Nazmi Efendi’nin bağlı olduğu bu ailenin ismi Bahaeddin-zâdeler olup Cizyedar-zâdeler olarak da tanınmışlardır. Bkz.: Güldöşüren, “II. Mahmud Dönemi Osmanlı Ulemâsı”, s. 78; **Sicill-i Osmanî**, c. 2. s. 115; c. 3, s. 459; c. 4. s. 684.

³²⁴ Müftî-zâdeler: Müftü çocukları ve torunlarından oluşan ilmiye ailelerindendir. Güldöşüren, a.g.t., s. 81.

Menlikî Mustafa Efendi-zâde Mehmed Şevkî Efendi	Menlikî Mustafa Efendi, Ulemâdandır	Mustafa Efendi-zâdeler ³²⁵
Meşreb-zâde Abdurrahman Efendi	?	Meşreb-zâdeler ³²⁶
Melek Mehmed Paşa Hafîdî Mîr Mehmed Bahaeddin Efendi	?	Melek Paşa-zâdeler ³²⁷
İzzet Bey-zâde es-Seyyid Mehmed İffet Efendi	İzzet Bey, Rumeli kazaskerlerindedir.	İzzet Bey-zâdeler ³²⁸
Şeyhülislâm Âşir Efendi-zâde Mehmed Taceddin Efendi	?	Âşir Efendi-zâdeler ³²⁹
Kassâm Kettânî-zâde Mehmed Efendi	?	Kettânî-zâdeler ³³⁰
Benli-zâde Mustafa Şemseddin Efendi	?	Benli-zâdeler ³³¹

³²⁵ Mustafa Efendi-zâdeler: İlmîye sınıfındaki görevlerinin haricinde kendilerine verilen diğer vazifeleri yerine getirerek padişahın iltifatına mazhar olan müderrisler zamanla oğullarını da ilmîye teşkilatına dahil ederek küçük ulemâ aileleri teşkil etmiştir. Bu tarz oluşan ailelerden biri de Mustafa Efendizâdeler olmuştur. Bkz.: Güldöşüren, a.g.t., s. 79.

³²⁶ Meşreb-zâdeler: Ulemâ bir aileden gelen ve kazaskerlik görevinde bulunan Ali Meşreb Efendi'nin evlatları bu isimle anılmıştır. Meşhur ulemâ ailelerindedir. Bkz.: **Sicill-i Osmanî**, c. 4, s. 706.

³²⁷ Melek Paşa-zâdeler: XVIII. yüzyılın sonlarında sadrazam olarak vazife alan Melek Mehmed Paşa'nın neslinden gelenlerin teşkil ettiği ulemâ ailelerindedir. Bkz.: Altuntaş, "Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı", s. 71 vd.

³²⁸ İzzetbey-zâdeler: İki kez Rumeli kazaskerliği yapan İzzet Mustafa Bey'in evlatlarının ilmîye sınıfında göreve gelmeleriyle oluşan ulemâ ailesidir. Bkz.: Altuntaş, "Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı", s. 369.

³²⁹ Âşir Efendi-zâdeler: 1798-1800 yılları arasında Şeyhülislâm olarak görev alan ve tesis ettiği kütüphane ile de bilinen Âşir Efendi'nin neslinden gelen ve ilmîyeye girenlerden oluşan bir ulemâ ailesidir. Bkz.: **Sicill-i Osmanî**, c. 3, s. 281.

³³⁰ Kettânî-zâdeler: İlmîye sınıfı haricindeki mesleklerden gelip zamanlar ilmîyede görev alanların evlatlarının teşkil ettiği ulemâ ailelerindedir. Bkz. Güldöşüren, "II. Mahmud Dönemi Osmanlı Ulemâsı", s. 81.

³³¹ Benli-zâdeler: Kazasker Râşid Efendi ve oğulları Benli-zâde olarak maruf olup, ailelerinden ilmîye mesleğinde görev alan birçok isim yetiştiren meşhur ilmîye ailelerindedir. Bkz.: **Sicill-i Osmanî**, c. 4, s. 684.

Hüseyin Bey-zâde Mir es-Seyyid Mehmed Said Efendi	?	Hüseyin Bey-zâdeler ³³²
Hatib-zâde es-Seyyid Mehmed Sadullah Efendi	?	Hatib-zâdeler ³³³
Tırnakçı-zâde mîr es-Seyyid Mehmed Sa'îd Zîver Efendi	Seyyid Mustafa, kadı olarak görev yapmıştır	Tırnakçı-zâdeler ³³⁴
Abdullah Molla-zâde Reşid Efendi hafîdi es-Seyyid Mehmed Kâmil Efendi	?	Tatarcık-zâdeler ³³⁵
Müftî-zâde es-Seyyid Mustafa Zeki Efendi	?	Müftî-zâdeler ³³⁶
İmaduddîn Efendi-zâde es-Seyyid Mehmed Zeynelâbidîn Efendi	?	Zeynelâbidîn-zâdeler ³³⁷
Nefes-zâde es-Seyyid Mehmed Sadık Efendi	?	Nefes-zâdeler ³³⁸

³³² Hüseyin Bey-zâdeler: İlmiye teşkilatında bilhassa XIX. yüzyılda etkin olan bir ailedir. Bu aileye mensup evlatlardan birinin ilmiyeye girmesi ve arkasından gelen nesilden de ilmiyede görev alanların artmasıyla oluşan bir ulemâ ailesidir. Bkz. Güldöşüren, a.g.t., s. 80.

³³³ Hatib-zâdeler: Fatih Sultan Mehmed devri âlimlerinden Mehmed Efendi'nin neslinden gelenlere denirdi. Meşhur ulemâ ailelerinden olup mensuplarından ilmiyede vazife alan birçok isim yetişmiştir. Bkz.: **Sicill-i Osmani**, c. 4, s. 689.

³³⁴ Tırnakçı-zâdeler: Enderunlu Kadı Seyyid Mustafa Bey'in evlatlarından olan meşhur ulemâ ailelerindedir. Bkz.: Hakan Yekbaş, "Tırnakçı-zâde Mehmed Sa'îd Zîver Bey ve Mensur Şitâiyyesi", **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, c. 3, S. 3, İstanbul, 2009, s. 164.

³³⁵ Tatarcık-zâdeler: Fetva emini olarak vazife yapan Kırımî Osman Efendi'nin neslinden gelenlerin anıldığı isimdir. Osman Efendi'nin evladı Abdullah Efendi Rumeli kazaskerliği yapmıştır. Meşhur ulema ailelerinden olup mensuplarından birçok ulemâ yetişmiştir. **Sicill-i Osmani**, c. 3, s. 390 vd.

³³⁶ Müftî-zâdeler: Müftü çocukları ve torunlarından oluşan ilmiye ailelerindedir. Güldöşüren, "II. Mahmud Dönemi Osmanlı Ulemâsı", s. 81. Müftî-zâde es-Seyyid Mustafa Zeki Efendi ile Nişli Müftî-zâde es-Seyyid Mehmed Vehbî Efendi arasında bir akrabalık bağı tespit edemedik.

³³⁷ Zeynelâbidîn-zâdeler: İmam-ı Şehriyârî Zeynelâbidîn Bey'in evlatları bu isimle anılmıştır. Rumeli kazaskeri İmâdeddin Mehmed Efendi'nin oğulları üzerinden ailenin ismi devam ederek aileden birçok âlim yetişmiştir. Bkz.: **Sicill-i Osmani**, c. 3, s. 583.

³³⁸ Nefes-zâdeler: IV. Mehmed dönemi ulemâsından Ankaralı Abdurrahman Efendi evlatlarına denir. **Sicill-i Osmani**, c. 4, s. 709. Ancak **Sicill-i Osmani**'de Abdurrahman Efendi'nin torunlarından Sadık Mehmed Efendi (Nefes-zâde) kaydı ile yer alan isim burada kariyer hareketlerini verdiğimiz isimden daha erken bir dönemde yaşamıştır. Bkz.: **Sicill-i Osmani**, c. 3, s. 192.

Tabloda yer alan bilgiler ışığında Ayasofya-i Kebir Medresesi'ndeki müderrislik vazifesinde öne çıkan bir aile olmadığını söyleyebiliriz. Yalnızca Ahi-zâdeler ve Mekkî-zâdeler ailesinden ikişer kişi Ayasofya'da görev almıştır. Müderrislerin Ayasofya-i Kebir Medresesi'nden sonra gelen Süleymaniye derecesini atlayarak doğrudan Dârülhadis-i Süleymaniye derecesini alma durumlarında ulemâ ailesine mensup hiçbir müderris bulunmamaktadır. Müderrislerin Ayasofya'da kısa süre kalarak sonraki derecelere ilerlemelerinde de 12 müderristen ulemâ ailesinden olan sadece 4 kişi yer almaktadır.

Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde meşhur bir ulemâ ailesinden gelmeyip yalnızca babaları ilmiye sınıfında çeşitli görevler almış müderrisler de bulunuyordu. Bu isimler ve babalarının ilmiyedeki vazifeleri³³⁹ şöyle sıralanabilir: *Hüseyn bin Hamid et-Tebrizî Efendi (Ümmi Veled)* → Üvey babası Fahreddîn-i Acemî, Şeyhülislâm; *Muhyiddin Mehmed b. Hatib Kâsım Efendi (Hatib-zâde)* → babası Hatib Kasım Efendi, ulemâdan; *Şeyhülislâm Hamid Efendi* → babası Mehmed Efendi, kadı; *Abdülganî Efendi* → babası Emirşah, kadı; *Remzi-zâde Mehmed Efendi* → babası Remzi Mustafa, kadı; *Hace-zâde Ali Efendi* → babası Mustafa Efendi, ulemâdan; *Ali bin Abdullah Efendi* → babası, Ali Çelebi-zâde Abdullah Efendi, Anadolu kazaskeri; *Şeyhülislâm Sun'î-zâde Seyyid Mehmed Emin Efendi* → babası Sunullah Efendi, Sultan I. Ahmed devri ulemâsından; *Takiyüddîn Efendi* → babası müftü; *Beyânî Ahmed Efendi* → babası Abdurrahman Efendi, IV. Murad devri ulemâsından; *Serbendi-zâde İsmail Efendi* → babası Serbendi Kadı-zâde Şeyhî Ahmed Efendi Sultan IV. Murad dönemi ulemâsından; *İshak-zâde Mehmed Salih Efendi* → babası Sultan İbrahim dönemi ulemâsından Karabağî İshak Efendi; *Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi* → babası Seyyid Mehmed Efendi, müftü; *Resul-zâde El-Hac Mehmed Efendi* → babası Sultan IV. Mehmed devri ulemâsından Sahhaf Resul Efendi; *Râşid Mehmed Efendi* → babası Malatyalı Mustafa Efendi, kadı; *Abdullah Ahıskavî* → babası ulemâdan Mehmed Efendi; *Hayatî Ahmed Efendi* → babası Seyyid Ahmed Efendi, müftü; *Şehrî-zâde Mustafa Efendi-zâde es-Seyyid Mehmed Esad Efendi* → babası Reşid Mehmed Efendi, kadı olarak görev yapmıştır.

³³⁹ Bu verilere ait kaynaklar çalışmamızın EK-1 ve EK-2 başlıklı kısmında yer alan her bir müderrise ait dipnotta verildiğinden burada ayrıca zikredilmemiştir.

Babaları ilmiye dışından olan müderrisler ve babalarının meslekleri ya da iştigal sahaları³⁴⁰ ise şu şekildedir: *Molla Hüsrev* → babası umerâdandır; *Ali Kuşçu* → babası Muhammed Bey, doğancıbaşı; *Emin Kösesi* → babası Nureddin Hamza, harc-ı hâssa emini; *Şeyhülislâm Abdülkadir Şeyhî Efendi* → babası Kerim Hacı, meşâyihten; *Fetvâ-Emini Şeyh-zâde Mehmed Efendi* → babası Sinan Efendi meşâyihten; *Uzun Abdullah Efendi* → babası Mehmed Efendi, imam; *Seyyid Yakub Efendi* → babası Şeyh Seyyid Mehmed Efendi, Halvetiyye tarikatı şeyhlerinden; *Musahib Paşa Hocası İbrahim Efendi* → babası Süleyman Efendi, Yeniçeri zümresinden; *Gümrükçü Hüseyin Paşa Hâcesi Mehmed Efendi* → babası El-hac Veli, sipahiyan zümresinden; *Mu‘abbir İsmail Efendi* → babası Halil Efendi, imam; *Fazıl-ı Müfettiş Süleyman Efendi* → babası Mahmud Efendi, tüccar; *Mekkî Mehmed Efendi* → babası Alaybeyi-zâde Şeyh Mehmed Efendi, Halvetiyye tarikatı şeyhlerinden; *Çavuş-zâde Ahmed Efendi* → babası Osman Çavuş, Dergâh-ı Âli çavuşlarından; *Bosnevî Mahmud Efendi* → babası Halil Efendi, Dergâh-ı Âli sipahilerinden; *Zülâlî Hasan Efendi* → babası Delviyeli Ali Ağa, silâhdar; *Osman-zâde Ahmed Taib Efendi* → babası Osman Efendi, maliye tezkirecisi; *Defterdar-zâde Feyzi Mehmed Efendi* → babası Ahmed Efendi, Defterdar vekili; *Lâlî-zâde es-Seyyid Abdullah Efendi* → babası Seyyid Mehmed Efendi, meşâyihten; *Rasih Efendi-zâde Mehmed Nurullah Efendi* → babası Rasih Efendi, reisülküttab; *Kıbrısî-zâde İsmail Rüşdü Efendi* → babası Kıbrıslı Ali Ağa, tersane emini; *Kayseriyyevî Davud-zâde el-Hac Süleyman Vehbî Efendi* → babası Süleyman Efendi, Nevşehir Kürsü Şeyhi; *Hattat Yesârî-zâde Mustafa İzzet Efendi* → babası Yesârî Mehmed Esad, hattat; *Genç Osman Ağa-zâde es-Seyyid Halil Efendi* → babası Genç Osman Ağa, çavuşbaşı; *Teşrifatî Naim Mehmed Efendi-zâde Mehmed Said Efendi* → babası Naim Mehmed Efendi, teşrifatçı; *Selanikî Numan Bey-zâde Mîr es-Seyyid İbrahim Edhem Efendi* → babası Selanikî Numan Bey, bina emini; *Sirozî İsmail Bey-zâde Mîr Ahmed Nazîf Efendi* → babası Sirozî İsmail Bey, ayan olarak görev yapmıştı.

Ayasofya-i Kebir Medresesi müderrislerinin sosyal tabanlarıyla ilgili tespit ettiğimiz bir diğer husus da müderrislerden bazılarının aynı aileye mensup olmaları

³⁴⁰ Bu verilere ait kaynaklar çalışmamızın Ek-1 ve Ek-2 başlıklı kısmında yer alan her bir müderrise ait dipnotta verildiğinden burada ayrıca zikredilmemiştir.

veya aralarında akrabalık bağı bulunmasıydı. Medresede farklı dönemlerde görev alan³⁴¹ bu isimler ve yakınlıkları şu şekildedir:

Tablo 3.6: Ayasofya-i Kebir Medresesi Müderrislerinin Aile ve Akrabalık Açısından Bağları

Müderris	Yakınlık	Müderris
Şeyhülislâm Hamid Efendi	→ kayınbiraderi	Şeyhülislâm Çivi-zâde Mehmed Efendi ³⁴²
Ahî-zâde Mahmud Çelebi	→ amcaoğlu	Ahî-zâde Seyyid Mehmed Efendi ³⁴³
Tulumcu Hüsameddin Efendi	→ oğlu	Şeyhülislâm Hüsam-zâde Abdurrahman Efendi ³⁴⁴
Beyazî-zâde Ahmed Efendi	→ oğlu	Beyazî-zâde Mahmud Efendi ³⁴⁵
Beyazî-zâde Ahmed Efendi	→ damadı	Bosnevî Mahmud Efendi ³⁴⁶
Mekkî Mehmed Efendi	→ oğlu	Mekkî-zâde Esad Efendi ³⁴⁷
Mekkî Mehmed Efendi	→ oğlu	Mekkî-zâde Tâhir Mehmed Efendi ³⁴⁸

Ancak aralarında akrabalık bağı bulunan ya da aynı aileden gelen müderrisler bulunmakla birlikte bu isimler bir çoğunluk oluşturmamıştır.

Bu sonuçlar ile toplamda 80 müderrisin ailelerinin meslekî kökeni ve aile bağlarını ortaya koymuş olduk. Medresede görev yapan diğer 104 müderris için ise bu bilgiler tespit edilememiştir. Tüm bu veriler üzerine genel bir değerlendirmede bulunacak olursak, oluşturduğumuz bu tasniflerde de görüldüğü gibi Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde Osmanlı Devleti'nin muhtelif bölgelerinden ve ailelerinden ya da gelen müderrisler bulunmaktaydı. Herhangi bir ulemâ ailesine mensup olmayan

³⁴¹ Tablonun sol tarafındaki müderrisler sıralanırken medresede vazife aldıkları tarih esas alınmıştır.

³⁴² Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik*, s. 292; Cahid Baltacı, "Hâmid Efendi Çivizâde Damadı", *DİA*, c. 15, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 460.

³⁴³ Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik*, s. 705; Şeyhî, *Vekâiyü'l fudalâ*, c. 3, s. 13; Hasan Güleç, "Ahîzâde Abdülhalim Efendi", *DİA*, c. 1, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, s. 548.

³⁴⁴ Şeyhî, a.g.e., s. 370.

³⁴⁵ Şeyhî, a.g.e., c. 4, s. 14.

³⁴⁶ Şeyhî, a.g.e., s. 15.

³⁴⁷ Şeyhî, a.g.e., s. 340.

³⁴⁸ Şeyhî, a.g.e., s. 390.

ya da babası ilmiye dışından bir mesleğe sahip olan bir müderris bu özellikleri taşıyan meslektaşlarıyla aynı medreselerde kariyer yolculuğunu sürdürebiliyordu.

Ayrıca Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin Osmanlı Devleti'nin farklı coğrafyalarından ve tabanlarından gelen isimlere açık bir yer olduğu, bu medresede müderris olabilmek için hususî bir şart aranmadığını ve fırsat eşitliği içinde burada görev alındığını söyleyebiliriz.

3.2.5. Müderrislerin Gelirleri

Müderrisler medreselerin vakfiyelerinde yer alan şartlar dikkate alınarak vazifelendirildiği gibi hizmetleri karşılığındaki ücretleri de yine vakfiyelerde belirtilen miktarlara göre günlük olarak tespit edilmiş ve bu miktarların ödenmesinde hassas davranılmıştır.³⁴⁹

Medreselerin derecelendirilmesinde müderrise ödenen ücretin belirleyici olduğunu daha önce ifade etmiştik. Dolayısıyla, medresenin derecesi müderrisin alacağı ücreti de yansıtmaktadır. Müderrislik mesleğine adım atan bir kişi, en alt derecedeki medreseden itibaren terfi ederek kariyerine devam ederken bu durum aynı zamanda maaşının da artması anlamına gelirdi. Uygulanan bu sistem müderris ücretlerinin piyasa şartlarından bağımsız olarak tecrübe ve kaliteye endeksli olduğunu göstermektedir.³⁵⁰

Müderrislerin lojman sahibi olmaları, senenin belirli dönemlerinde aldıkları aynî ve nakdî yardımlar, medrese vakfına ait olan tarlalarda ziraî faaliyetlerde bulunma imkânı gibi bazı avantajlı durumları bulunmaktaydı. Bunların hâricinde müderrislerin maaş derecelerine bakılmaksızın vergi ve müsadereden muaf olmaları yani vefatlarından sonra terekelerinin varislerine aktarılma garantisi de bazı ayrıcalıkları idi. Ayrıca kadılık yapan müderrislerin gelen davalardan ve harçlardan da ekstra geliri oluyordu.³⁵¹

³⁴⁹ Yancı, "Medrese Teşkilâtı", s. 155.

³⁵⁰ Tahsin Özcan, "Vakıf ve Eğitim: Osmanlılarda Eğitim Hizmetlerinin Finansmanı", **Osmanlı Medreseleri-Eğitim, Yönetim ve Finans**, ed. Fuat Aydın, Mahmut Zengin, Kübra Cevherli, Yunus Kaymaz, Mahya Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 294.

³⁵¹ Çiftçi, **Süleymaniye Dârühadisi**, s. 98 vd.

Müdrisler, bir medresede görev sürelerini tamamlamalarının ardından yeni bir yere tayin edilinceye kadarki mülâzemet dönemlerinde gelirlerinin azalması nedeniyle vakıflardan ve kendilerine tahsis edilen arpalık³⁵²larından sağladıkları gelirlerle geçimlerini sağlamıştır. Bu açıdan arpalıklar, müdrislere mülâzemet zamanlarında tahsis edilen bir nevi işsizlik maaşı olmuştur.³⁵³

Vakfiyede Ayasofya-i Kebir Medresesi müdrislerinin yevmiyeleri ile ilgili şartlar belirtilmemiştir. Bu durumda yaklaşık 470 yıllık bir süreyi kapsayan Ayasofya-i Kebir Vakfı'na ait tüm muhasebe defterlerinin taranması mümkün olmadığından, müdrislere ait biyografilerden ve tarik defterlerinde düzenli olarak işaret edilmiş olan kayıtlardan yevmiyeler hakkında bir fikir yürütebiliyoruz.

Genel olarak XVI. yüzyılın ortalarına kadar Ayasofya-i Kebir Medresesi müdrisleri günlük 50 akçe; aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise Sahn-ı Semân Medreseleri'nin de üzerinde günlük 60 akçe almıştır.³⁵⁴ Ancak bu kaidenin dışındaki örneklere de rastlanmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ali Kuşçu yevmî 200 akçe³⁵⁵; Küçük Bedreddin Efendi yevmî 80 akçe³⁵⁶; Şeyhülislâm Hamîf Efendi de yevmî 90 akçe ile Ayasofya-i Kebir Medresesi müdrisliğine getirilmiştir.³⁵⁷ Elimizdeki verilere göre medresenin statüsünü de belirleyen yevmiye miktarının üzerinde yer alan bu oranların nedeniyle ilgili kesin bir yargıya varmak ise mümkün görünmemektedir.

Konuyla ilgili aralarında yaklaşık 200 yıllık bir fark bulunan 1608-1613 ve 1790 tarihli muhasebe defterlerinde de müdrislere verilen ücretlerin değişmediği ve aynı şekilde 60 akçe verilmeye devam edildiği görülmektedir. XVIII. yüzyılın

³⁵² Arpalık: Başlangıçta yüksek dereceli devlet memurlarına, bazı saray mensuplarına ve ilmiye sınıfı mensuplarına maaş ilavesi olarak ya da emeklilik veya ma'zûliyet durumlarında tahsis edilen gelirlerden biri de arpalık idi. Özellikle ilmiye ricâli çok fazla azl yaşadıkları için bu gelirden istifade etmiştir. Bu usulün zamanla süstimâl edilmesi XVIII. yüzyılda arpalıkların yalnızca ilmiye sınıfına verilmesine neden oldu. Arpalık ya belirli bir kaza ya da sancağın senelik gelirinin bir kısmının tahsisi ya da hazineden belirli bir gündelik verilerek olurdu. Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lûgatı**, s. 18.

³⁵³ Mustafa Nûri Paşa, **Netâyicü'l-vukûât**, s. 137; Yancı, "Medrese Teşkilâtı", s. 156.

³⁵⁴ Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilatı**, s. 66.

³⁵⁵ Mecdî, **Hadâiku's-Şekâik**, s. 183.

³⁵⁶ TSU, vr. 211b.

³⁵⁷ Atâî, **Hadâiku'l-Hakâik**, s. 243.

sonlarına ait birkaç defterde de müderrislerin yine aynı yevmiyeyi aldıkları belirtilmiştir.³⁵⁸

XVIII. yüzyıldan itibaren tarîk defterlerinde yer alan atama kayıtlarına göre ise XIX. yüzyıl sonuna kadar Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin iki kısmında da müderrislerin tamamı yevmî 180 akçe ile görevlendirilmiştir.³⁵⁹

3.3. MUÎD

Sözlükte geri dönmek, tekrar etmek, ilimde maharetli olmak anlamlarına gelen muîd kelimesi ilmiye ıstılahında ise müderris yardımcısı, müzâkereci, müderrisin derslerini talebelere tekrarlayıp izah eden kimselere verilen unvandır. Muîdlerin vazifeleri günümüz üniversitelerindeki araştırma görevlilerine benzetilebilir. Müderrislerin, dânişmendler arasından eser telif edecek ve dersleri müzakere edecek istidada sahip liyâkatli kimselerden seçtikleri muîdler, müderrisin derslerini tekrarlamakla birlikte talebelerin disiplininden de mesuldü. Ayrıca müderrisin herhangi bir mazereti nedeniyle onun yerine ders verebilmekteydi.³⁶⁰

Muîd eser kaleme alacak donanıma sahip, ihtisas seviyesinde bir talebe olabileceği gibi, eğitimini bitirmiş ve henüz müderrisliğe tayin edilmediği için müderrise yardımcı olan biri de olabilirdi. Muîd kadrolarının ellili statüdeki medreselerden daha alt seviyedeki medreselerde de bulunduğu ve muîdlerin tıpkı müderrisler gibi kadrolara atanarak geldiği ve görev sürelerinin kesin olmamakla birlikte iki sene sürdüğü tahmin edilmektedir.³⁶¹

Osmanlı medreselerine ait bazı vakfiyelerden anlaşıldığına göre genelde her medresede 1 muîd bulunuyordu.³⁶² Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde görev alacak muîdlerle ilgili herhangi bir vakfiye şartı mevcut olmamakla birlikte Fatih'in Sahn-ı Semân medreseleri için belirlediği *her bir medresede müderrislerin kısa ve metin tarzındaki temel eserler ile daha mufassal eserleri anlayacak kimselerden seçmiş*

³⁵⁸ Akgündüz v.dğr., **Ayasofya**, s. 395 vd.

³⁵⁹ Müderrislerin aldıkları yevmiyelerin tamamı 180 akçe olduğundan burada ayrıca bir liste verilmedi. Bu konuda her bir müderrise ait maaş bilgisi için çalışmamızın Ek-1 ve EK-2 kısmındaki tarik defterleri referanslarına bakılmalıdır.

³⁶⁰ Baltacı, **Osmanlı Medreseleri**, c. 1, s. 113 vd.; Yancı, "Medrese Teşkilâtı", s. 191.

³⁶¹ Baltacı, a.g.e., 113 vd.

³⁶² Zengin, Cevherli, "Osmanlı Medrese Sisteminde Eğitim-Öğretim Kadrosu", s. 185.

*muîdleri olması ve bu muîdler için yevmî 5 akçe verilmesi*³⁶³ şartlarının Ayasofya'da da uygulandığını farklı dönemlere ait muhasebe kayıtlarından öğreniyoruz.

Ayasofya-i Kebir Vakfı'na ait 1594 ve 1595 yılına ait muhasebe dönemi kayıtlarında Ayasofya-i Kebir Medresesi'ndeki 1 muîd için günlük 5 akçe verildiği yer almaktadır. Aynı şekilde 1608-1613 yılları arasındaki döneme ait verilerde de medrese kadrosundaki muîd sayısının ve alınan yevmiyelerin değişmediği gözlemlenmiştir. Bu tarihlerden yaklaşık 200 sene sonraya ait 18 Kasım 1790 tarihli muhasebe defterinde de Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde personel için verilen günlük ücretlerin muîd için 5 akçe olarak zikredilmesi bu tarihe kadar muîd kadrosunun ve bu kadroya ayrılan bütçenin aynı kaldığını göstermiştir.³⁶⁴

Bu dönemden sonrasına ait verilere ulaşamamakla birlikte medresenin XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren iki kısma ayrılmasıyla her bölümdeki müderrisler için ayrı bir muîd istihdam edildiğini düşünüyoruz.

3.4. TALEBELER

İslâm eğitim geleneğinde öğrenciler için, öğrenim seviyelerine (başlangıç/mübtedî, orta/mütevassıt, ileri/müntehî) medrese vakfından aldıkları burs miktarına, medrese dershanesindeki konumlarına (dinleyici/müstemi', aktif/müşteğil) göre değişen terimler ve bunların haricinde tâlib, tilmiz gibi farklı isimlendirmeler kullanılmıştır.

Osmanlı medreselerinde ise öğrenciler tâlib, talebe, tüllâb, suhte/softa³⁶⁵ ve dânişmend³⁶⁶ olarak adlandırılmıştır. Genel olarak bu kavramların hepsi öğrenciyi karşılamakla birlikte kendi içinde bir hiyerarşiyi de barındırıyordu. Mesela sıbyan mektebindeki öğrencilere çoğunlukla talebe, başlangıç ya da orta seviyedeki medrese öğrencileri için sũhte ve yüksek dereceli medrese öğrencilerine de dânişmend

³⁶³ **Fatih Mehmet II Vakfiyeleri**, s. 247.

³⁶⁴ Akgündüz v.dğr., **Ayasofya**, s. 380 vd.

³⁶⁵ Suhte, medrese talebeleri için kullanılan bir tabirdi. Medrese ıstılahında talebeye tâlib de denildiğinden ilim aşkıyla yanmalarından kinaye olarak *suhte* denilmiş daha sonra tahrife uğrayarak *softa* şeklinde de kullanılmıştır. Bkz.: Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri**, c. 3, s. 263.

³⁶⁶ Farsça bir tekib olan dâniş-mend ilim sahibi sayılan adam anlamına gelmekte olup Sahn-ı Semân ve Süleymaniye başta olmak üzere büyük medreselerde eğitim gören ve icâzet alacak seviyedeki talebelere denirdi. Bkz.: İpşirli, **Osmanlı İlimiyesi**, s. 345.

kavramları kullanılıyordu.³⁶⁷ Bununla birlikte İpşirli, Fatih Külliyesi muhasebelerine ait bir defterde dânişmend kelimesi yerine talebenin tercih edilmesinin bu iki kavramın o dönemde eş anlamlı olarak kullanıldığına işaret etmiştir.³⁶⁸ Bu bilgiler doğrultusunda yüksek statüdeki Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde bulunan talebeleri dânişmend olarak adlandırabiliriz.

Orta öğretim seviyesindeki öğrencilere ders verme yetkisi tanınan ve medresenin öğretim kadrosunda müderris ve muîdin ardından en üst düzeydeki kişi olarak bulunan dânişmendlerin medresede hücre/oda sahibi olma ve malî açıdan iyi durumda olanların da hizmetlerini gördürmek için yanlarına çömez³⁶⁹ alma yetkileri bulunuyordu.

Dânişmendlerin medresedeki sayısı ve kendilerine verilecek günlük tahsisat öğrenim gördükleri medreselerin bağlı olduğu vakfiye metinlerinde genellikle belirlenmiştir. Ayasofya-i Kebir Medresesi için bu durum geçerli olmasa da Sahn-ı Semân Medreseleri için vakfiyede yer alan “(...) her medresede 15 dânişmend bulunmalı ve bu talebeler yüksek dereceli medreselerde okunması muteber olan ilmî eserleri anlayacak zekâ ve kabiliyette olmalı ve kendilerine günlük 2 akçe tahsis edilmeli”³⁷⁰ şartlarının başlangıçtan XVIII. yüzyıl sonlarına kadar Ayasofya'da da yürürlükte olduğu bazı muhasebe kayıtlarına yansımıştır.

1594 ve 1595 yılı muhasebe dönemlerinde 15 talebenin her biri için günlük 2 akçe harçlık kabilinden yevmiye verilmesi, 1608-1613 yıllarına ve 18 Kasım 1790 tarihine ait muhasebelerde medreseyle ilgili gider kalemlerinde günlük ücretlerin 15 talebe için 2'şer akçe olarak belirtilmesi uzun bir süre sayıların ve ayrılan tahsisatın değişmediğini göstermektedir.³⁷¹

³⁶⁷ İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim**, c. 1, s. 50; Zengin, Cevherli, “Osmanlı Medrese Sisteminde Eğitim-Öğretim Kadrosu”, s. 176.

³⁶⁸ İpşirli, **Osmanlı İlmîyesi**, s. 345.

³⁶⁹ Oda sahibi dânişmendın rızası ve onayıyla yanında kalmasına izin verilen ve sarf mollası olarak anılan bu talebeler diğer talebeler arasında çömez diye isimlendirilirdi. Bu kişiler dânişmendlerin işlerini görür, sabah kendi derslerine gider, akşamları da oda sahibinin mangalını yakar, suyunu getirir ve gece de tulumba denen ışığı hazırlardı. Buna mukabil dânişmend de çömez gece ders çalışırken onun derslerini teftiş eder bir bakıma hocalık vazifesi yaparak çömez tahsiline yardımcı olurdu. Bkz.: Abdülaziz Bey, **Âdât ve Merasim-i Kadime**, s. 77.

³⁷⁰ **Fatih Mehmet II Vakfiyeleri**, s. 247.

³⁷¹ Akgündüz v.dğr., **Ayasofya**, s. 380 vd; Zengin, Cevherli, a.g.m., s. 179.

Medresenin bağı olduğu vakıftan talebelere aktarılan bu ödemeler dışında medreselere bazı gıda yardımlarının yapıldığı veya talebeye nakdî olarak destek olduğu bilinmektedir. Mesela 22 Şubat 1708 tarihli bir listede Kurban Bayramı'nda ocaklar, camiler, medrese ve zâviyelere gönderilen kurbanlık koyun sayıları yer almaktadır. Listeye göre Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne 5 koyunun talebeler için tevzî edildiği görülmektedir.³⁷²

31 Aralık 1799 tarihli bir belgede de Sultan III. Selim'in atıyyesi olarak para yardımı yapılan çeşitli medreseler arasında Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin de bulunduğu öğrenilmektedir.³⁷³

Biraz önce bazı muhasebe kayıtlarında medresede yer alan talebelerin sayısını da vererek uzun yıllar bu sayıların aynı kaldığına değinmiştik. 1792 yılına gelindiğinde ise bu sayılarda büyük oranda farklılaşma yaşandığı görülmektedir.

Osmanlı devletinde medreseler vakıf bünyesinde olması nedeniyle bağımsız müesseseler gibi gözüke de mutad olmamakla beraber devlet tarafından denetlenerek vakıf şartlarına aykırı uygulamaların ve düzensizliğin görüldüğü medreseler ıslah edilmiştir. XVIII. yüzyıla kadar devam eden bu denetimler aynı yüzyılın sonlarından itibaren daha otoriter ve dikkatli şekilde gerçekleştirilmiştir.

Bu minvalde 1792 yılı başlarında Eyüp, Galata, Üsküdar semtlerini de kapsayan İstanbul'daki tüm medreseler sıkı bir teftiş ve sayıma tâbi tutulmuştur. Bu detaylı soruşturma ve tespit, eğitim kurumlarının denetimine yönelik olsa da aynı zamanda bir asayiş çalışması³⁷⁴ olarak kabul edilebilir.³⁷⁵

³⁷² BOA, **D.BŞM.d.**, nr. 01120, s. 2. Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne ileriki yıllarda da kurbanlık koyun yardımı devam etmiştir. 4 Nisan 1770'de 5 baş koyun; 14 Ekim 1883 tarihinde yine 5 baş koyun gönderildiği kayıtlar için bkz.: BOA, **TS.MA.d.**, 5419, s. 1; BOA, **Y.PRK.MŞ**, 1/46.

³⁷³ BOA, **TS.MA.e**, 874/47.

³⁷⁴ Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle İstanbul gündemini meşgul eden aşırı nüfus artışına bağlı ortaya çıkan asayiş problemlerinin baş aktörü olan başıboş kimseler, özellikle cami, medrese, han, kayyımhane, gibi mekânlarda barınıyordu. Devletin aldığı muhtelif tedbirlere rağmen bu sorun XIX. yüzyıla kadar uzanarak devam etmişti. Bkz.: Mehmet Demirtaş, "XIX. Yüzyılda İstanbul'a Göçü Önlemek İçin Alınan Tedbirler: Men-i Mürûr Uygulaması ve Karşılaşılan Güçlükler", **Belleten**, c. 73, S. 268, 2009, s. 739-754.

³⁷⁵ Seyfi Kenan, İshak Güven, "III. Selim Döneminde Medreselere Çekidüzen Verme: 1792'de İstanbul Medreseleri'nin Denetimi", **Deutsch-Türkische Begegnungen-Alman Türk Tesadüfleri: Festschrift für Kemal Beydilli-Kemal Beydilli'ye Armağan**, ed. Seyfi Kenan, Hedda Reindl, Kiel, EB Verlag, Bonn, 2013, s. 438.

Bizzat dönemin padişahı III. Selim'in emriyle gerçekleştirildiği anlaşılan teftişe ait 20 Ocak 1792 tarihli defterin³⁷⁶ mukaddimesinde, İstanbul'da eğitim-öğretimle ilgisiz olup cami, medrese, kayyımhâne, müezzin odası, tâbhâne ve türbelerde kalan, kimliği ve iştiğal ettiği mesleği meçhul kimselerin belirlenmesinin istendiği; böylece medreselerde kefil olan ve kefilsiz olan talebelerin tespitinin yapılarak, kefilsiz talebenin ve mezkûr mekânlarda barınan serseri grupların buralardan çıkarılması ve İstanbul'dan gönderilmesi talimatı verildiği yer almıştır. Ayrıca uygulama kapsamında yer alan camiler ve medreseler başta olmak üzere diğer mekânların tümünün Sultan'ın fermânı mucibince görevlendirilen mübaşirler tarafından tek tek denetlendiği kaydedilmiştir.

Söz konusu defterin ilgili bölümünde medreselerin isimleri, müderrisleri ya da vekilleri, medresede kaç oda/hücre mevcut olduğu ve kaç talebenin burada kaldığı, medresedeki talebelerin memleketleri ve en önemli hususlardan biri olarak bu talebelerin birbirine kefil olup olmadığı yer almıştır. Defterde, Ayasofya-i Kebir Medresesi, *Ayasofya-i Kebir* ve *Sâniye-i Ayasofya-i Kebir* başlığıyla iki kısım olarak gösterilmiştir. Ayasofya-i Kebir'in oda sayıları verilirken ulyâ ve suflâ bölümündeki odalar ayrı ayrı verilmiştir. Bu şekilde Ülyâ kısmında suflâ ile birlikte toplam 43 oda; Sâniye kısmında ise sadece 4 oda yer aldığı kaydedilmiştir.³⁷⁷

Tablo 3.7: 1792 Tahririne Göre Ayasofya-i Kebir Medresesi'ndeki Talebeler³⁷⁸

(Ulyâ Kısmı) → Sâhib-i Hücre	Refiki	Hizmetindeki Kişi
Kastamonulu Ahmed Efendi	Harpûtî Sâlih Efendi	-
Kırımî Musa Efendi	Zağferânborlu Hasan Efendi	Kefeli Molla İbrahim
(...) Ali Efendi	Kastamonulu Ahmed Efendi	Düzceli Molla İbrahim

³⁷⁶ Bu defterle ilgili detaylı bilgi için bkz.: Necati Aktaş, "1206 (1792) Tahririne Göre İstanbul Medreseleri", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1986.

³⁷⁷ BOA, **KK.d.**, 6589/1.

³⁷⁸ BOA, **KK.d.**, 6589/1.

Kırımî Esseyid Yahya Efendi	İbrâilî Mehmed Efendi	Mülâzım Sinobî Molla Mehmed
Kırımî es-Seyyid İbrahim Efendi	Karsî Süleyman Efendi	-
Çemişkezekli Eroğlu Ömer Efendi	-	-
Karsî Hâfız Ali Efendi	Boyâbâdî Hâfız Ali Efendi	-
Boyâbâdî Paşa Mehmed Efendi	-	Hâfız Mehmed Efendi
Bursevî Mehmed Efendi	Bolvî Abdullah Efendi	Bursevî Molla İbrahim
Çerkeşli Taviİ İbrahim Efendi	→ kardeşi Molla Mehmed	-
Cebeci Hüseyin Efendi	Sefer-i hisârî eş-Şeyh Ali Efendi	-
Keşşaf Hâfız el-Hac Ahmed Efendi	-	-
İbrâilî Mehmed Efendi	→ kardeşi Ahmed Efendi	İbrâilî Molla Hasan
Kıbrısî Hâfız Mustafa Efendi	El-Hac Ahmed Efendi	Hâfız Süleyman Efendi
Yeniceli Osman Efendi	→ kardeşi Hâfız İsmail Efendi	Kutub Ahmed Efendi ve Molla Kasım Efendi
Ziyâeddin el-Hac Abdullah Efendi	Ahıskavî Molla Yusuf	Ahıskavî Molla Hasan ve oğlu Mustafa

(Süflâ Kısmı) → Sâhib-i Hücre	Refiki	Hizmetindeki Kişi
Hüseyin Efendi	-	-
Karamânî es-Seyyid Mehmed Efendi	Taşköprülü Süleyman Efendi	-
Erzurumî Hüseyin Efendi	Boyâbâdî Mustafa Efendi	Taşköprülü Molla Mehmed
Kırımî Abdurrahman Efendi	babası → Bayezid Efendi refiki → Taşköprülü el-Hac Mustafa Efendi	Sinobî Molla Mehmed
Arapkîrî Molla Ali	Harpûtî es-Seyyid Veliyyüdîn Efendi	-
Amasyalı Ali Efendi	-	-
Karadenizli Molla Ahmed	Kastamonulu Halil Efendi	-
Bozoklu es-Seyyid Hüseyin Efendi	Nevşehirî el-Hac Feyzullah Efendi	-
Karsî Molla Harun	Karadenizli Feyzullah Efendi	Hâfız es-Seyyid Mahmud ve Molla Abdullah
Kırşehirî İsa Efendi	Kayseriyeî Ali Efendi	-
Aydınlı Hüseyin Efendi	Hâfız El-Hac Ahmed Efendi	-

Türkmen-zâde Hasan Efendi	Malatyalı Ebubekir Efendi	Molla Süleyman
Ahıskavî Ali Efendi	Balatlı eş-Şeyh Ali Efendi	Molla Feyzullah
Karadenizli Hâfız Ahmed Efendi	Göynüklü Hâfız Mehmed Efendi	Hâfız Abdurrahman Efendi
Kıbrısî Hâfız es-Seyyid Hasan Efendi	Şehrî es-Seyyid Ahmed Efendi	Molla Abdullah
Geredeli Ahmed Efendi	Hatib-zâde Mehmed Efendi	-
Cennet Osman Efendi	-	Uzunköprülü Molla Mustafa
Kastamonulu Bevvâb Ebubekir Efendi	-	es-Seyyid Molla İbrahim
Karsî Mehmed Efendi	Zeytûnî Molla Ahmed	-
Kastamonulu Süleyman Efendi	Sinobî Molla Hüseyin	-

Defterde verilen bilgilerden, ulyâ ve suflâ kısmında tek kişilik talebe hücreleri olduğu gibi hücre sahibinin talebe arkadaşı, yakını veya hizmetindeki molla/çömezi ile birlikte kalan sayısının fazlaştığı hücrelerin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu haliyle Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde toplam 103 kişinin kaldığı öğrenilmektedir. Ancak medresedeki bu nüfusun tamamı talebelere oluşmuyordu. Mesela hücre sahiplerinden 5'i müderristi.³⁷⁹ Söz konusu müderrislerden 3'ünün refiki de listede kayıtlı olup bunlardan da 1 kişi yine aynı şekilde müderristi. Bu müderrislerin 5'inin hizmetinde de 1'er talebe bulunmaktaydı. Hücre sahiplerinden şeyh unvanıyla kayıtlı 2 kişi vardı ve bunlardan biri, molla olan oğlu ile aynı hücrede kalıyordu. Ulyâ kısmında bulunan bir hücrede de, 'hücre sahibinin hizmetindeki molla' kategorisinde kayıtlı bir kişinin oğluyla; suflâda ise hücre sahibi bir dânişmendin babasıyla birlikte

³⁷⁹ Araştırmamızda tespit ettiğimiz müderrisler arasında yer almayan bu müderrislerin hangi medresenin müderrisi olduklarına dair bir bilgi söz konusu defterde de zikredilmemiştir.

kaldığı kaydedilmekle birlikte³⁸⁰ baba ve oğlun aynı medresede ikametinin nedenine dair ayrıca bir bilgi verilmemiştir.

Sâniye-i Ayasofya-i Kebir’de ise toplam 4 hücre ve 7 kişilik bir nüfus vardı. Dağılım ise *Sâhib-i hücre*: Müderrisinden Ahıskavî İbrahim Efendi → Hizmetinde: Boyâbâdî Molla Hüseyin; *Sâhib-i hücre*: Hattat Abdurrahman Efendi; *Sâhib-i hücre*: Erzurumî Halil Efendi → Hizmetinde: Arapkîrî es-Seyyid Molla Mehmed; *Sâhib-i hücre*: Erzincânî es-Seyyid Mehmed Efendi → Hizmetinde: Köprülü Molla Mehmed şeklindeydi.

Ayasofya-i Kebir Medresesi’nin tüm kısımlarında ağırlıklı olarak Anadolu kökenli olmak üzere Osmanlı Devleti’nin farklı bölgelerinden gelen bir çok talebenin bulunduğu ve Tahrir defterinin hazırlanmasında en önemli gayelerden olan kefilli ve kefilsiz talebenin ayırt edilmesi hususunda tüm bireylerin birbirine kefil olduğu sayıma ait bilgilerin sonuna not düşülmüştür.

XVIII. yüzyılın sonlarında hazırlanan bu tahrîre kadar talebe sayısı 15 iken bu dönemde oldukça hızlı bir artış ile karşılaşılmaktadır. Bu durumun yalnızca Ayasofya-i Kebir Medresesi’ne has olmadığı ise aynı defterde kayıtlı diğer iki önemli medrese olan Sahn Medreseleri’nde ve Süleymaniye Dârülhadisi’ndeki yüksek sayılardan anlaşılmaktadır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dârülhadis’te vakfiye şartlarındaki 15 sayısına tekrar dönüldüğü tespit edilmiştir.³⁸¹ Ancak aynı döneme ait 1869 tarihli bir listedeki verilere göre Sahn Medreseleri’nde olduğu gibi³⁸² Ayasofya’daki talebe sayısı da artarak 198 kişiye çıkmıştır.³⁸³

1886 yılına gelindiğinde ise Ayasofya-i Kebir Medresesi’ndeki talebelerin sayısı biraz daha azalmıştır. İstanbul’daki medreselerde Ramazan ayı münasebetiyle taşraya giden³⁸⁴, gitmeye hazırlanan ve gitmeyen talebelerin kategorize edildiği ve

³⁸⁰ BOA, **KK.d**, 6589/1.

³⁸¹ Çiftçi, **Süleymaniye Dârülhadisi**, s.

³⁸² Bu tarihte 16 medresenin ilk sekizinde toplam 610, ikinci sekizinde ise 223 talebe mevcudu ile toplam 833 kişi görülmüyordu. Bkz.: Kütükoğlu, “1869’da Faal İstanbul Medreseleri”, s. 286.

³⁸³ Kütükoğlu, a.g.m., s. 287.

³⁸⁴ Medresede eğitim gören talebelerden pek çoğu kendi tâbirlerince *cerre gideceğini* müderrise bildirirdi. Receb ayının başından Ramazan Bayramı’na kadar devam eden bu taşraya gidişe *şuhur-ı selâse cerri* de denirdi. İstanbul’dan taşraya gelen bu talebeler vilâyet merkezleri, sancaklar ve kazalarda camilere ya da iskân ve tadrîs için mekânlar varsa buralara yerleştirilirdi. Bir ya da iki kişiye bir cami ayrılır bu talebeler her gün namazdan sonra halka vaaz verir, aralarında hâfız olanlar

talebe isimlerinin de tek tek kaydedildiği 1 Mayıs 1886 tarihli bir defterde³⁸⁵ Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne ait bilgilerin yer aldığı kısmı şu şekilde tablolatabiliriz:

Tablo 3.8: Ayasofya-i Kebir Medresesi'ndeki Talebeler (1886 Yılı)

Azîmet Eden	Müteheyyi-i Azîmet Olan	Kalan
Gönenli Mehmed Efendi	Malatyalı Tevfik Efendi	Zağferanborlulu Kâmil Efendi
Kangırlı Mustafa Efendi	Hâfız Hasan Efendi	Zağferanborlulu Hüseyin Efendi
Azdavaylı Osman Efendi	Zağferanborlulu Hâfız Ahmed Efendi	Azdavaylı Hasan Efendi
Yabanâbâdî Yusuf Efendi	Perşenbeli Sadık Efendi	Kengırlı Osman Efendi
İzmidli Emîn Efendi	Niğdeli Abdullah Efendi	Hafız İshak Efendi
Zağferanborlulu Ömer Efendi	Ordulu Ömer Efendi	Hüseyin Hüsnü Efendi
Zağferanborlulu Mustafa Efendi	Keskinli Ali Efendi	Anili Mehmed Efendi
Zağferanborlulu Mustafa Efendi	Yabanâbâdî Ali Efendi	Bergamalı Hafız Ahmed Efendi
Zağferanborlulu Ahmed Efendi	Kastamonulu Hasan Efendi	Bolulu Emîn Efendi

geceleleri de terâvih namazı kıldırırdı. Bu şekilde geçen iki-üç ayın ardından talebeler İstanbul'a dönerken halkın varlıklı kimseleri tarafından kendilerine buğday, bulgur, yağ gibi erzak verilirdi. Bkz.: Abdülaziz Bey, **Âdât ve Merasim-i Kadime**, s. 78 vd.

³⁸⁵ BOA, **Y.PRK.MŞ**, 2/1.

Sartlı Bekir Efendi	Boyâbâdî Mahmud Efendi	Bolulu Mehmed Efendi
Zağferanborlulu Osman Efendi	Silistrelî İbrahim Efendi	Bolulu Ahmed Efendi
Kırşehirli Ömer Efendi	Bolulu Yusuf Efendi	Zağferanborlulu Ali Efendi
Kırşehirli Ahmed Efendi	Zağferanborlulu Salih Efendi	Yabanâbâdî Hüseyin Efendi
Yabanâbâdî Osman Efendi	Azdavaylı Sadık Efendi	Yabanâbâdî Osman Efendi
Çerkeşli Hüseyin Efendi	Kargılı Hafız Osman Efendi	Çerkes İsmail Efendi
Karapazarlı Emîn Efendi	Boyâbâdî Tahir Efendi	Boyâbâdî Hafız Ahmed Ef.
Azdavaylı Abdullaf Efendi	Boyâbâdî Ali Efendi	Boyâbâdî Eyyûb Efendi
Azdavaylı Mehmed Ali Efendi	Babadağlı Ahmed Efendi	Boyâbâdî Abdullah Efendi
Azdavaylı Mehmed Efendi	Boyâbâdî Hafız Osman Efendi	Bolulu İbrahim Efendi
Azdavaylı Mehmed Efendi	Boyâbâdî Osman Efendi	Bolulu Mehmed Efendi
Azdavaylı Yunus Efendi	Boyâbâdî Hüseyin Efendi	Bafralı Mustafa Efendi
Azdavaylı Osman Efendi	Tatar Abdullah Efendi	Kengirli Yakub Efendi
Ayaşlı Hasan Efendi	Sinoğlu Ahmed Efendi	İncesulu Mehmed Efendi
Ayaşlı Mehmed Efendi	-	Zağferanborlulu Ali Efendi

Ayaşlı Ali Efendi	-	Koyunhisarlı Osman Efendi
Bolulu Ahmed Efendi	-	Koyunhisarlı Hulusi Efendi
Gönenli Ahmed Efendi	-	Koyunhisarlı Raşid Efendi
Çağalı Receb Efendi	-	Arabgirli Hüseyin Efendi
Kengırlı Mehmed Efendi	-	Tokadlı Mahmud Efendi
Sartlı Mehmed Efendi	-	Tokadlı Ömer Efendi
İzmidli Mustafa Efendi	-	Zeytûnlu Sa'dullah Efendi
Taşköprülü Hasan Efendi	-	Külceağacı Mustafa Efendi
İzmidli İbrahim Efendi	-	Karahisarlı Ahmed Efendi
Ayvacıklı Hasan Efendi	-	Bafralı Mustafa Efendi
Azdavaylı İsmail Efendi	-	Sinoblu Mustafa Efendi
Karapazarlı İsmail Efendi	-	Zağferanborlulu İsmail Efendi
Azdavaylı Yakub Efendi	-	Karslı Hüseyin Efendi
Amasyalı Edhem Efendi	-	Bolulu Raşid Efendi
İzmidli Eşref Efendi	-	Zağferanborlulu Hafız Hamza Efendi
İzmidli Mehmed Mustafa Efendi	-	Zağferanborlulu Hasan Efendi

İzmidli Mehmed Efendi	-	-
İzmidli Aziz Efendi	-	-
İzmidli Akif Efendi	-	-
Ayvacıklı Ahmed Efendi	-	-
Azdavaylı Ahmed Efendi	-	-
Kastamonulu Hüseyin Efendi	-	-
Bolulu Mehmed Efendi	-	-
Ünyeli Şevkî Efendi	-	-
Sinoblu Abdullah Efendi	-	-
İzmidli Muharrem Efendi	-	-
İzmidli Salih Efendi	-	-
Zağferanborlulu Ahmed Efendi	-	-
Azdavaylı Süleyman Efendi	-	-
Çarşanbalı İzzet Efendi	-	-
Koyulhisarî Nuri Efendi	-	-
Yabanâbâdî Mehmed Ali Efendi	-	-
Yabanâbâdî Bekir Efendi	-	-
Yabanâbâdî Ali Efendi	-	-
Zağferanborlulu İsmail Efendi	-	-
Zağferanborlulu İsmail Efendi ³⁸⁶	-	-
Kargılı Mustafa Efendi	-	-

³⁸⁶ Listede *Zağferanborlulu İsmail Efendi* bu şekilde alt alta kaydedilmiştir. Bu kayda göre aynı memleket ve isme sahip iki farklı kişi olabileceği gibi bir kişi mükerreren yazılmış da olabilir.

Azdavaylı Bekir Efendi	-	-
İzmidli Ahmed Efendi	-	-
Babadağlı Abdülhakim Efendi	-	-
Taşköprülü Mehmed Efendi	-	-
İzmidli Halid Efendi	-	-
Kürelî Mehmed Efendi	-	-
Boyâbâdî Ali Efendi	-	-
Eflânîli Mustafa Efendi	-	-
Eflânîli Hüseyin Efendi	-	-
Aydınlı Mustafa Efendi	-	-
Aydınlı Salih Efendi	-	-

Bu listenin hazırlandığı esnada Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde taşraya giden 72; gitmeye hazırlanan 23 ve medresede kalan 40 kişi olmak üzere toplam 135 talebenin mevcut olduğu öğrenilmektedir. Bölgesel taban açısından bakıldığında ise Zağferanborlulu isimler çoğunlukta olmak üzere medrese talebelerinin tamamına yakınının Anadolu kökenli olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Çalışmamızda Ayasofya-i Kebir Medresesi'ni, XV. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyıl sonuna kadar fizikî yapı, eğitim-öğretim, müderris, personel ve talebe başlıkları üzerinden ele alarak medresenin Osmanlı eğitim hayatındaki yerini tesbite ve tahlile çalıştık.

Tarih sahnesindeki faaliyetine Ayasofya'daki papaz odalarında başlayan Ayasofya-i Kebir Medresesi için daha sonra müstakil bir bina inşa edilmiştir. Geçirmiş olduğu farklı süreçlerle beş asra yakın faal durumda olan Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin inşa tarihine dair kesin bir kayıt olmamakla birlikte XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ayasofya Camii'nin kuzeybatı tarafında yer alan medrese binasının varlığı bilinmektedir. Fatih Sultan Mehmed'in kendi adıyla anılan külliyesini inşasına kadar şehrin ilmî merkezi konumunda olan Ayasofya-i Kebir Medresesi, Fatih külliyesinin tamamlanıp burada yer alan Semâniye medreselerinin öne çıkmasıyla bir süre kullanılmamıştır.

Camiye tebdiliyle yeni bir forma bürünen Ayasofya'yı zamanla külliyeeye dönüştürecek olan yeni birimlerin tesisi ve mevcut olan birimlerin korunması adına gerekli çalışmaların yapılması için ilk adımlar II. Bayezid ile atılmıştır. Semâniye medreselerinin faaliyete geçmesiyle âtil kalan Ayasofya-i Kebir Medresesi de yine aynı kapsamda genellikle tek katlı inşa edilen medrese binalarından farklı olarak üzerine yeni bir kat ve odalar ilave edilerek tekrar aktif hale getirilmiştir. Ayasofya Camii ve etrafındaki diğer tesislerin ayakta tutulması adına hemen her padişah döneminde ihtiyaç görülen çalışmalar gerçekleştirilirken medrese de cami ile birlikte külliyenin en temel müessesesi olarak muhafaza edilmiştir.

Sultan Abdülmecid devri Ayasofya Camii ve müstemilâtında önceki yıllara göre tâmir ve bakım çalışmalarının en yoğun yaşandığı dönem olarak öne çıkmış ve söz konusu tâmirata ait masraflar bazen Ayasofya-i Kebir Vakfı'nın bütçesini aşacak seviyeye gelmiştir. Buna rağmen gerekli ödenek sağlanarak medresenin restorasyonu gerçekleştirilmiştir.

Sultan Abdülaziz dönemi ise daha çok Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin imâr faaliyetleri kapsamında yıktırılarak tekrar yaptırılmasıyla öne çıkmıştır. Ancak çalışmamızda medresenin bu yıkımdan önce de birkaç kez yıktırılıp yapıldığı ile ilgili farklı bulguları nazara verdik. Bununla birlikte göz önünde bulundurulması gereken bir başka husus da 1936 yılında yıktırılan Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin, ne II. Bayezid döneminde yenilenip ekler yapılan ne de Fossati onarımlarında baştan yapılırcasına tâmîratı gerçekleşen yapı değil, Sultan Abdülaziz devrinde yıktırılıp yeniden tesis edilen Ayasofya-i Kebir Medresesi binası olduğudur.

Medresenin tâmir ve bakım çalışmalarında sunduğumuz kayıtlar özellikle XVII. yüzyılın sonlarında ve XVIII. yüzyılın ilk dönemlerinde medresenin Ayasofya Camii civarında yer almadığı iddialarına karşı bir delil oluşturmuştur. Ayrıca bahsedilen dönemlerde medresede görev aldığını tespit ettiğimiz müderrisler üzerinden de medresenin âtil olmadığı ortaya konmuştur.

Statü olarak Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin bulunduğu konumu tespit edebilme adına burada görev alan müderrislerin kariyer hareketlerini takip ettiğimizde, medresenin başlangıçta Sahn-ı Semân medreseleri ile aynı statüde yer alsa da XVI. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Sahn'ın da üzerinde olduğu ve sonraki dönemlerde genişletilen medrese skalasında ise -bazı istisnalar haricinde- yüksek derecelere tekabül eden *Mûsıla-i Süleymaniye* ve *Hâmise-i Süleymaniye*'de bulunduğu anlaşılmıştır.

Osmanlı medreselerinde günümüz müfredat programlarına benzer bir bağlayıcılığın olmaması nedeniyle derslerin çoğunlukla müderrisler tarafından belirlenen kitaplar üzerinden ve takrîr yoluyla yapılması usûlü geçerli olmuştur. Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde eğitim-öğretim faaliyetlerinin işleyişi hakkında doğrudan bir bilgiye ulaşamasak da genel olarak Osmanlı medreselerinde yürürlükte olan müderrislerin vazifeleri, derslerin işleniş biçimi, medrese derecelerinde ilerleme kriterleri, ders ve tatil günleri gibi temel esasların Ayasofya'da da uygulandığı kanaatine vardık. Çalışmamızın hedeflerinden biri de Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde hangi ilimlere ait eserlerin okunduğunu tespit etmektir. Bu minvalde her medresede aynı ilimlerin ve aynı metinlerin takip edilmediğini göz önünde bulundurarak medresenin statüsü, burada ders veren müderrislerin ihtisas sahaları,

yazma eser kayıtlarında yer alan notlar gibi farklı açılardan konuyu ele alarak Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde ulûm-ı 'âliye alanındaki eserlerin okutulmuş olabileceği sonucuna ulaştık.

Vakfiyede yer almamakla birlikte sonraki yıllara ait bazı muhasebe kayıtları ışığında XVI. yüzyılın sonlarına kadar Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde hizmet personeli olarak 1 bevvâb, 2 ferrâş, 1 kennâs-ı helâ, ve 1 sirâcinin görev aldığı tespit edilmiştir. Bu kişiler için yapılan günlük ödemeler ise bevvâb 2 akçe, 2 ferrâşın her birine 5 akçe, 1 kennâs-ı helâ için 2 akçe ve sirâcî 2 akçe şeklinde olmuştur. Bu görevliler ve aldıkları ücretler XVII. yüzyılın ilk dönemlerine ait bir muhasebe kaydında da değişmemiş yalnızca ferrâşın sayısı 3'e çıkmış; ancak bu görevlilere ödenen günlük akçe önceki dönemlerle aynı kalmıştır.

Ayasofya-i Kebir Medresesi'ndeki personel sayısının ve kendilerine hizmetleri karşılığında ödenen ücretlerin ne kadar olduğunu tüm yıllara göre ortaya koymanın mümkün olmadığı aşikârdır. Buna rağmen mevcut verilerden istifade ile sunduğumuz belirli dönemlere ait personel sayıları ve aldıkları ücretler, tarihî süreç içerisinde medresedeki bu görevlilerin pozisyonuna dair bir fikir sunmaktadır.

Medresenin fizikî yapısına dair dönemin kaynaklarında ya da literatürde yer almayan bazı bilgilere müderris biyografileri üzerinden ulaşmamız medrese sisteminin merkezinde yer alan bu isimlerin medrese teşkilatını ve işleyişini anlama noktasındaki önemini göstermiştir. Bunun çalışmamıza yansması ise bugüne kadar tam olarak bilinmeyen ve Ayasofya-i Kebir Medresesi hakkında bilgi veren çalışmaların da yalnızca bir-iki tanesinde zikredilen *Sâniye-i Ayasofya-i Kebir* kısmının açığa çıkarılmasıydı. Literatürdeki bazı araştırmalarda 1792 tarihli deftere istinaden Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde Sâniye-i Ayasofya-i Kebir adlı ikinci bir kısmın olduğu bilgisi mevcuttu. Ancak müderrislerin kariyer hareketlerini takip ettiğimizde ikinci kısmın mezkûr tarihten önce de kayıtlarda yer aldığını tespit ettik.

Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde görev alan müderrislerle ilgili bugüne kadar yalnızca Cahid Baltacı'nın *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri* adlı eserinde kronolojik olarak bir liste verilmişti. 35 müderrisin yer aldığı listede müderrislerin kariyerleri hakkında kısa bilgiler de aktarılmıştı. Ancak eserin ele aldığı yüzyıllarda

vazife yapan isimler haricinde burada başka müderrislerin bulunup bulunmadığının ve yine medresenin XIX. yüzyıl sonuna kadar olan dönemdeki diğer müderrislerinin tespit edilerek değerlendirilmesi de tezimizin hedeflerinden biriydi. Bu doğrultuda *eş-Şekāiku'n-Nu'māniyye* ve zeyilleri ile tarik defterlerini temel alarak yaptığımız tarama neticesinde Ayasofya-i Kebir ve Sâniye-i Ayasofya-i Kebir'e tayin edilen 184 isme ulaşarak hem müderrislere ait bir kronoloji oluşturduk hem de kariyer hareketleri, bölgesel ve sosyal tabanları açısından bu grubu değerlendirdik. Tüm veriler ışığında elde ettiğimiz sonuçlar ise genel olarak şu şekilde olmuştur:

Müderrislerin tamamına yakını müderrislik kariyerinin devamında Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne hareket etmişti. Çoğunluğu Sahn Medreseleri'nden gelen isimlerin oluşturması ise statü olarak medresenin Sahn'dan yüksekliğinin ve müderrislerin terfi ile Ayasofya'ya gelmelerinin önemli bir göstergesi olmuştur. Müderrislerin daha sonra bu medreseye *Musıla-i Süleymaniye* ve *Hâmise-i Süleymaniye* dereceleri ile ilerleme kayıtları da medresenin zaman içindeki statüsünü anlamamızı sağlamıştır. Ortalama 1-2 yıl aralığında Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde görev alan müderrislerin Ayasofya sonrasında kariyer yolculuklarına çoğunlukla müderris olarak devam ettikleri bir kısmının ise kadılığa geçtiği görülmüştür.

Müderrisleri kariyer hareketleri haricinde bölgesel ve sosyal tabanlarına göre de inceledik. Bu noktada da Anadolu çoğunlukta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin farklı coğrafyalarından gelen birçok ismin Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde müderrislik yaptığını tespit etmiş olduk. Sosyal taban açısından ise -her biri için ulaşamasak da- müderrislerin babalarının mesleklerine ve bağlı oldukları ailelere dair bilgiler verdik. Burada ulemâ ailesine mensup müderrisleri ayrıca ele alarak bu isimlerin diğer meslektaşlarına göre imtiyaza sahip olup olmadıklarını araştırdık. Netice olarak ulemâ ailesi mensubu ya da babaları ilmiyede herhangi bir görev almış müderrislerle babaları farklı meslek gruplarından olan müderrisleri mukayese ettiğimizde imtiyazlı bir durum olmadığını fırsat eşitliği içinde müderrislerin aynı medresede görev alabildiğini gördük.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

A. T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri

Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (A.MKT.MHM)

Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devâir (A.MKT.NZD)

Bâb-1 Defterî Baş Muhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM.d)

Evkâf Defterleri (EV.d)

İrâde Dâhiliye (İ.DH)

İrâde Meclis-i Mahsûs (İ.MMS)

İrâde Meclis-i Vâlâ (İ.MVL)

Kâmil Kepeci Defterleri (KK.d)

Mâliyeden Müdevver Defterler (MAD.d)

Meclis-i Vâlâ (MVL)

Şûrâ-yı Devlet (ŞD)

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Defter (TS.MA.d)

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak (TS.MA.e)

Yıldız Perakende Meşihat Dairesi Maruzatı (Y.PRK.MŞ)

B. Meşihat Arşivi (M.A): Nr. 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 26, 33.

C. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi

(Ayasofya) Vakfiyesi, No. 2291, Sıra No. 2302.

D. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

(Ayasofya) Vakfiyesi, Defter No: 613, Sayfa: 27, Sıra No: 4.

E. Türk ve İslâm Eserleri Müzesi

Fatih Külliyesi ve Ayasofya-i Kebir Vakfiyesi, No. 2202 , 2182.

2. Kütüphane Koleksiyonları

(İ.B.B.) Atatürk Kitaplığı (A.K): Nr. 36, 748.

(İ.B.B.) Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları (AK.MC): Nr. 58, 094.

İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi (N.E.K): Nr. 00855, 8874, 8881, 8882, 8926.

Millet Kütüphanesi-Ali Emîrî (A.E): Nr. 55, 56, 58, 59, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 71, 72.

Süleymaniye Kütüphanesi-Es'ad Efendi (E.E): Nr. 3845.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (TS.MK): Nr. 1506 (Revân); 1649 (Hazine)

3. Araştırma ve Kaynak Eserleri

Abd b. Hamîd, Ebû Muhammed Abd b. Hamîd b. Nasr el-Kesî, **el-Muntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd**, Nuruosmaniye Kütüphanesi, 01231.

Abdullah el-Ahıskavî, **Revâmîzü'l-A'yân fî Beyâni Mezâmîri'l-Uhûd ve'l-Ezmân**, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi Koleksiyonu, nr. 00583, 001-005.

Abdülhalîm b. Pîr Kadem b. Nasûh b. Mûsâ er-Rûmî, Keşfu Rumûzi Gureri'l-Ahkâm ve Tenvîri Düreri'l-Hükkâm/Hâşiyetü'd-Dürer li-Abdilhâlîm, Ragıp Paşa Kütüphanesi, nr. 02136-001, 002.

Abdülaziz Bey, **Âdât ve Merasim-i Kadime, Tabirât ve Muemelât-ı Kavmiye-i Osmaniye: Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, haz. Kazım Arısan-Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

Adivar, Abdülhak Adnan, "Ali Kuşçu", **İA**, c. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1978, s. 321-323.

Ahışhalı, Recep, “Ruûs”, **DİA**, c. 35, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, s. 272-273.

Ahunbay, Zeynep, “Medreseler”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 5, Kültür Bakanlığı&Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 320-326.

Akan, Erkin, “Cumhuriyet Döneminde Ayasofya”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Çanakkale, 2008.

Akar, Azade, “Ayasofya’da Bulunan Türk Eserleri ve Süslemelerine Dair Bir Araştırma”, **Vakıflar Dergisi**, S. 9, Ankara, 1971, s. 277-290.

Akbulut, Uğur, “Müslüman Bir Şehre Bakmak: Batılı Seyyahların İstanbul’a Dair İlk İzlenimleri”, **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 2, Aralık 2022, s. 36-62.

Akgündüz, Ahmet, Öztürk, Said ve Baş, Yaşar, **Üç Devirde Bir Mabet Ayasofya**, OSAV Yayınları, İstanbul, 2005.

Akgündüz, Ahmet, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, c. 4, FEY Vakfı, İstanbul, 1992.

Akgündüz, Murat, **Osmanlı Medreseleri: XIX. Asır**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2012.

Akpınar, Cemil, “Hayâtî Ahmed Efendi”, **DİA**, c. 17, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, s. 14-16.

Aktaş, Necati, “1206 (1792) Tahrîrine Göre İstanbul Medreseleri”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1986.

Alan, Ercan, Atçıl, Abdurrahman, **XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri**, TÜBA, Ankara, 2018.

Altuntaş, Zeynep, “Kevâkibîzâdeler: Osmanlılarda Bir Ulemâ Ailesi”, **BSV Bülten**, 67 (Mayıs-Ağustos 2008), s. 92-112.

_____, “Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı”, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı, İslâm Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2013.

Anar, Ayşegül Damla, “Hanedan Türbeleri İçin Yeni Bir Mahal: Ayasofya Türbeleri”, **Osmanlı İstanbulu: IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildiriler**, ed. Feridun M. Emecen-Ali Akyıldız-Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 655-683.

Arıcı, Müstakim, Arıkan, Mehmet, “Prosopografik Bir İnceleme: ‘Osmanlı’nın Âlimi Taşköprülüzâde, Çevresi, Kariyeri, Telifatı”, **Taşköprülüzâdeler ve İsmâüddin Ahmed Efendi**, ed. Müstakim Arıcı, Mehmet Arıkan, İLEM Yayınları, İstanbul, 2020, s. 1-96.

Atay, Hüseyin, **Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi-Medrese Programları, İcazetnâmeler, Islahat Hareketleri**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1983.

Aydın, Bilgin, Erünsal, İsmail E. “Tereke Kayıtlarına Göre Osmanlı Medrese Talebelerinin Okuduğu Kitaplar (XVII-XX. Yüzyıllar)”, **Osmanlı Medreseleri-Eğitim, Yönetim ve Finans**, ed. Fuat Aydın, Mahmut Zengin, Kübra Cevherli ve Yunus Kaymaz, Mahya Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 93-120.

Aydın, Bilgin, Günalan, Rıfat, “Ruus Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Müderrisleri”, **Osmanlı’nın İzinde: Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı**, ed. Adem Koçal-Zeynep Berktaş, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 155-191.

Aydın, Bilgin, Yurdakul, İlhami ve Kurt, İsmail, **Bâb-ı Meşihat (Şeyhülislâmlık) Arşivi Defter Kataloğu**, İSAM Yayınları, İstanbul, 2006.

Ayten, İbrahim Halil, “Geçmiş ve Gelecek Arasında ‘Ben’: Abdullah el-Ahıskavî’nin Otobiyografisi”, **Ceride: Ben-Anlatıları Araştırmaları Dergisi**, c. 1, S. 1, Haziran 2023, s. 64-128.

Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Ali Satı‘ Efendi, Süleymân Besim Efendi, **Hadîkatü’l-Cevâmî’- İstanbul Camileri ve Diğer Dinî-Sivil-Mi‘mârî Yapılar**, haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul, 2001.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, **Osmanlı Mimârîsinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481)**, c. III, 2.bs., İstanbul Fetih Cemiyeti-İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1989.

Baltacı, Cahid, “Kâdî-asker Rûz-nâmçeleri’nin Tarihî ve Kültürel Ehemmiyeti”, **İslâm Medeniyeti Mecmuası**, c. 4, S. 37, Temmuz 1979, s. 55-100.

_____, “Hâmid Efendi Çivizâde Damadı”, **DİA**, c. 15, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 460-461.

_____, **XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri**, 2. bs., c. 1-2, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.

Barkan, Ömer Lütfi, “Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından: Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Âit Araştırmalar”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Yıl 1963, Cilt 23, Sayı 1-2, s. 239-296.

Baş, Yaşar, “Fatih Sultan Mehmed’den II. Bayezid’e Ayasofya Vakıfları ve 1489-1491 Tarihli Vakıf Muhasebeleri”, **Tarih Dergisi**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Ocak-2005, s. 25-42.

Baysun, Mehmet Cavit, “Mescid-Osmanlı Devri Medreseleri”, **İA**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 71-77.

Berki, Ali Himmet, **Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstılâh ve Tâbirler**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1966.

Beyazıt, Yasemin, “XVI. Yüzyıl Osmanlı İlmiyye Kanûnnâmeleri ve Medrese Eğitimi”, **Bellekten**, c. 78, S. 283, 2014, s. 955-982.

Bilge, Mustafa L., “Büyük Ayasofya’da Padişah Türbeleri”, **İslâm Tetkikleri Dergisi - Journal of Islamic Review**, 11/2, (2021), s. 941-974.

Birgili/Birgivi Mehmed Efendi, **Avâmîl**, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 6846.

Can, Selman, Altunbaş, Esengül Yıldız, “Ayasofya I. Mahmud Kütüphanesi ve Geçirdiği Onarımlar”, **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, S. 35, Erzurum 2015, s. 181-222.

Cevdet Paşa, **Tezâkir**, yay. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1967.

Çiftçi, Mehdi, **Süleymaniye Dârülhadişi (XVI-XVII. Asırlar)**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa, “Külliyeye”, **DİA**, c. 26, TDV Yayınları, Ankara, 2002, s. 542-544.

_____, “Mehmed III Türbesi”, **DİA**, c. 28, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 413-414.

Danişmend, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Türkiye Yayınevi, c. 1, İstanbul 1971.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekâyiât: Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)**, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Demir, Ahmet, “Fâtih Devrinde Yerli Bir Osmanlı Âlimi: Şeyhülislâm Molla Hüsrev (1400-1480)”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004.

Demirci, Osman, “Osmanlı Medreselerinde Kelâm Öğretimi (İznik, Bursa, Edirne, İstanbul)”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Kelâm Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012.

Demirtaş, Mehmet, “XIX. Yüzyılda İstanbul’a Göçü Önlemek İçin Alınan Tedbirler: Men-i Mürûr Uygulaması ve Karşılaşılan Güçlükler”, **Bellekten**, c. 73, S. 268, 2009, s. 739-754.

Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 31. Bs., Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2015.

Diker, Hasan Fırat, **Ayasofya ve Onarımları**, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.

Ençakar, Orhan, “Molla Hüsrev’in Dürerü’l-Hükkâm’ı Etrafında Oluşan Literatür”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. 12, S. 23, 2014, s. 223-277.

Engin, Aylin, “Ayasofya Külliyesi ve Fatih Medresesi”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mîmarlık Ana Bilim Dalı, Rölöve-Restorasyon Programı, İstanbul, 1995.

Ergin, Osman Nuri, **İstanbul Şehreminleri**, haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1996.

Erünsal, İsmail E., **Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri-Tarihî Gelişimi ve Organizasyonu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

Erünsal, İsmail E., “Ayasofya Kütüphanesi”, **DİA**, c. 4, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, s. 212-213.

Erünsal, İsmail E., “Fatih Devri Kütüphaneleri ve Molla Lütüfi Hakkında Birkaç Not”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S. 33, İstanbul, 1980-81, s. 57-78.

Eyice, Semavi, “Ayasofya İmaretı”, **DİA**, c. 4, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, s. 212.

_____, “Ayasofya Medresesi”, **DİA**, c. 4, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, s. 214-215.

_____, “Ayasofya Sebilleri”, **DİA**, c. 4, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, s. 216.

_____, “Ayasofya Şadırvanı”, **DİA**, c. 4, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, s. 217.

_____, “Fossati Gaspare Trajano”, **DİA**, c. 13, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 170-173.

_____, “İbrâhim Türbesi”, **DİA**, c. 21, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, s. 357-358.

Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1938.

Fatih Sultan Mehmed, **Atam Dedem Kanunu: Kanunnâme-i Âl-i Osman**, haz. Abdülkadir Özcan, Kronik Yayınları, İstanbul, 2022.

Fazlıoğlu, Şükran, “Osmanlı Medrese Müfredatına Dair Çalışmalar: Nereden Nereye?”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. 6, S. 12, 2008, s. 593-609.

Furat, Ayşe Zişan, “Klasik Dönem Osmanlı Medreselerinde Okutulan Eserler”, **Osmanlı Medreseleri-Eğitim, Yönetim ve Finans**, ed. Fuat Aydın, Mahmut Zengin, Kübra Cevherli, Yunus Kaymaz, Mahya Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 631-649.

Gelibolulu Mustafa Âli, **Kühü'l- Ahbâr (Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481)**, haz. M. Hüdayi Şentürk, c. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

Grelot, Josephus, **Relation Nouvelle d'un Voyage de Constantinople: İstanbul Seyahatnamesi**, çev. Maide Selen, Pera Yayınları, İstanbul, 1998.

Gurlitt, Cornelius, **İstanbul'un Mimari Sanatı**, çev. Rezan Kızıltan, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 1999.

Güldöşüren, Arzu, “19. YY'ın İlk Yarısında Tarîk Defterlerine Göre İlmiye Ricâlî”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, İslâm Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, İstanbul, 2004.

_____, “II. Mahmud Dönemi Osmanlı Ulemâsı”, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslâm Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013.

Güleç, Hasan, “Ahîzâde Abdülhalim Efendi, **DİA**, c. 1, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, s. 548.

Günay, Fatih, “Râşid Mehmed Efendi”, **DİA**, c. 34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 463-465.

Hâfız-ı Acem Efendi, **Medînetü'l-İlm**, Beyazıt Kütüphanesi-Veliyyüddin Efendi, V3264/3.

Hâletî, Azmizâde Mustafa b. Muhammed el-İstanbulî, **Netâ'icü'l-Efkâr**, Süleymaniye Kütüphanesi-Hamidiye, 00419.

Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, **Hasan Bey-zâde Tarihi (926-1003/1520-1595)**, c. II, haz.: Şevki Nezihi Aykut, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s. 158.

Hayashi, Kayoko, “Fatih Vakfiyeleri’nin Tanzim Süreci Üzerine”, **Belleten**, c. 72 , S. 263, Nisan 2008, s. 213-285.

Hızlı, Mefail, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 17, S. 1, 2008, s. 25-46.

Hüseyin b. Haydar el-Bertîzî el-Mar‘aşî, **Câmi‘u’l-Künûz**, Beyazıt Kütüphanesi, B5905.

İbn Melek, Abdullatif b. Abdulaziz b. Emînüddin el-Fakîh el-Hanefî, **Şerhu Menâri’l-Envâr**, Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, 00083-001.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, **Medreseler Neydi, Ne Değildi?**, Kronik Yayınları, İstanbul, 2019.

_____, **Gelibolulu Mustafa Âlî’nin Kühhü’l-Ahbâr’ında Medrese ve İlmîye-Metin Tesisi, Tahlîli ve Tenkidi**, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2020.

İnalcık, Halil, “Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul’un Yeniden İnşası”, Çev: Fahri Unan, **19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 1988-89, S. 3-4, s. 216.

_____, “Fatih, Fetih ve İstanbul’un Yeniden İnşası”, **Habitat II: Dünya Kenti İstanbul**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, t.y., s. 31.

İnciciyan, P. Ğ., **XVIII. Asırda İstanbul**, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Fetih Derneği-İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1956.

İpşirli, Mehmet, “Çivizâdeler”, **DİA**, c. 8, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, s. 349-350.

_____, “Hacı Hasan-zâde Efendi”, **DİA**, c. 14, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 503-504.

_____, “İlmîye”, **DİA**, c. 22, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, s. 141-145.

_____, “Osmanlı Medresesi”, **Medâris-i İstanbul-Yaşayan İstanbul Medreseleri**, c. I, haz.: Zekeriya Kurşun, Bekir Cantemir ve Mustafa Göleç, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 9-25.

_____, “İstanbul’da İlim ve Kültür Hayatı: 15-16. Asırlar”, **Osmanlı İstanbulu-I (I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri)**, ed. Feridun M. Emecen-Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 371-382.

_____, **Osmanlı İlmîyesi**, Kronik Yayınları, İstanbul, 2021, s. 331.

_____, “Ayasofya-i Kebir Medresesi”, **Fetih ve Ayasofya Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, ed. Zekeriya Kurşun-Ali İhsan Aydın, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2022, s. 11-26.

Kala, Eyüp Sabri, “Fatih Külliyesi ve Ayasofya-i Kebir Vakfı (Hayır Müesseseleri, Hizmetleri, Görevlileri ve Yönetimi)”, **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, S. 15, Yıl: 2020, Bahar, s. 99-130.

Kalaycı, Mehmet, “Veliyüddîn Cârullah Efendi'nin (ö. 1151/1738) Terceme-i Hâli'ne Bir Katkı”, **İslâm Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review**, 11/1 (Eylül 2021), s. 357-388.

Kankal, Ahmet, “Ali Kuşçu”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, c. 36, S. 1-2, Ankara, 1993, s. 103-118.

Kâtib Çelebi, **Mîzânü'l-Hakk fî İhtiyârî'l-Ehakk-İslâm'da Tenkit ve Tartışma Usûlü**, nşr.: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Marifet Yayınları, İstanbul, 2001.

Kazıcı, Ziya, **Osmanlı Vakıf Medeniyeti**, Bilge Yayınları, İstanbul, 2003.

Kenan, Seyfi, Güven, İshak, “III. Selim Döneminde Medreselere Çekidüzen Verme: 1792'de İstanbul Medreseleri'nin Denetimi”, **Deutsch-Türkische Begegnungen-Alman Türk Tesadüfleri: Festschrift für Kemal Beydilli-Kemal Beydilli'ye Armağan**, ed. Seyfi Kenan-Hedda Reindl, Kiel, EB Verlag, Bonn, 2013, s. 438-463.

Kevâkib-i Seb'a-Fransız Aynasında Osmanlı Kültürü, haz.: Ekmeleddin İhsanoğlu, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2022.

Kılıç, Cihan, “Osmanlı İlmîye Teşkilatında Kariyer Sistemi”, **Turkish Academic Research Review**, c. 3, S. 1, Haziran, 2018, s. 153-170.

_____, “Osmanlı İlmîye Teşkilâtında Müderrislerin Merâtibi (1245/1829 Tarihli Tarîk Defterine Göre)”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 65, Mayıs 2019, s. 265-287.

Kılınç, Serap Sınmaz, “Arşiv Belgeleri Işığında Ayasofya Medresesi Tarihçesi ve İnşaa Sürecinde Kaleme Alınan “1873 Tarihli Keşif Defteri”, **Uluslararası Ayasofya Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 161-185.

Koca, Ferhat, “Molla Hüsrev”, **DİA**, c. 30, TDV Yayınları, Ankara, 2020, s. 252-254.

Kudûrî, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed el-Kudûrî, **Muhtasaru'l-Kudûrî**, Millet Kütüphanesi, A.E. Arabi, 552.

Kurtbil, Zeynep Hatice, “Selim II Türbesi, **DİA**, c. 36, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, s. 418-420.

Kütükoğlu, Mübahat S., “1869’da Faal İstanbul Medreseleri”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, S. 7-8, 1976-1977, 277-392.

_____, “Dâr’ül Hilâfeti’l-Aliyye Medresesi ve Kuruluş Arefesinde İstanbul Medreseleri” **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, S. 1-2, ed. Salih Tuğ, c. 7, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1978, 1-212.

_____, **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Lekesiz, M. Hulûsi, “Osmanlı İlmî Zihniyeti”, **Türk Yurdu**, c. 11, S. 49, Eylül 1991, s. 20-31.

Mandıralıoğlu, Gülgün, “Latin İstilasından Osmanlı Fethine İstanbul ve Ayasofya”, **600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-1849 Fossati Restorasyonu Sergisi Kitabı**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2000.

Mecdî Mehmed Efendi, **eş-Şekâiku’n-Nu‘mâniyye ve Zeyilleri: Hadâiku’ş-Şekâik**, haz. Abdülkadir Özcan, c. 1, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.

Mehmed Cemâleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri: Âyîne-i Zurefâ**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.

Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmânî**, c. 1-4, Matbaa-i Âmire, 1308.

Mehmed Vamık Şükrü, **Evkaf-ı Ümem Tarihi**, c. 1, İstanbul, 1915.

Mustafa Nûri Paşa, **Netâyicü’l-vukûât**, c. 1, İstanbul, 1327.

Mülâyim, Selçuk, “Tonoz”, **DİA**, c. 41, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, s. 238-240.

Nev’îzâde Atâî, **eş-Şekâiku’n-Nu‘mâniyye ve Zeyilleri: Hadâiku’l-hakâik fi tekmileti’ş-Şekâik**, haz. Abdülkadir Özcan, c. 2, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.

Onuş, Muhammed Usame, “Bir Osmanlı Âlimi Veliyüddin Cârullah Efendi’nin Terceme-i Hâli”, **Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları**, ed. Berat Açıl, İLEM Kitaplığı & NOBEL Yayınları, İstanbul & Ankara, 2015, s. 17-46.

Orman, İsmail, “Murad III Türbesi”, **DİA**, c. 31, TDV Yayınları, Ankara, 2020, s. 176-177.

Ortaylı, İlber, “Kadı (Osmanlı Devleti’nde Kadı)”, **DİA**, c. 24, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, s. 69-73.

Önkal, Hakkı, **Selçuklu-Osmanlı Sultanları ve Türbeleri**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1999.

Özcan, Tahsin, “Vakıf ve Eğitim: Osmanlılarda Eğitim Hizmetlerinin Finansmanı”, **Osmanlı Medreseleri-Eğitim, Yönetim ve Finans**, ed. Fuat Aydın, Mahmut Zengin, Kübra Cevherli ve Yunus Kaymaz, Mahya Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 287-300.

Öztuna, Yılmaz, **Devletler ve Hânedanlar: Türkiye (1074-1990)**, c. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

Öztürk, Nazif, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

Özyılmaz, Ömer, **Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

Pakalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. 1-3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983.

Parmaksızoğlu, İsmet, “Medrese”, **Türk Ansiklopedisi**, sy. 23, Ankara, 1976, s. 370-372.

Peçevî İbrahim Efendi, **Tarih-i Peçevî**, Önsöz ve indeks: Fahri Ç. Derin, Vahit Çabuk, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1980.

Sağırılı, Abdurrahman, “Mehmed b. Mehmed er-Rûmî (Edirneli)’nin Nuhbetü’t-Tevârih Ve’l-Ahbâr’ı ve Târîh-i Âl-i Osman’ı (Metinleri Tahlilleri)”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000.

Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)**, haz. Mehmet İpşirli, c. I, 2. Bs., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Sertoğlu, Midhat, **Osmanlı Tarih Lûgatı**, Kurtuba Yayınları, İstanbul, 2015.

Şentürk, M. Hüdayi, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Devrinde Rumeli’de Uyguladığı İskân Siyâseti ve Neticeleri”, **Bulleten**, Nisan 1993, C. 57, S. 218, s. 89-112.

Şerifoğlu, Ömer Faruk, **Su Güzeli İstanbul Sebilleri**, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1995.

Şeyhî Mehmed Efendi, **eş-Şekâiku’n-Nu‘mâniyye ve Zeyilleri: Vekâyiü'l fudalâ**, haz. Abdülkadir Özcan, c. 3, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.

Şeyhî Mehmed Efendi, **Vekâyi‘u’l-Fuzalâ: Şeyhî’nin Şakâ’ik Zeyli**, haz. Ramazân Ekinci, c. 3, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2018.

Tarım, Zeynep, “Osmanlı Devleti’nin Yönetim Merkezi Olarak Topkapı Sarayı”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, ed. Coşkun Yılmaz, c. 3, İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları, İstanbul, 2015, s. 71-77.

Târîh-i Silsile-i Ulemâ, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2142.

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, **Eş-Şakâ’iku’n-Nu‘mâniyye Fî Ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye: Osmanlı Âlimleri**, haz. Muhammet Hekimoğlu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019.

Tursun Bey, **Târîh-i Ebu’l Feth**, haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1977.

Türek, Ahmet, Derin, F. Çetin, “Feyzullah Efendi’nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S. 23, Mart 1969, İstanbul, 1969, s. 205-218.

Türkoğlu, Sabahattin, **Ayasofya’nın Öyküsü**, Yazıcı Yayınevi, İzmir, 2002.

Tüzün, Tahsin, “Ayasofya Haziresi Türbeleri”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sanat Tarihi Anabilimdalı, İstanbul 1952.

Unan, Fahri, **Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

_____, “Mevleviyet”, **DİA**, c. 29, TDV Yayınları, Ankara, 2004, s. 467-468.

Uşşâkîzâde es-Seyyid İbrâhîm Hasîb Efendi, **Uşşâkîzâde Târîhi**, haz. Raşit Gündoğdu, c. 2, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2005.

Uşşâkî-zâde İbrâhîm Hasîb Efendi, **Zeyl-i şakâ’ik: Uşşâkîzâde’nin Şakâ’ik Zeyli**, haz. Ramazân Ekinci, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 398.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**, 4. bs., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Ünver, A. Süheyl, **İstanbul Risaleleri**, haz. İsmail Kara, c. 1-2, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1995.

Vak’a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, haz. M. Münir Aktepe, c. XII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

Yancı, Ülkü, “18. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Medrese Teşkilâtı”, Basılmamış Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi, Sivas, 2017.

Yazıcı, Nesimi, “Fâtih’in Yetişmesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 49, S. 1, Nisan, 2008, s. 1-15.

Yekbaş, Hakan, “Tırnakçı-zâde Mehmed Sa‘id Zîver Bey ve Mensur Şitâiyyesi”, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, c. 3, S. 3, İstanbul, 2009, s. 147-184.

Yurdakul, İlhami, **Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı’nda Reform (1826-1876)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Yücel, Erdem, **Ayasofya Müzesi**, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul, 1986.

Zengin, Mahmut, Cevherli, Kübra, “Osmanlı Medrese Sisteminde Eğitim-Öğretim Kadrosu Üzerine Bir Değerlendirme”, **Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans**, İstanbul, Mahya Yayıncılık, 2019, s. 175-194.

EKLER

EK 1: Müderrislerin Ayasofya-i Kebir Medresesi Öncesi ve Sonrası Görevleri

Müderriş	Önceki Görevi	Ayasofya Medresesi'ne Geliş ve Medrese'den Ayrılış Tarihi	Sonraki Görevi/Durumu
Molla Hüsrev	Edirne kadılığı	1459-1462	İnfisâl ³⁸⁷
Ali Kuşçu	?	1473-1473	Sahn-ı Semân Medreseleri ³⁸⁸
Hüseyin bin Hâmid et-Tebrizî (Ümmi Veled)	Sahn-ı Semân Medreseleri	1473-1475	Vefat ³⁸⁹
Muhyiddin Mehmed b. Hatib Kâsım Efendi (Hatib-zâde)	Sahn-ı Semân Medreseleri	1520-1521/22	Sultan Bayezid Medresesi (Edirne) ³⁹⁰
Küçük Bedreddin Efendi	Sultan Bayezid Medresesi (İstanbul)	1521/22-1535	Tekaüd ³⁹¹

³⁸⁷ Mecdî, *Hadâiku'ş-Şekâik*, s. 137; Koca, "Molla Hüsrev", s. 252.

³⁸⁸ Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, c. 2, s. 755.

³⁸⁹ A.y.

³⁹⁰ *Tarih-i Silsile-i Ulemâ*, vr. 211b; Mecdî, *Hadâiku'ş-Şekâik*, s. 399.

³⁹¹ Mecdî, a.g.e., s. 401.

Hâfız-ı Acem Efendi	Sahn-ı Semân Medreseleri	1535/36-1539	Tekaüd ³⁹²
Köprücek-zâde Sinâneddin Yusuf Efendi	Sultan Murad Han Medresesi (Bursa)	?	Müftü-Müderriş (Amasya) ³⁹³
Emin Kösesi	Sultan Murad Han Medresesi (Bursa)	1539-1545/46	Sahn-ı Semân Medreseleri ³⁹⁴
Emîr Hasan Çelebi	Haseki Sultan Medresesi (İstanbul)	1545/46-1550	Vefat ³⁹⁵
Muslihiddin Mustafa en-Niksarî	Bursa kadılığı	Ocak/Şubat 1551-Ekim/1551	Edirne kadılığı ³⁹⁶
Fudayl Çelebi	Sahn-ı Semân Medreseleri	Ekim 1551-Ekim 1553	Bağdat kadılığı ³⁹⁷
Şeyhülislâm Hamid Efendi	Mısır kadılığı	1553Ekim/Kasım 1554	Bursa kadılığı ³⁹⁸
Alâeddin Ali Manavî	Sahn-ı Semân Medreseleri	Ekim/Kasım 1554-Eylül/Ekim 1557	Bağdat kadılığı ³⁹⁹
Küçük Taceddin Efendi	Sahn-ı Semân Medreseleri	Eylül/Ekim 1557-Ekim 1558	Yavuz Selim Medresesi ⁴⁰⁰

³⁹² **Tarih-i Silsile-i Ulemâ**, vr. 211b; Mecdî, a.g.e., s. 450.

³⁹³ Mecdî, a.g.e., s. 490.

³⁹⁴ Baltacı, **Osmanlı Medreseleri**, c. 2, s. 890.

³⁹⁵ **Tarih-i Silsile-i Ulemâ**, vr. 211b; Baltacı, **Osmanlı Medreseleri**, c. 2, 618.

³⁹⁶ Atâî, **Hadâîku'l-Hakâik**, s. 22.

³⁹⁷ **Tarih-i Silsile-i Ulemâ**, vr. 211b; Atâî, a.g.e., s. 275;

³⁹⁸ Atâî, a.g.e., s. 243.

³⁹⁹ **Tarih-i Silsile-i Ulemâ**, vr. 211b; Atâî, a.g.e., s. 109.

⁴⁰⁰ **Tarih-i Silsile-i Ulemâ**, vr. 211b; Atâî, a.g.e., s. 49.

Karamanî Şemseddin Ahmed Efendi	Sahn-ı Semân Medreseleri	Ekim 1558-Ekim 1559	Yavuz Selim Medresesi ⁴⁰¹
Kara Abdurrahman Efendi	Sahn-ı Semân Medreseleri	Ekim 1559-Ağustos 1560	Tekaüd ⁴⁰²
Şeyhülislâm Abdülkâdir Şeyhî Efendi	Sahn-ı Semân Medreseleri	Ağustos 1560-Kasım 1561	Süleymaniye Medreseleri ⁴⁰³
Hacı Hasan-zâde Mehmed Efendi bin Hızır Şah	Sahn-ı Semân Medreseleri	Kasım 1561-Ağustos 1563	Süleymaniye Medreseleri ⁴⁰⁴
Şeyhülislâm Çivi-zâde Mehmed Efendi	Sahn-ı Semân Medreseleri	Ağustos 1563-Ocak 1564	Süleymaniye Medreseleri ⁴⁰⁵
Nâzır-zâde Ramazân Efendi	Sahn-ı Semân Medreseleri	Ocak 1564-Ağustos 1568	Süleymaniye Medreseleri ⁴⁰⁶
Manav İvaz Efendi	Sahn-ı Semân Medreseleri	Ağustos 1568-Temmuz 1569	Süleymaniye Medreseleri ⁴⁰⁷
Kâtib Mahmud Efendi	Sahn-ı Semân Medreseleri	Temmuz 1569-Mayıs 1573	Bağdat kadılığı ⁴⁰⁸
Abdülganî Efendi	Sahn-ı Semân Medreseleri	16 Mayıs-30 Mayıs 1573	Süleymaniye Medreseleri ⁴⁰⁹

⁴⁰¹ Atâî, **Hadâiku'l-Hakâik**, s. 108; Alan, Atçıl, **Ulemâ Defterleri**, s. 245.

⁴⁰² Atâî, a.g.e., s. 122; Alan, Atçıl, a.g.e., s. 246.

⁴⁰³ Atâî, a.g.e., s. 327.

⁴⁰⁴ Atâî, a.g.e., s. 168-169.

⁴⁰⁵ **Tarih-i Silsile-i Ulemâ**, vr. 211b; Atâî, a.g.e., s. 292.

⁴⁰⁶ Atâî, a.g.e., s. 241; Bilgin Aydın, Rifat Günalan, "Ruus Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Müderrisleri", **Osmanlı'nın İzinde: Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı**, ed. Adem Koçal-Zeynep Berktaş, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 176.

⁴⁰⁷ Atâî, a.g.e., s. 404; **Sicill-i Osmânî**, c. 3, s. 606.

⁴⁰⁸ **Tarih-i Silsile-i Ulemâ**, vr. 212a; Atâî, a.g.e., s. 238.

⁴⁰⁹ Atâî, a.g.e., s. 294.

Atâullah-zâde Şemseddin Efendi	Sahn-ı Semân Medreseleri	30 Mayıs 1573- Ekim/Kasım 1575	Süleymaniye Medreseleri 410
Baba-zâde Mehmed Efendi	Sahn-ı Semân Medreseleri	Ekim/Kasım 1575- Haziran/Temmuz 1576	Eyüb Sultan Medresesi ⁴¹¹
Şemseddin Ahmed Efendi	Sahn-ı Semân Medreseleri	Haziran/Temmuz 1576-Ekim 1579	Atik Valide Medresesi ⁴¹²
Kemal Bey-zâde Mehmed Efendi	Sahn-ı Semân Medreseleri	Ekim 1579-Mayıs 1580	Süleymaniye Medreseleri 413
Remzi-zâde Mehmed Efendi	Sahn-ı Semân Medreseleri	Mayıs 1580-Aralık 1583	Süleymaniye Medreseleri 414
Sipahi-zâde Mehmed Efendi	Sahn-ı Semân Medreseleri	Aralık 1583- Ağustos/Eylül 1584	Bağdat kadılığı ⁴¹⁵
Seyfullah Efendi	Sahn-ı Semân Medreseleri	Eylül 1584- Ağustos 1601	Tekaüd ⁴¹⁶
Müteaccim Mehmed Efendi	Sahn-ı Semân Medreseleri	Ağustos 1601-Mart 1603	Süleymaniye Medreseleri 417

⁴¹⁰ Atâi **Hadâiku'l-Hakâik**, s. 458.

⁴¹¹ **Tarih-i Silsile-i Ulemâ**, vr. 212a; Atâi, a.g.e., s. 288.

⁴¹² **Tarih-i Silsile-i Ulemâ**, vr. 212a; Atâi, a.g.e., s. 440-441.

⁴¹³ Atâi, a.g.e., s. 417-418.

⁴¹⁴ Baltacı, **Osmanlı Medreseleri**, c. 2, s. 834; Aydın, Günalan, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Medreseleri", s. 176.

⁴¹⁵ Atâi, a.g.e., s. 431.

⁴¹⁶ **Tarih-i Silsile-i Ulemâ**, vr. 212a-213a; Atâi, a.g.e., s. 448-449.

⁴¹⁷ Atâi, a.g.e., s. 488.

Ali Bey-zâde İbrahim Efendi	Sahn-ı Semân Medreseleri	Mart 1603-Şubat 1604	Süleymaniye Medreseleri ⁴¹⁸
Tulumcu Hüsameddin Efendi	Sahn-ı Semân Medreseleri	Şubat 1604-Eylül 1604	Kudüs kadılığı ⁴¹⁹
Abdülkerim Efendi	Eyüb Sultan Medresesi (İstanbul)	Ağustos 1604-Temmuz 1605	Kudüs kadılığı ⁴²⁰
Râzî Yusuf Efendi	Sahn-ı Semân Medreseleri	Temmuz 1605-Aralık 1606	Süleymaniye Dârülhadisi ⁴²¹
Ahî-zâde Mahmud Çelebi	Sahn-ı Semân Medreseleri	Aralık 1606-Aralık/Ocak 1608/09	Süleymaniye Medreseleri ⁴²²
Şîrvânî Şerif Efendi	Süleymaniye Medreseleri	Aralık/Ocak 1608/09-Ekim/Kasım 1622	Vefat ⁴²³
Ahî-zâde Seyyid Mehmed Efendi	Haseki Sultan Medresesi (İstanbul)	Ekim/Kasım 1622-Kasım/Aralık 1624	Süleymaniye Medreseleri ⁴²⁴
Seyyid Ali Çelebi	İsmihan Sultan Medresesi (İstanbul)	Kasım/Aralık 1624-Mart/Nisan 1627	Süleymaniye Medreseleri ⁴²⁵

⁴¹⁸ **Tarih-i Silsile-i Ulemâ**, vr. 212a; **Sicill-i Osmânî**, c. 1, s. 99.

⁴¹⁹ Şeyhî Mehmed Efendi, **eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Vekâyiü'l fudalâ**, haz. Abdülkadir Özcan, c. 3, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 124.

⁴²⁰ Atâî, **Hadâiku'l-Hakâik**, s. 510.

⁴²¹ **Tarih-i Silsile-i Ulemâ**, vr. 212a; Atâî, a.g.e., s. 628.

⁴²² Atâî, a.g.e., s. 705.

⁴²³ Atâî, a.g.e., s. 664; **Sicill-i Osmânî**, c. 3, s. 141.

⁴²⁴ Şeyhî, **Vekâyiü'l fudalâ**, c. 3, s. 13.

⁴²⁵ **Tarih-i Silsile-i Ulemâ**, vr. 212a; Şeyhî, a.g.e., s. 35.

Kevâkibî-zâde İbrahim Efendi	Gevherhan Sultan Medresesi (İstanbul)	Mart/Nisan 1627- Haziran/ Temmuz 1629	Mekke-i Mükerreme kadılığı ⁴²⁶
Hâce-zâde Ali Efendi	Gevherhan Sultan Medresesi (İstanbul)	Haziran/ Temmuz 1629- Haziran/ Temmuz 1630	Süleymaniye Medreseleri ⁴²⁷
Ali bin Abdullah Efendi	Kalenderhâne Medresesi (İstanbul)	Haziran/ Temmuz 1630- Aralık/ Ocak 1631/32	Süleymaniye Medreseleri ⁴²⁸
Kudsî-zâde eş-Şeyh Mehmed Efendi	İsmihan Sultan Medresesi (İstanbul)	Haziran 1630- Temmuz 1630	Kudüs kadılığı ⁴²⁹
Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi	Gevherhan Sultan Medresesi (İstanbul)	Aralık/ Ocak 1631/32- Eylül/ Ekim 1632	Süleymaniye Medreseleri ⁴³⁰
Hamîdî-Şeyh-zâde Ahmed Efendi	Sinan Paşa Dârülhadisi (İstanbul)	Eylül/ Ekim 1632- Ocak/ Şubat 1636	Süleymaniye Medreseleri ⁴³¹
Şeyhülislâm Hüsam-zâde Abdurrahman Efendi	Aişe Sultan Medresesi (İstanbul)	Ocak/ Şubat 1636- Nisan/ Mayıs 1639	Süleymaniye Medreseleri ⁴³²

⁴²⁶ Atâî, **Hadâiku'l-Hakâik**, s. 738.

⁴²⁷ Uşşâkî-zâde İbrâhîm Hasîb Efendi, **Zeyl-i şakâ'ik: Uşşâkîzâde'nin Şakâ'ik Zeyli**, haz. Ramazân Ekinci, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 398.

⁴²⁸ Atâî, a.g.e., s. 725.

⁴²⁹ Şeyhî, **Vekâyiü'l-fudalâ**, c. 3, s. 409.

⁴³⁰ Uşşâkî-zâde, **Zeyl-i şakâ'ik**, s. 433-434.

⁴³¹ Şeyhî, a.g.e., c. 3, s. 44.

⁴³² Şeyhî, a.g.e., c. 3, s. 370.

Şeyhülislâm Sun'î-zâde Seyyid Mehmed Emin Efendi	Şah Sultan Medresesi (İstanbul)	Nisan/Mayıs 1639- Ağustos/Eylül 1640	Süleymaniye Medreseleri ⁴³³
Fetvâ-Emini Şeyh-zâde Mehmed Efendi	Süleymaniye Medreseleri	Ağustos/Eylül 1640-Kasım/Aralık 1641	Halep kadılığı ⁴³⁴
Arnavud Hüseyin Efendi	Sokullu Mehmed Paşa Medresesi (İstanbul)	Kasım/Aralık 1641- Temmuz/Ağustos 1643	Eyüb Sultan Medresesi ⁴³⁵
Muharrem-zâde Ahmed Efendi	Süleymaniye Medreseleri	Temmuz/Ağustos 1643/Nisan-Mayıs 1644	Yenişehir kadılığı ⁴³⁶
Takiyüddîn Efendi	Bayram Paşa Medresesi (İstanbul)	Nisan-Mayıs 1644- Mayıs/Haziran 1646	Kudüs kadılığı ⁴³⁷
Beyânî Ahmed Efendi	Haseki Sultan Medresesi (İstanbul)	Haziran 1646- Mayıs/Eylül 1647	Bursa kadılığı ⁴³⁸
Semin Veli Efendi	Şah Sultan Medresesi (İstanbul)	Eylül 1647- Temmuz/Ağustos 1648	Süleymaniye Medreseleri ⁴³⁹

⁴³³ Şeyhî, *Vekâyiü'l fudalâ*, c. 3, s. 317; Uşşâkî-zâde, *Zeyl-i şakâ'ik*, s. 527.

⁴³⁴ Şeyhî, a.g.e., s. 260.

⁴³⁵ Şeyhî, a.g.e., s. 139-140.

⁴³⁶ Şeyhî, a.g.e., s. 334; Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ*, s. 999.

⁴³⁷ Uşşâkî-zâde, *Zeyl-i şakâ'ik*, s. 326.

⁴³⁸ Şeyhî, a.g.e., s. 313.

⁴³⁹ Şeyhî, a.g.e., s. 391; *Sicill-i Osmânî*, c. 4, s. 611.

Zekayî Ahmed Efendi	Haseki Sultan Medresesi (İstanbul)	Temmuz/Ağustos 1648-Eylül 1649	Atik Valide Medresesi ⁴⁴⁰
Abdülhalim Efendi	Sahn-ı Semân Medreseleri	Eylül 1649-Temmuz/Ağustos 1652	Süleymaniye Medreseleri ⁴⁴¹
Şirvânî Ahmed Efendi	Mahmud Paşa Medresesi (İstanbul)	Temmuz/Ağustos 1652-Mart/Nisan 1654	Süleymaniye Dârülhadisi ⁴⁴²
Çeşmî-zâde Abdürrahim Efendi	Kalenderhâne Medresesi (İstanbul)	Mart/Nisan 1654-Aralık/Ocak 1654-55	Vefat ⁴⁴³
Assam Tezkireci Mehmed Efendi	Gevherhan Sultan Medresesi (İstanbul)	Ocak/Şubat 1655-Temmuz 1656	Vefat ⁴⁴⁴
Kürd İshak Efendi	Kalenderhâne Medresesi (İstanbul)	Temmuz/Ağustos 1656-Nisan/Mayıs 1657	Süleymaniye Medreseleri ⁴⁴⁵
Çavuş-zâde Mustafa Efendi	Şah Sultan Medresesi (İstanbul)	Nisan/Mayıs 1657-Eylül/Ekim 1658	Kudüs kadılığı ⁴⁴⁶
Uzun Abdullah Efendi	Haseki Sultan Medresesi (İstanbul)	Eylül/Ekim 1658-Mart/Nisan 1660	Süleymaniye Dârülhadisi ⁴⁴⁷

⁴⁴⁰ **Sicill-i Osmânî**, c. 2, s. 426; Şeyhî, a.g.e., s. 206.

⁴⁴¹ Şeyhî, **Vekâyiü'l fudalâ**, c. 3, s. 435-436.

⁴⁴² Şeyhî, a.g.e., s. 261-262.

⁴⁴³ Uşşâkî-zâde, **Zeyl-i şakâ'ik**, s. 431.

⁴⁴⁴ Şeyhî, a.g.e., s. 236-237.

⁴⁴⁵ Uşşâkî-zâde, a.g.e., s. 640-641.

⁴⁴⁶ Şeyhî, a.g.e., s. 273-274.

⁴⁴⁷ Uşşâkî-zâde, a.g.e., s. 567; **Sicill-i Osmânî**, c. 3, s. 368.

Fâzıl-ı Müfettiş Süleyman Efendi	Mahmud Paşa Medresesi (İstanbul)	Mart/Nisan 1660- Eylül/Ekim 1661	Süleymaniye Medreseleri 448
Reis Hocası Mustafa Râsîh Efendi	Atîk Ali Paşa Medresesi (İstanbul)	Eylül/Ekim 1661- Mayıs/Haziran 1662	Süleymaniye Medreseleri 449
Serbendi-zâde İsmail Efendi	İsmihan Sultan Medresesi (İstanbul)	Mayıs/Haziran 1662- Ocak/Şubat 1663	Süleymaniye Medreseleri 450
İshak-zâde Mehmed Salih Efendi	Kasım Paşa Medresesi (Bursa)	Şubat/Mart 1663- Temmuz/Ağustos 1664	Süleymaniye Dârülhadisi 451
Beyazî-zâde Ahmed Efendi	Zal Mahmud Paşa Medresesi (İstanbul)	Temmuz/Ağustos 1664-Ocak 1665	Süleymaniye Medreseleri 452
Kebîrî-zâde Mustafa Efendi	Haseki Sultan Medresesi (İstanbul)	Kasım-Aralık 1665-Şubat/Mart 1667	Süleymaniye Dârülhadisi 453
Fâzıl Uzun Ali Efendi	Mahmud Paşa Medresesi (İstanbul)	Şubat/Mart 1667- Temmuz 1669	Süleymaniye Medreseleri 454
Karamanî Yusuf Efendi	Sokullu Mehmed Paşa Medresesi (İstanbul)	Temmuz 1669- 1671	Vefat ⁴⁵⁵

⁴⁴⁸ Uşşâkî-zâde, a.g.e., s. 573.

⁴⁴⁹ Uşşâkî-zâde, a.g.e., s. 791.

⁴⁵⁰ Şeyhî, a.g.e., s. 304.

⁴⁵¹ Şeyhî, a.g.e., s. 390.

⁴⁵² Şeyhî, **Vekâyiü'l fudalâ**, c. 3, s. 534-535; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekâyiât: Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)**, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 210.

⁴⁵³ Şeyhî, a.g.e., s. 529.

⁴⁵⁴ Şeyhî, a.g.e., s. 442.

⁴⁵⁵ Uşşâkî-zâde, **Zeyl-i şakâ'ik**, s. 629.

Şârih-i Mülteka Seyyid Mehmed Efendi	Zal Mahmud Paşa Medresesi (İstanbul)	Nisan/Mayıs 1671- Nisan/Mayıs 1672	Süleymaniye Medreseleri ⁴⁵⁶
Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi	Sahn-ı Semân Medreseleri	Nisan/Mayıs 1672- Ekim/Kasım 1673	Süleymaniye Dârülhadis ⁴⁵⁷
Kabasakal Ahmed Efendi	Kalenderhâne Medresesi (İstanbul)	Ekim/Kasım 1673- Ekim/Kasım 1675	İzmir kadılığı ⁴⁵⁸
Evliya Mehmed Efendi	Zal Mahmud Paşa Medresesi (İstanbul)	Ekim/Kasım 1675- Eylül/Ekim 1677	Süleymaniye Medreseleri ⁴⁵⁹
Bosnevî Kassam Mehmed Efendi	Sinan Paşa Dârülhadisi (İstanbul)	Eylül/Ekim 1677- Mart/Nisan 1678	Süleymaniye Dârülhadisi ⁴⁶⁰
Mekkî Mehmed Efendi	Mahmud Paşa Medresesi (İstanbul)	Mart/Nisan 1678- Haziran/ Temmuz 1680	Vefat ⁴⁶¹
Tavukçu Paşa İmamı Ali Efendi	Gevherhan Sultan Medresesi (İstanbul)	Haziran/ Temmuz 1680- Aralık 1682	Süleymaniye Medreseleri ⁴⁶²
Çavuş-zâde Ahmed Efendi	Kalenderhâne Medresesi (İstanbul)	Aralık 1682- Şubat/Mart 1685	Süleymaniye Medreseleri ⁴⁶³

⁴⁵⁶ Şeyhî, *Vekâyiü'l fudalâ*, c. 4, s. 70-71.

⁴⁵⁷ Şeyhî, a.g.e., s. 248.

⁴⁵⁸ Şeyhî, *Vekâyiü'l fudalâ*, c. 3, s. 452-453.

⁴⁵⁹ Şeyhî, *Vekâyiü'l fudalâ*, c. 4, s. 191.

⁴⁶⁰ Şeyhî, a.g.e., s. 75.

⁴⁶¹ Uşşâkî-zâde, *Zeyl-i şakâ'ik*, s. 739; *Sicill-i Osmânî*, c. 4, s. 507.

⁴⁶² Uşşâkîzâde es-Seyyid İbrâhîm Hasîb Efendi, *Uşşâkîzâde Târîhi*, haz. Raşit Gündoğdu, c. 2, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2005, s. 795; Şeyhî, *Vekâyiü'l fudalâ*, c. 4, s. 259.

⁴⁶³ Şeyhî, a.g.e., s. 83.

Bosnevî Mahmud Efendi	Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi (İstanbul)	Şubat/Mart 1685- Eylül/Ekim 1686	Süleymaniye Medreseleri ⁴⁶⁴
Beyazî-zâde Mahmud Efendi	Bayram Paşa Medresesi (İstanbul)	Eylül/Ekim 1686- Haziran 1688	Vefat ⁴⁶⁵
Seyyid Yakub Efendi	Haseki Sultan Medresesi (İstanbul)	Haziran 1688- Mayıs/Haziran 1690	Yenişehir kadılığı ⁴⁶⁶
Beyler Hocası Ahmed Efendi	Kalenderhâne Medresesi (İstanbul)	Mayıs/Haziran 1690-Mart/Nisan 1691	Süleymaniye Dârülhadisi ⁴⁶⁷
Kırımî Abdülhalim Efendi	İsmihan Sultan Medresesi (İstanbul)	Mart/Nisan 1691- Ekim/Kasım 1691	Haleb kadılığı ⁴⁶⁸
Musahib Paşa Hocası İbrâhim Efendi	Eyüb Sultan Medresesi (İstanbul)	Ekim/Kasım 1691- Ekim 1693	Süleymaniye Medreseleri ⁴⁶⁹
Mekkî-zâde Esad Efendi	Davud Paşa Medresesi (İstanbul)	Ekim 1693- Ekim/Kasım 1697	Süleymaniye Medreseleri ⁴⁷⁰
Ahmed Yahya Efendi	Hâce Sultan Medresesi	Ekim/Kasım 1697- Ocak 1701	Vefat ⁴⁷¹

⁴⁶⁴ Şeyhî, **Vekâyiü'l fudalâ**, c. 4, s. 15.

⁴⁶⁵ Şeyhî, a.g.e., c. 4, s. 14; **Sicill-i Osmânî**, c. 1, s. 225.

⁴⁶⁶ Şeyhî, a.g.e., c. 4, s. 165; **Sicill-i Osmânî**, c. 4, s. 649.

⁴⁶⁷ Uşşâkîzâde es-Seyyid İbrâhîm Hasib Efendi, **Uşşâkîzâde Târihi**, s. 884.

⁴⁶⁸ Şeyhî, a.g.e., c. 4, s. 156.

⁴⁶⁹ Şeyhî, a.g.e., c. 4, s. 302.

⁴⁷⁰ Şeyhî, a.g.e., c. 4, s. 340.

⁴⁷¹ Şeyhî, a.g.e., c. 4, s. 176; **Sicill-i Osmânî**, c. 4, s. 201-202.

Resul-zâde El-Hac Mehmed Efendi	Sokullu Mehmed Paşa Medresesi (İstanbul)	Ocak 1701- Ağustos 1704	Süleymaniye Medreseleri ⁴⁷²
Halis Mehmed Efendi	Sokullu Mehmed Paşa Medresesi (İstanbul)	Ağustos 1704-Mart 1707	Sultan Ahmed Medresesi ⁴⁷³
Ağa-zâde es-Seyyid Mehmed Efendi	Zal Mahmud Paşa Medresesi (İstanbul)	Mart 1707-Nisan 1708	Süleymaniye Medreseleri ⁴⁷⁴
Gümrükcü Hüseyin Paşa Hâcesi Mehmed Efendi	Mihrimah Sultan Medresesi (Üsküdar)	Nisan 1708-Mayıs 1709	Süleymaniye Dârülhadisi ⁴⁷⁵
Mu‘abbir İsmail Efendi	Hayreddin Paşa Medresesi (İstanbul)	Mayıs 1709-Mayıs 1710	Medine-i Münevvere Kadılığı ⁴⁷⁶
Mekkî-zâde Tâhir Mehmed Efendi	Kalenderhâne Medresesi (İstanbul)	Mayıs 1710-Kasım/Aralık 1710	Sultan Ahmed Medresesi ⁴⁷⁷
Zülâlî Hasan Efendi	Sokullu Mehmed Paşa Medresesi (İstanbul)	Kasım/Aralık 1710-1711	Süleymaniye Medreseleri ⁴⁷⁸
Paşa-zâde İbrahim Efendi	Sâniye Saray-ı İbrahim Paşa Medresesi	1711 – Kasım 1712 ⁴⁷⁹	?

⁴⁷² Uşşâkîzâde es-Seyyid İbrâhîm Hasîb Efendi, *Uşşâkîzâde Târîhi*, s. 779; Şeyhî, *Vekâyîü'l fudalâ*, c. 4, s. 498-499.

⁴⁷³ Şeyhî, *Vekâyîü'l fudalâ*, c. 4, s. 306; *Sicill-i Osmânî*, c. 2, s. 268.

⁴⁷⁴ Şeyhî, a.g.e., s. 639-640.

⁴⁷⁵ Şeyhî, a.g.e., s. 332-333.

⁴⁷⁶ Şeyhî, a.g.e., s. 606; *Sicill-i Osmânî*, c. 1, s. 361.

⁴⁷⁷ Şeyhî, a.g.e., s. 390.

⁴⁷⁸ Uşşâkîzâde es-Seyyid İbrâhîm Hasîb Efendi, *Uşşâkîzâde Târîhi*, s. 1092.

⁴⁷⁹ Şeyhî, a.g.e., s. 658.

Elmas Paşa İmamı İbrâhim Efendi	Kasım Paşa Medresesi (Bursa)	Kasım 1712- Ağustos 1714	Sultan Ahmed Medresesi ⁴⁸⁰
Osman-zâde Ahmed Tâib Efendi	Kasım Paşa Medresesi (Bursa)	19 Ağustos 1716- 26 Eylül 1716	Süleymaniye Medreseleri 481
Hısnımansurî-zâde Mustafa Efendi	Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi (İstanbul)	26 Eylül 1716- Mayıs 1717	Süleymaniye Medreseleri 482
Saray Hâcesi Mustafa Efendi	Mahmud Paşa Medresesi (İstanbul)	Mayıs 1717-Mart 1718	Medine-i Münevvere Kadılığı ⁴⁸³
İmam-ı Sultânî Abdurrahman Efendi	Yeni Ali Paşa Medresesi (İstanbul)	Mart 1718- Mart 1719	Süleymaniye Dârülhadisi ⁴⁸⁴
Defterdar-zâde Feyzî Mehmed Efendi	Mahmud Paşa Medresesi (İstanbul)	Mart 1719-Kasım 1719	Süleymaniye Medreseleri 485
Lâlî-zâde es-Seyyid Abdullah Efendi	Mahmud Paşa Medresesi (İstanbul)	Kasım 1719-Eylül 1720	Süleymaniye Medreseleri 486

⁴⁸⁰ Şeyhî, a.g.e., s. 658-659; **Sicill-i Osmânî**, c. 1, s. 123.

⁴⁸¹ Şeyhî, a.g.e., s. 562.

⁴⁸² Şeyhî, a.g.e., s. 629-630; **Sicill-i Osmânî**, c. 4, s. 421.

⁴⁸³ Şeyhî, a.g.e., s. 561.

⁴⁸⁴ Şeyhî Mehmed Efendi, **Vekâyi'ü'l-Fuzalâ: Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli**, haz. Ramazân Ekinci, c. 3, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2018, s. 2627, a.g.e., c. 4, s. 2983, 3104, 3112, 3161, 3253, 3369, 3384.

⁴⁸⁵ Şeyhî, **Vekâyiü'l fudalâ**, c. 4, s. 662-663.

⁴⁸⁶ Şeyhî, a.g.e., s. 624; **Sicill-i Osmânî**, c. 3, s. 373.

Râşid Mehmed Efendi	Bayram Paşa Medresesi (İstanbul)	Eylül 1720- Haziran/ Temmuz 1723	Halep kadılığı ⁴⁸⁷
Veliyyüddin Cârullah Efendi	Saçlı Emir Medresesi (İstanbul)	1724/25-1727/28	Süleymaniye Dârülhadisî ⁴⁸⁸
Abdullah Ahıskavî	?	1769 – Ocak 1778	Müdürrislik ⁴⁸⁹
Hayatî Ahmed Efendi	?	1787 - ?	Bosna kadılığı ⁴⁹⁰
Kütahyavî Ömer Efendi	?	17 Nisan 1789 ⁴⁹¹ - ?	?
Hutuvati-zâde Abdullah Takiyüddîn Efendi	Emin [...] Medresesi	26 Kasım 1796 - ?	Edirne kadılığı ⁴⁹²
Karahisârî İbrahim Sıdkı Efendi	?	14 Aralık 1800 ⁴⁹³ - ?	?
Kulalı es-Seyyid Süleyman Efendi	?	20 Mayıs 1807 ⁴⁹⁴ - ?	?

⁴⁸⁷ Mehmed Cemâleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri: Âyine-i Zurefâ**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 53; Fatih Günay, “Râşid Mehmed Efendi”, **DİA**, c. 34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 463.

⁴⁸⁸ Muhammed Usame Onuş, “Bir Osmanlı Âlimi Veliyyüddin Cârullah Efendi’nin Terceme-i Hâli”, **Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları**, ed. Berat Açıl, İLEM Kitaplığı & NOBEL Yayınları, İstanbul & Ankara, 2015, s. 36, 39; Mehmet Kalaycı, “Veliyyüddin Cârullah Efendi’nin (ö. 1151/1738) Terceme-i Hâli’ne Bir Katkı”, **İslâm Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review**, 11/1 (Eylül 2021), s. 360.

⁴⁸⁹ Ayasofya-i Kebir Medresesi’nde uzun süre görevde kalan müdürrislerden olan Abdullah Efendi, diğer tüm müdürrislerden farklı olarak, Şeyhülislâm Esadzâde’nin işâretiyle Ayasofya Camii ve Ayasofya Kütüphanesi’nde *Sahihü’l-Buharî* dersleriyle müdürrisliğe devam etmiştir. Bkz.: Ayten, “Abdullah el-Ahıskavî’nin Otobiyografisi”, s. 79, 115.

⁴⁹⁰ Cemil Akpınar, “Hayatî Ahmed Efendi”, **DİA**, c. 17, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, s. 14.

⁴⁹¹ A.E., Nr. 72, vr. 38a.

⁴⁹² A.E., Nr. 71, vr. 38a; Nr. 72, vr. 68b.

⁴⁹³ A.E., Nr. 72, vr. 99a; TS.MK., Nr. 1649, vr. 27a.

⁴⁹⁴ N.E.K., Nr. 8874, vr. 40a.

Vardarî Şeyh-zâde Efendi mahdumu Yahya Kâmil Efendi	Kazasker Mustafa Efendi Medresesi (İstanbul)	31 Aralık 1808 ⁴⁹⁵ - ?	?
Rasih Efendi-zâde Mehmed Nurullah Efendi	Gazanfer Ağa Medresesi (İstanbul)	26 Aralık 1819 – Ocak 1821	Müdürrislik ⁴⁹⁶
Kastamonulu Mehmed Efendi	Kadı Abdülhalim Medresesi (İstanbul)	18 Ekim 1821 - 1822	Vefat ⁴⁹⁷
Milasî es-Seyyid Ahmed Efendi	Mîmar Kasım Ağa Medresesi (İstanbul)	14 Ocak 1822 - 1824	İlmiye mesleğinden infisal ⁴⁹⁸
Kevâkibî-zâde hafidi Mehmed Said Efendi	Yahya Efendi Medresesi (İstanbul)	21 Haziran 1824 – Ekim 1825	Kudüs kadılığı ⁴⁹⁹
Kozanlı Mehmed Efendi	Kenan Paşa Medresesi	28 Aralık 1831 – 28 Kasım 1838	Tekaüd ⁵⁰⁰
Kıbrısî-zâde İsmail Rüşdü Efendi	Debbağ-zâde Mehmed Efendi Medresesi (İstanbul)	5 Mart 1836 – Ocak 1839	Müdürrislik ⁵⁰¹
Tophaneli İsmail Hakkı Efendi	Hatice Sultan Medresesi (İstanbul)	5 Temmuz 1843 – Kasım 1846	Müdürrislik ⁵⁰²

⁴⁹⁵ TS.MK., Nr. 1649, vr. 33a; E.E., Nr. 3845, vr. 33a.

⁴⁹⁶ Medresesi zikredilmemekle birlikte müdürrisliğe devam ettiği ve Süleymaniye Derecesine ulaştığı kayıtlarda yer almaktadır. Bkz.: E.E., Nr. 3845, vr. 35b; A.E., Nr. 66, vr. 35b, 40a; N.E.K., Nr. 00855, vr. 148b.

⁴⁹⁷ A.E., Nr. 56, vr. 53a; Nr. 66, vr. 43b, 46b.

⁴⁹⁸ N.E.K., Nr. 8881, vr. 39b; A.E., Nr. 66, vr. 38b.

⁴⁹⁹ A.E., Nr. 66, vr. 41b; Nr. 64, vr. 13b; N.E.K., Nr. 00855, vr. 149a.

⁵⁰⁰ Kozanlı Mehmed Efendi, Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne 6 Aralık 1822 tarihinde Mûsıla-i Sahn derecesiyle gelmiş; aynı medresede 28 Nisan 1828 tarihinde İbtidâ-i Altmışlı; 18 Haziran 1829'da Hareket-i Altmışlı ve 28 Aralık 1831 tarihinde de Mûsıla-i Süleymaniye derecesine ulaşmıştır. 28 Kasım 1838'de bu medreseden emekli olmuştur. Biz tabloda Ayasofya'da ulaştığı son dereceyi esas aldık. Bkz.: N.E.K., Nr. 00855, vr. 205b; A.K., Nr. 36, vr. 53a; A.E., Nr. 59, vr. 36b; TS.MK., Nr. 1506, vr. 33a.

⁵⁰¹ Medresesi zikredilmemekle birlikte müdürrisliğe devam ettiği ve Süleymaniye Derecesine ulaştığı kayıtlarda yer almaktadır. Bkz.: A.E., Nr. 58, vr. 60a, 62a; Nr. 59, vr. 35a.

⁵⁰² Tophaneli İsmail Hakkı Efendi, 12 Nisan 1836'da Mûsıla-i Süleymaniye derecesiyle Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne gelmiş aynı medresede 5 Temmuz 1843'te Hâmise-i Süleymaniye derecesine yükselmiştir. Biz tabloda Ayasofya'da ulaştığı son dereceyi esas aldık. Medresesi zikredilmemekle birlikte müdürrisliğe devam ettiği ve Süleymaniye Derecesine ulaştığı kayıtlarda yer almaktadır. Bkz.: M.A, Nr. 14, s. 97, 103; A.E., Nr. 58, vr. 61a, 75b.

Çerkeşî Mehmed Efendi Damadı es-Seyyid Mehmed Sadık Efendi	Pervîz Efendi Medresesi (İstanbul)	9 Kasım 1846 ⁵⁰³ - ?	?
Ahmed Bahaeddîn Efendi hafîdi es-Seyyid Mustafa Nazmi Efendi	Sultan Orhan Medresesi (İznik)	16 Şubat 1848 – Mart 1852	Müdürrislik ⁵⁰⁴
Nîşli Müftî-zâde es- Seyyid Mehmed Vehbî Efendi	Mihrimah Sultan Medresesi (Edirnekapı)	13 Mart 1852 - 1855	Müdürrislik ⁵⁰⁵
Karahisârî Na'îlî es- Seyyid Mehmed Efendi	Mihrimah Sultan Medresesi (Edirnekapı)	Nisan/Mayıs 1855 – Kasım 1855	Trabzon kadılığ ⁵⁰⁶
Trabzonî Mehmed Efendi	Aişe Sultan Medresesi (İstanbul)	13 Kasım 1855 - ?	Müdürrislik ⁵⁰⁷
Menlikî Mustafa Efendi- zâde Mehmed Şevkî Efendi	Hoca Hayreddin Medresesi (İstanbul)	7 Eylül 1863 – Mart 1867	Sofya kadılığ ⁵⁰⁸
Birgivî es-Seyyid Mehmed Şakir Efendi	Şahkulu Medresesi (İstanbul)	22 Temmuz 1866 – 18 Şubat 1867	Süleymaniye Dârülhadisi ⁵⁰⁹

⁵⁰³ A.E., Nr. 58, vr. 71a; AK.MC., Nr. 094, vr. 47b, 52b.

⁵⁰⁴ Medresesi zikredilmemekle birlikte müdürrisliğe devam ettiği ve Süleymaniye Derecesine ulaştığı kayıtlarda yer almaktadır. Bkz.: M.A, Nr. 14, s. 108; A.K., Nr. 748, vr. 47b; A.E., Nr. 62, vr. 41b.

⁵⁰⁵ Medresesi zikredilmemekle birlikte müdürrisliğe devam ettiği ve Süleymaniye Derecesine ulaştığı kayıtlarda yer almaktadır. Bkz.: A.E., Nr. 67, vr. 44a, 52a; AK.MC., Nr. 094, vr. 49a.

⁵⁰⁶ A.E., Nr. 62, vr. 12b, 49b; AK.MC., Nr. 94, vr. 50a.

⁵⁰⁷ Medresesi zikredilmemekle birlikte müdürrisliğe devam ettiği ve Süleymaniye Derecesine ulaştığı kayıtlarda yer almaktadır. Bkz.: M.A, Nr. 16, vr. 79a; Nr. 18, s. 110; AK.MC., Nr. 094, vr. 50b; A.E., Nr. 67, vr. 48a.

⁵⁰⁸ M.A, Nr. 18, s. 25, 116, 128.

⁵⁰⁹ M.A, Nr. 18, vr. 108, 120, 132.

Hasan Refet Efendi-zâde İbrahim Edhem Efendi	Defterdar Abdüsselâm Efendi Medresesi (İstanbul)	18 Şubat 1867 ⁵¹⁰ – ?	?
Kayseriyyevî Davud- zâde el-Hac Süleyman Vehbî Efendi	Nuh Efendi Medresesi (İstanbul)	14 Temmuz 1876 – 31 Ağustos 1880	Zal Mahmud Paşa Medresesi ⁵¹¹
Eğinli es-Seyyid Mehmed Hilmi Efendi	Kazasker Mustafa Efendi Medresesi (İstanbul)	31 Ağustos 1880 – Nisan 1885	Cedîde-i es- Seyyid Hasan Paşa Medresesi ⁵¹²
Hoca es-Seyyid Abdülhalim Efendi	?	Mayıs/Haziran 1881 ⁵¹³ - ?	?
Ödemişli Mehmed Hulusi Efendi	Minkârî-zâde Medresesi (İstanbul)	28 Nisan 1885 ⁵¹⁴ - ?	?
Mardinî İbrâhim Refet Efendi	Damat İbrâhim Paşa Dârülhadisi (İstanbul)	14 Kasım 1892 – Temmuz 1895	Halep kadılığı ⁵¹⁵

⁵¹⁰ M.A, Nr. 18, s. 84, 121, 133.

⁵¹¹ M.A, Nr. 20, vr. 73a, 79b; A.E., Nr. 68, vr. 100a.

⁵¹² A.E., Nr. 68, vr.111a; N.E.K., Nr. 8926, vr. 96b; M.A, Nr. 21, s. 97; Nr. 22, vr. 130a.

⁵¹³ A.E., Nr. 72, vr. 36a.

⁵¹⁴ M.A, Nr. 33, s. 270.

⁵¹⁵ M.A, Nr. 22, vr. 140a; Nr. 23, vr. 103a; Nr. 26, vr. 13b.

EK 2: Müderrislerin Sâniye-i Ayasofya-i Kebir Medresesi Öncesi ve Sonrası Görevleri

Müdrerris	Önceki Görevi	Ayasofya Medresesi'ne Geliş ve Medrese'den Ayrılış Tarihi	Sonraki Görevi/Durumu
İshak Efendi-zâde Mehmed Atâullah Efendi	?	13 Eylül 1784 – Ocak 1785	Müdrerrislik ⁵¹⁶
Yahya Molla Birader-zâdesi Abdurrahman Efendi	Mahmud Paşa Medresesi (İstanbul)	13 Ocak 1786 – 30 Nisan 1786	Müdrerrislik ⁵¹⁷
Ebubekir Ağa-zâde Mehmed Emin Efendi	Şah Sultan Medresesi (İstanbul)	15 Ekim 1786 ⁵¹⁸ - ?	?
Çineli es-Seyyid Ahmed Efendi	?	3 Kasım 1786 ⁵¹⁹ - ?	?
Baş Müsevvid es-Seyyid Abdullah Efendi	?	9 Mart 1791 ⁵²⁰ - ?	?

⁵¹⁶ Medresesi zikredilmemekle birlikte müdrerrisliğe devam ettiği ve Süleymaniye Derecesine ulaştığı kayıtlarda yer almaktadır. Bkz.: A.E., Nr. 72, vr. 30b, 32b.

⁵¹⁷ Medresesi zikredilmemekle birlikte müdrerrisliğe devam ettiği ve Süleymaniye Derecesine ulaştığı kayıtlarda yer almaktadır. Bkz.: A.E., Nr. 72, vr. 31a, 32b.

⁵¹⁸ A.E., Nr. 72, vr. 33a.

⁵¹⁹ A.E., Nr. 72, vr. 33a.

⁵²⁰ A.E., Nr. 72, vr. 33a.

Yusuf-zâde Şeyh Yusuf Efendi	?	20 Aralık 1797 – 9 Aralık 1798	Müdürlük 521
Konevî es-Seyyid Hasan Efendi	?	25 Ekim 1798 ⁵²² - ?	?
Vanlı-zâde İbrâhim Edhem Efendi	?	9 Aralık 1798 ⁵²³ - ?	?
Çelebi-zâde hafidi es-Seyyid Mehmed Zeynelâbidîn Efendi	Kasım Paşa Medresesi (Bursa)	22 Mart 1799 ⁵²⁴ - ?	?
Meşreb-zâde Abdurrahman Efendi	Hayreddin Paşa Medresesi (İstanbul)	30 Ekim 1804 ⁵²⁵ - ?	?
Kaşlı Mustafa Efendi	İsmihan Sultan Medresesi (İstanbul)	17 Ocak 1805 ⁵²⁶ - ?	?
Kastamonulu es-Seyyid Mehmed Reşid Efendi	Pirî Paşa Medresesi (İstanbul)	Ekim 1805 ⁵²⁷ - ?	?
Ankaravî es-Seyyid Mahmud	?	Nisan/Mayıs 1809 ⁵²⁸ - ?	?

⁵²¹ Medresesi zikredilmemekle birlikte müdürlüğe devam ettiği ve Süleymaniye Derecesine ulaştığı kayıtlarda yer almaktadır. Bkz.: A.E., Nr. 71, vr. 32b, 34b.

⁵²² A.E., Nr. 71, vr. 35a.

⁵²³ A.E., Nr. 71, vr. 34b.

⁵²⁴ A.E., Nr. 71, vr. 35a, 36b.

⁵²⁵ A.E., Nr. 71, vr. 38b; TS.MK., Nr. 1649, vr. 25b.

⁵²⁶ TS.MK., Nr. 1649, vr. 25b, 26b.

⁵²⁷ A.E., Nr. 71, vr. 39a; TS.MK., Nr. 1649, vr. 25b.

⁵²⁸ A.E., Nr. 72, vr. 87b; N.E.K., Nr. 8874, vr. 38b.

Abdülbaki Ağa-zâde Mehmed Burhaneddin Efendi	?	Ocak/Şubat 1812 ⁵²⁹ - ?	?
Ahıskavî Osman Hamdi Efendi	Kemankeş Kara Mustafa Paşa Medresesi (İstanbul)	Mayıs 1813 ⁵³⁰ - ?	?
Hattat Yesarî-zâde Mustafa İzzet Efendi	Gazanfer Ağa Medresesi (İstanbul)	4 Nisan 1814 ⁵³¹ - ?	?
Keşşaf Efendi-zâde es-Seyyid Ahmed Nazif Efendi	Sinan Paşa Medresesi (İstanbul)	27 Ağustos 1816 ⁵³² - ?	?
Rizevî Dersiâm Osman Hulusi Efendi	Saniye-i Hüsrev Kethüda Medresesi (İstanbul)	6 Şubat 1817 ⁵³³ - ?	?
Şerîf Paşa-zâde es-Seyyid Ahmed Said Efendi	[...] Hoca Medresesi	28 Şubat 1818 – Mayıs 1823	Galata kadılığı ⁵³⁴
Kilisli es-Seyyid Halil Efendi	?	1 Şubat 1819 - 22 Ekim 1819	Kudüs kadılığı ⁵³⁵
Melek Mehmed Paşa hafidi Mîr Mehmed Bahaeddin Efendi	Hayreddin Paşa Medresesi (İstanbul)	22 Ekim 1819 – 7 Kasım 1819	Üsküdar kadılığı ⁵³⁶

⁵²⁹ TS.MK., Nr. 1649, vr. 29a. N.E.K., Nr. 8881, vr. 29b.

⁵³⁰ N.E.K., Nr. 8874, vr. 40a; E.E., Nr. 3845, vr. 30b.

⁵³¹ N.E.K., Nr. 8874, vr. 41a; E.E., Nr. 3845, vr. 31a.

⁵³² E.E., Nr. 3845, vr. 31a, 34a; A.E., Nr. 66, vr. 27b.

⁵³³ N.E.K., Nr. 8874, vr. 39a, 45b.

⁵³⁴ A.E., Nr. 66, vr. 40b; N.E.K., Nr. 00855, vr. 47b; 148b.

⁵³⁵ A.E., Nr. 66, vr. 37b.

⁵³⁶ A.E., Nr. 66, vr. 11a, 37b, 39b; E.E., Nr. 3845, vr. 35a.

İzzet Bey-zâde es-Seyyid Mehmed İffet Efendi	Ahmed Paşa Medresesi (İstanbul)	7 Kasım 1819 – 25 Ocak 1820	Müdürrislik ⁵³⁷
Şeyh Şükrü Efendi-zâde es-Seyyid Yakub Efendi	Sokullu Mehmed Paşa Medresesi (İstanbul)	18 Ocak 1821 – 14 Ocak 1822	Müdürrislik ⁵³⁸
Genç Osman Ağa-zâde es-Seyyid Halil Efendi	Şahkulu Medresesi (İstanbul)	13 Kasım 1824 - 5 Mayıs 1828	Müdürrislik ⁵³⁹
Şeyhülislâm Âşir Efendi-zâde Mehmed Taceddin Efendi	Mihrimah Sultan Medresesi (Edirnekapı)	2 Şubat 1825 – 29 Haziran 1825	Müdürrislik ⁵⁴⁰
Kassâm Kettânî-zâde Mehmed Emin Efendi	Debbağ-zâde Mehmed Efendi Medresesi (İstanbul)	29 Haziran 1825 – 23 Şubat 1826	Müdürrislik ⁵⁴¹
Benli-zâde Mustafa Şemseddin Efendi	Defterdar Abdüsselâm Medresesi (İstanbul)	23 Şubat 1826 - Nisan 1827	Halep kadılığı ⁵⁴²
Teşrifatî Naim Mehmed Efendi-zâde Mehmed Said Efendi	Sokullu Mehmed Paşa Medresesi (İstanbul)	7 Ağustos 1826 – 11 Ekim 1827	Müdürrislik ⁵⁴³

⁵³⁷ Medresesi zikredilmemekle birlikte müdürrisliğe devam ettiği ve Süleymaniye Derecesine ulaştığı kayıtlarda yer almaktadır. Bkz.: E.E., Nr. 3845, s. 35b; A.E., Nr. 66, vr. 35b, 37b.

⁵³⁸ Medresesi zikredilmemekle birlikte müdürrisliğe devam ettiği ve Süleymaniye Derecesine ulaştığı kayıtlarda yer almaktadır. Bkz.: A.E., Nr. 66, vr. 38a, 40a; N.E.K., Nr. 00855, vr. 140b.

⁵³⁹ Medresesi zikredilmemekle birlikte müdürrisliğe devam ettiği ve Süleymaniye Derecesine ulaştığı kayıtlarda yer almaktadır. Bkz.: N.E.K., Nr. 00855, vr. 142a, 150b; A.E., Nr. 59, vr. 27b.

⁵⁴⁰ Medresesi zikredilmemekle birlikte müdürrisliğe devam ettiği ve Süleymaniye Derecesine ulaştığı kayıtlarda yer almaktadır. Bkz.: A.E., Nr. 66, vr. 42a; N.E.K., Nr. 8882, vr. 39b, 41b.

⁵⁴¹ Medresesi zikredilmemekle birlikte müdürrisliğe devam ettiği ve Süleymaniye Derecesine ulaştığı kayıtlarda yer almaktadır. Bkz.: N.E.K., Nr. 8882, vr. 41b; Nr. 00855, vr. 141b, 164b.

⁵⁴² A.E., Nr. 66, vr. 43a; N.E.K., Nr. 8882, vr. 8a, 42a.

⁵⁴³ Medresesi zikredilmemekle birlikte müdürrisliğe devam ettiği ve Süleymaniye Derecesine ulaştığı kayıtlarda yer almaktadır. Bkz.: A.E., Nr. 66, vr. 43a; N.E.K., Nr. 8882, vr. 42b; Nr. 00855, vr. 141b.

Hüseyin Bey-zâde Mir es-Seyyid Mehmed Said Efendi	Bali Efendi Medresesi (İstanbul)	5 Mayıs 1828 - ?	Müdürrislik ⁵⁴⁴
Veli Bey hafidi Mir Emin İbrahim Efendi	Nişancı Paşa-yı Atik Medresesi (İstanbul)	12 Nisan 1830 – 23 Nisan 1831	Eyüb Sultan kadılığı ⁵⁴⁵
Şehrî Mehmed Emin Efendi	Mihrimah Sultan Medresesi (Üsküdar)	30 Ağustos 1830 – 4 Ekim 1832	Müdürrislik ⁵⁴⁶
Hatib-zâde es-Seyyid Mehmed Sadullah Efendi	İsmihan Sultan Medresesi (İstanbul)	4 Ekim 1832 – 16 Kasım 1833	Müdürrislik ⁵⁴⁷
Selânikî Numan Bey-zâde Mîr es-Seyyid İbrâhim Edhem Efendi	Rüstem Paşa Medresesi (İstanbul)	16 Kasım 1833 – 2 Haziran 1835	Müdürrislik ⁵⁴⁸
Ahıskavî Dersiâm Ahmed Efendi	Aişe Sultan Medresesi (İstanbul)	2 Haziran 1835 – 1 Mart 1836	Selânik kadılığı ⁵⁴⁹
Âbid Efendi-zâde es-Seyyid Ahmed Raşid Efendi	Süleyman Subaşı Medresesi (İstanbul)	7 Ocak 1839 – Mayıs 1844	Müdürrislik ⁵⁵⁰

⁵⁴⁴ Medresesi zikredilmemekle birlikte müdürrisliğe devam ettiği ve Süleymaniye Derecesine ulaştığı kayıtlarda yer almaktadır. Bkz.: A.E., Nr. 59, vr. 28b, 30b; Nr. 66, vr. 44a.

⁵⁴⁵ A.E., Nr. 59, vr. 32b; M.A., Nr. 13, s. 94.

⁵⁴⁶ Medresesi zikredilmemekle birlikte müdürrisliğe devam ettiği ve Süleymaniye Derecesine ulaştığı kayıtlarda yer almaktadır. Bkz.: A.E., Nr. 59, vr. 29a, 31a, 33a.

⁵⁴⁷ Medresesi zikredilmemekle birlikte müdürrisliğe devam ettiği ve Süleymaniye Derecesine ulaştığı kayıtlarda yer almaktadır. Bkz.: A.E., Nr. 59, vr. 33b; A.K., Nr. 36, vr. 38a, 41a.

⁵⁴⁸ Medresesi zikredilmemekle birlikte müdürrisliğe devam ettiği ve Süleymaniye Derecesine ulaştığı kayıtlarda yer almaktadır. Bkz.: A.E., Nr. 59, vr. 34a; A.K., Nr. 36, vr. 41b; M.A., Nr. 13, s. 92.

⁵⁴⁹ A.K., Nr. 36, vr. 46a; M.A., Nr. 13, s. 97.

⁵⁵⁰ Medresesi zikredilmemekle birlikte müdürrisliğe devam ettiği ve Süleymaniye Derecesine ulaştığı kayıtlarda yer almaktadır. Bkz.: A.E., Nr. 59, vr. 36b; AK.MC., Nr. 094, vr. 45b; M.A., Nr. 14, s. 90.

Şehrî Hafız Mustafa Efendi-zâde es-Seyyid Mehmed Esad Efendi	Atik Valide Medresesi (İstanbul)	Mayıs 1844 – 21 Mayıs 1848	Müdürrislik ⁵⁵¹
Sirozî İsmail Bey-zâde Mir Ahmed Nazif Efendi	Debbağ-zâde Mehmed Efendi Medresesi (İstanbul)	21 Mayıs 1848 – 13 Mart 1852	Müdürrislik ⁵⁵²
Tırnakcı-zâde Mîr es-Seyyid Mehmed Said Ziver Efendi	Rüstem Paşa Medresesi (İstanbul)	13 Mart 1852 – Mart 1853	Halep kadılığı ⁵⁵³
Ahıskavî Mustafa Efendi	Cedîde-i el-Hac Beşir Ağa Medresesi (İstanbul)	31 Temmuz 1852 - 1855	Müdürrislik ⁵⁵⁴
Abdullah Molla-zâde Reşid Efendi hafîdi es-Seyyid Mehmed Kâmil Efendi	Ahmed Paşa Medresesi (İstanbul)	19 Aralık 1858 – Eylül 1859	Halep kadılığı ⁵⁵⁵
Halil Efendi-zâde Atâ Bey-zâde Mîr Mehmed Galib Efendi	Aişe Sultan Medresesi (İstanbul)	22 Haziran 1859 – Ekim 1861	Halep kadılığı ⁵⁵⁶
Tosyalı Halil Rüşdü	Vânî Efendi Medresesi (İstanbul)	18 Kasım 1861 – 12 Ekim 1864	Müdürrislik ⁵⁵⁷

⁵⁵¹ Medresesi zikredilmemekle birlikte müdürrisliğe devam ettiği ve Süleymaniye Derecesine ulaştığı kayıtlarda yer almaktadır. Bkz.: A.E., Nr. 58, vr. 65a, 70a; AK.MC., Nr. 094, vr. 46b.

⁵⁵² Medresesi zikredilmemekle birlikte müdürrisliğe devam ettiği ve Süleymaniye Derecesine ulaştığı kayıtlarda yer almaktadır. Bkz.: A.E., Nr. 58, vr. 71a; A.K., Nr. 748, vr. 45b, 47b.

⁵⁵³ A.K., Nr. 748, vr. 9a; 52a; AK.MC., Nr. 094, vr. 49a.

⁵⁵⁴ Medresesi zikredilmemekle birlikte müdürrisliğe devam ettiği ve Süleymaniye Derecesine ulaştığı kayıtlarda yer almaktadır. Bkz.: A.E., Nr. 62, vr. 48a; Nr. 67, vr. 44a; AK.MC., Nr. 58, vr. 28a.

⁵⁵⁵ A.E., Nr. 67, vr. 55b.; M.A, Nr. 16, vr. 16b; 77a.

⁵⁵⁶ A.E., Nr. 65, vr. 17b; Nr. 67, vr. 49b, 56a.

⁵⁵⁷ Medresesi zikredilmemekle birlikte müdürrisliğe devam ettiği ve Süleymaniye Derecesine ulaştığı kayıtlarda yer almaktadır. Bkz.: A.E., Nr. 67, vr. 57a; M.A, Nr. 17, s. 149; Nr. 18, s. 110, 115.

Müftî-zâde es-Seyyid Mustafa Zeki Efendi	Koca Mustafa Paşa Medresesi (İstanbul)	11 Kasım 1864 – Temmuz 1865	Trabzon kadılığı ⁵⁵⁸
Kütahyavî Hoca-zâde es-Seyyid İbrahim Efendi	Piyale Paşa Medresesi (İstanbul)	23 Şubat 1866 – Eylül 1868	Galata kadılığı ⁵⁵⁹
Vidinli Mustafa Efendi-zâde Mehmed Emin Efendi	Mîmar Kasım Ağa Medresesi (İstanbul)	14 Kasım 1867 ⁵⁶⁰ - ?	?
İmaduddîn Efendi-zâde es-Seyyid Mehmed Zeynelâbidîn Efendi	Müderris	13 Temmuz 1870 – Nisan 1874	İzmir kadılığı ⁵⁶¹
Rizevî Ömer Lütfi Efendi	Rüstem Paşa Medresesi (İstanbul)	20 Haziran 1873 ⁵⁶² - ?	?
Ankaravî Salih Efendi	Bali Paşa Medresesi (İstanbul)	8 Kasım Kasım 1875 – Ekim 1877	Yenişehir-i Fenar Kadılığı ⁵⁶³
Zağferanborlulu es-Seyyid Hüseyin Cemal Efendi	Sâniye-i el-Hac İlyas Bey Medresesi	31 Ağustos 1880 ⁵⁶⁴ - ?	?
Nefes-zâde es-Seyyid Mehmed Sadık Efendi	Hayreddin Paşa Medresesi (İstanbul)	29 Eylül 1882 – 21 Ocak 1883	Müderrislik ⁵⁶⁵

⁵⁵⁸ M.A, Nr. 17, s. 162; Nr. 18, s. 117; A.E., Nr. 65, vr. 24b.

⁵⁵⁹ M.A, Nr. 18, s. 23, 119, 131.

⁵⁶⁰ M.A, Nr. 18, s. 123.

⁵⁶¹ Medresesi zikredilmemekle birlikte müderrisliğe devam ettiği ve Sâniye-i Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne gelmeden önce Mûsıla-i Süleymaniye Derecesine ulaştığı kayıtlarda yer almaktadır. Bkz.: A.E., Nr. 55, vr. 59a; Nr. 68, vr. 61b; M.A, Nr. 20, vr. 61a.

⁵⁶² M.A, Nr. 20, vr. 64a, 70b.

⁵⁶³ Ankaravî Salih Efendi, 16 Kasım 1871'de Hâmise-i Süleymaniye derecesiyle Sâniye-i Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne gelmiş ve aynı medresede 8 Kasım 1875 tarihinde Süleymaniye derecesine ulaşmıştır. Biz tabloda Ayasofya'da ulaştığı son dereceyi esas aldık. Bkz.: M.A, Nr. 19, vr. 83b, 126a, 132a; A.E., Nr. 68, vr. 18b.

⁵⁶⁴ A.E., Nr. 68, vr. 104b; M.A, Nr. 21, vr. 91a.

⁵⁶⁵ Medresesi zikredilmemekle birlikte müderrisliğe devam ettiği ve Süleymaniye Derecesine ulaştığı kayıtlarda yer almaktadır. Bkz.: A.E., Nr. 72, vr. 30b, 32b, 34b.

Vidinli Mustafa Şevki Efendi	Debbağ-zâde Mehmed Efendi Medresesi (İstanbul)	28 Nisan 1885 ⁵⁶⁶ - ?	?
Balıkesirli Halil Fehmi Efendi	Ahmed Paşa Medresesi (İstanbul)	14 Ocak 1892- Ocak 1893	Galata kadılığı ⁵⁶⁷
Balıkesirli Hafız es-Seyyid Ahmed Nureddin Efendi	Bayram Paşa Medresesi (İstanbul)	29 Mart 1897 ⁵⁶⁸ – ?	?
Tekfurdağlı es-Seyyid Mehmed Tâhir Efendi	Gevherhan Sultan Medresesi (İstanbul)	29 Mart 1897 – Temmuz 1898	Halep kadılığı ⁵⁶⁹
Kastamonulu el-Hac Hasan Şevki Efendi	Yeni Ali Paşa Medresesi (İstanbul)	Temmuz 1898 – 19 Eylül 1898	Vefat ⁵⁷⁰

⁵⁶⁶ A.E., Nr. 68, vr. 106b; M.A, Nr. 22, vr. 130b, 136b.

⁵⁶⁷ Balıkesirli Halil Fehmi Efendi, Sâniye-i Ayasofya-i Kebir Medresesi'ne 17 Kasım 1888 tarihinde Mûsılâ-i Süleymaniye derecesiyle gelerek aynı medresede 14 Ocak 1892'de Hâmise-i Süleymaniye derecesine ulaşmıştır. Biz tabloda Ayasofya'da ulaştığı son dereceyi esas aldık. Bkz.: M.A, Nr. 22, vr. 21a, 133a, 140a.

⁵⁶⁸ M.A, Nr. 23, vr. 103b, 141b.

⁵⁶⁹ M.A, Nr. 22, vr. 141b; Nr. 23, vr. 9a, 103b.

⁵⁷⁰ M.A, Nr. 23, vr. 104b; Nr. 26, vr. 129b.

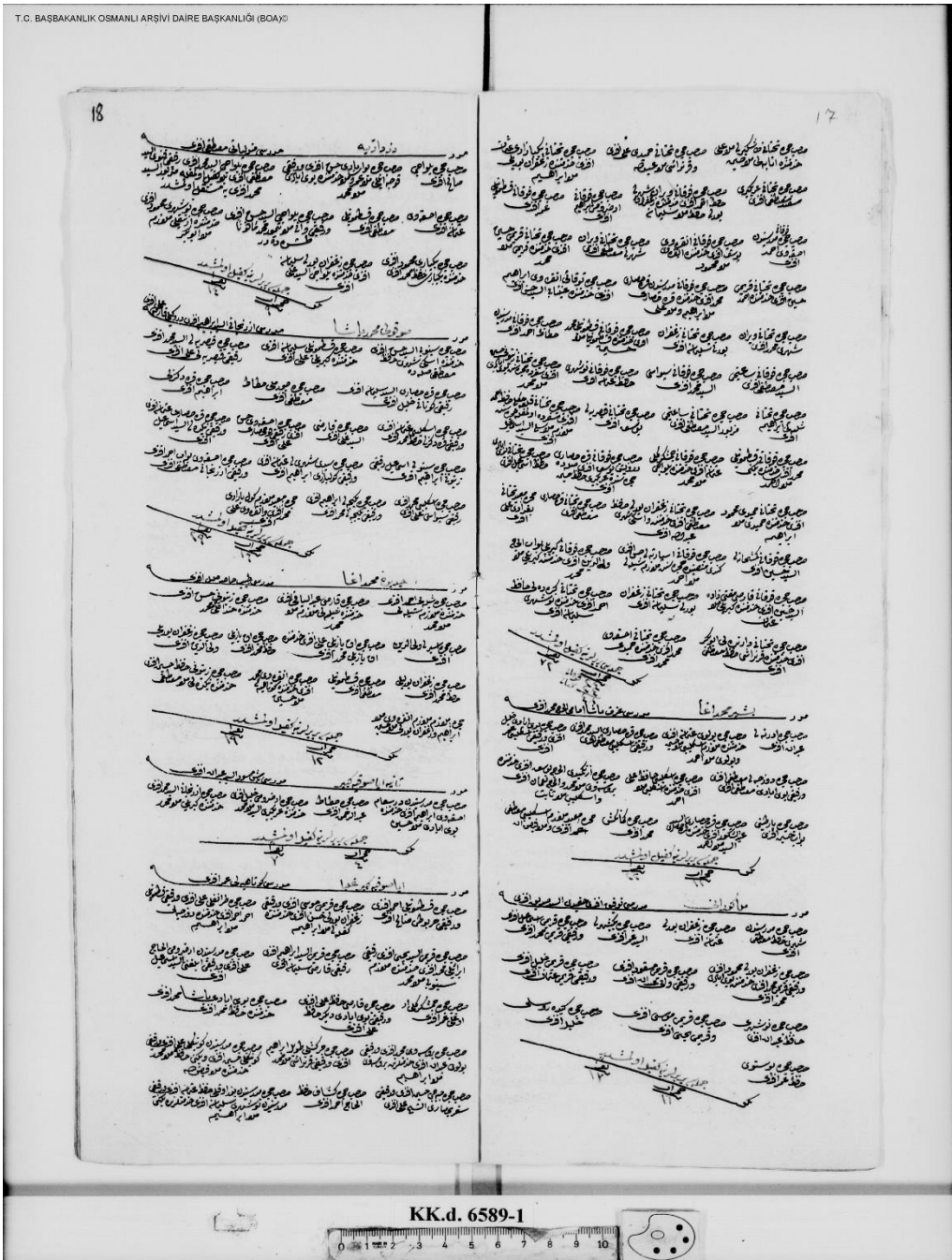
**EK 3: Ayasofya-i Kebir Medresesi'nin Yıktırılmadan Önceki Görünümleri
(1935/36Yılı)⁵⁷¹**

⁵⁷¹ Süheyl Ünver Dosya, Süleymaniye Kütüphanesi, 00374.

EK 4: 20 Ocak 1792 Tarihli Tahrir Defterinde Ayasofya-i Kebir Medresesi ve Sâniye-i Ayasofya-i Kebir Medresesi

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)Ç

KK.d. 6589-1

EK 5: Tarik Defterlerinden Örnekler

Page	Year	Title	Author
27	۱۱۵۰	عائیه سلطان	قاری عثمان محمد افندی
۲۰	۱۱۵۰	غازی طورخان در صبر کتب و اخبار	قبرس محمدی زاده محمد افندی
۲۰	۱۱۵۰	دوسید جدیدیه بیشرانی در قلندر خان	مکت محمدی زاده میر عبدالقادر افندی
۱۹	۱۱۰۰	دیر بی بی	دنده وی غفری زاده علی محمد افندی
۱۹	۱۱۷۲	حضرت خاله	کشاف افندی زاده حافظ عبدالکریم افندی
۱۱	۱۱۰۰	حیدر بی بی	آغا محمدی زاده میرزا سید احمد افندی
۱۷	۱۱۰۰	والده سلطان زارستانه بی بی	ناف افندی زاده علی افندی
۱۷	۱۱۱۲	برایم بی بی	لطفاً افندی حنفیه محمد نعمت افندی
۱۷	۱۱۸۰	احمد بی بی در باب طوبی	نورالله افندی زاده محمد عابد افندی
۲۷	۱۱۰۰	در احکام برایم بی بی	عبدالله افندی زاده عبدالله افندی
۲۷	۱۱۸۰	ایاصدغه کبیر بی بی	قره حصار بی بی رسم صدقی افندی
۱۰	۱۱۱۹	سنا ز بی بی	مختصر نامه محمد ذهینی افندی
۹	۱۱۰۰	فرز آغا باغبار	یوسف پاشا زاده میر محمد افندی
۶	۱۱۹۰	قلندر خان	سیر دوزخی شب الدار محمد افندی
۱۰	۱۱۷۲	اسمعیل سلطان اولی	فاشل مصطفی افندی
۱۰	۱۱۰۰	دفتر اعدالته	کبری فیصل افندی زاده احمد بی بی افندی
۱۹	۱۱۰۰	خانقاه خیریه بی بی	اسیری زاده محمد رفیع افندی
۲۰	۱۱۰۰	شهرام	قطب موسی السید محمد رشید افندی
۲۰	۱۱۰۰	کورگی باشی باغبار	مهنر سر عبدالرحمن افندی
۱۵	۱۱۹۲	قاندوز خان بی بی	ملاطیه وی مصطفی افندی
۱۵	۱۱۰۰	علی بی بی حیدر	ارضه وی عثمان افندی

۶۰ ۶۰
 ۶۱ ۶۱
 ۶۲ ۶۲
 ۶۳ ۶۳
 ۶۴ ۶۴
 ۶۵ ۶۵
 ۶۶ ۶۶
 ۶۷ ۶۷
 ۶۸ ۶۸
 ۶۹ ۶۹
 ۷۰ ۷۰
 ۷۱ ۷۱
 ۷۲ ۷۲
 ۷۳ ۷۳
 ۷۴ ۷۴
 ۷۵ ۷۵

۶۰ ۶۰
 ۶۱ ۶۱
 ۶۲ ۶۲
 ۶۳ ۶۳
 ۶۴ ۶۴
 ۶۵ ۶۵
 ۶۶ ۶۶
 ۶۷ ۶۷
 ۶۸ ۶۸
 ۶۹ ۶۹
 ۷۰ ۷۰
 ۷۱ ۷۱
 ۷۲ ۷۲
 ۷۳ ۷۳
 ۷۴ ۷۴
 ۷۵ ۷۵

۴۰۶ **معصوم با استیجاب**
علی بهار انجاری افندی

۴۰۵ **باله سید طاهر اسکندر قزوینی**
حزین شریفین شریفی

۴۰۴ **حافظه و...**

۴۰۳ **نایب المصروف کبیر**
عبدل فی انار محمد بریا الدین افندی

۴۰۲ **فردین شاه سید سلطان باغی**
عینا بی السید محمد باجم افندی

۴۰۱ **مهر فایم با استیجاب**
کبیری محمد موسی افندی

۴۰۰ **نور عثمانی**
السید حافظ محمد باجم افندی

۳۹۹ **سلیمان زورچولو**
بودرب کی علی افندی

۳۹۸ **ابراهیم شاهی حیدر با استیجاب**
دری زاوه افندی

۳۹۷ **حافظه فخریه با استیجاب**
مصطفی زاوه السید عبد الله افندی

۳۹۶ **فخریه حقیقه با استیجاب**
مدرس زاوه محمد عارف افندی

رشته خاص

۴۰۰ **شیراز**
۴۰۱ **عبدالکریم باجم افندی**

۴۰۲ **حافظه و...**
دوبیکلی مصطفی عثمان افندی

۴۰۳ **نایب المصروف کبیر**
عبدل فی انار محمد بریا الدین افندی

۴۰۴ **فردین شاه سید سلطان باغی**
عینا بی السید محمد باجم افندی

۴۰۵ **مهر فایم با استیجاب**
کبیری محمد موسی افندی

۴۰۶ **نور عثمانی**
السید حافظ محمد باجم افندی

۴۰۷ **سلیمان زورچولو**
بودرب کی علی افندی

۴۰۸ **ابراهیم شاهی حیدر با استیجاب**
دری زاوه افندی

۴۰۹ **حافظه فخریه با استیجاب**
مصطفی زاوه السید عبد الله افندی

۴۱۰ **فخریه حقیقه با استیجاب**
مدرس زاوه محمد عارف افندی

۳۵ خردی السید عباس افندی ^{۹۲} روم محمد باب ^{۹۲} بالاختیار ۵۵
 ۴۴ چهارشنبه لی محمد افندی ^{۱۳۰} اروا بانی جدید ۵۵
 ۴۵ ایاصوفیه شیخ خدیجه السید نافع افندی ^{۱۰۰} دارالحدیث ابراهیم باب ۵۵

۳۹ استاد بولی محمد عارف حلی افندی ^{۱۴۰} ذوق السید افندی ۵۴
 ۴۶ صفا در شیخی زاده سلمی السید لطیف افندی ^{۱۳۰} در سیه دارالحدیث جعفر افندی ^{۱۳۰} بالاختیار ۵۴
 ۳۵ محمد عارف افندی خدیجه محمد ارب افندی ^{۲۰} نمانده شیخ بانی خدیجه ^{۲۰} بالاختیار ۵۴
 ۴۵ مسکنی مصطفی افندی ^{۸۰} قاضی کریم مصطفی افندی ^{۸۰} بالاختیار ۵۴
 ۴۹ باب در شکریده مصطفی نور استادی ^{۱۰} قاسم کت در عقده ^{۱۰} بالاختیار ۵۴
 ۳۱ عبدالله ملا خدیجه السید بهار الدین افندی ^{۸۰} جعفر افندی ^{۸۰} بالاختیار ۵۴
 ۴۶ باب فاعلی مصطفی افندی ^{۹۲} سلطان ابراهیم ^{۹۲} بالاختیار ۵۴
 ۴۴ حامد افندی زاده السید راشد افندی ^{۱۸۰} نمانده ایاصوفیه کبیر ۵۴
 ۴۴ حامد افندی زاده السید نورالدین افندی ^{۱۳۰} شاه سلطان ۵۴

